

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

KUTADGU BİLİG'DE
BENZETME YOLLARI VE BENZETME UNSURLARI

Yüksek Lisans Tezi

Pakize YAĞMUR

Danışman
Doç. Dr. Erkan HİRİK

Nevşehir
Temmuz 2021

TEŐEKKÖR

Bu tez çalıőmasının her aőamasında iyi niyetini, anlayıőını esirgemeyen Kıymetli Hocam, tez danıőmanım Doç. Dr. Erkan HİRİK'e, yűksek lisans dűneminde desteęini gűrdűęűm ve tezimin konusu hakkında fikir veren Deęerli Hocam Doç. Dr. Seçil HİRİK'e, ilkokuldan bu zamana kadar űzerimde emeęi bulunan ve bana kattıkları gerek akademik gerekse insanı deęerler için ismini sayamadıęım tűm hocalarıma teőekkűrű bir borç bilirim. Bu zorlu sűrecin her aőamasında maddi, manevi desteklerini hissettięim, hayatımın her alanında olduęu gibi akademik eęitim sűrecimde de yanımda olan annem ve babama sonsuz teőekkűrler.

KUTADGU BİLİG'DE BENZETME YOLLARI VE BENZETME UNSURLARI

Pakize YAĞMUR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Erkan Hirik

ÖZET

Dilde durumları, olayları ve anlatımı güçlü kılmanın yollarından biri de benzetmelere başvurmaktır. Benzetmede bir nesnenin niteliği, bir eylemin özelliği daha iyi anlatılıp canlandırılabilmesi için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanılarak onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bir dilde benzetmeli kullanımlar ne kadar çoksa o dil o kadar köklü ve işlek demektir. Bu yüzden köklü dillerde benzetmeli ifadelerle sıkça rastlanmaktadır. Önceleri sadece şiire has bir söz sanatı olarak görülen benzetme günlük konuşma dilinde, edebî metinlerde ve dilin pek çok alanında kullanılmaktadır. Türkoloji çalışmalarında benzetme konusu üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda artmaya başlamış, pek çok Türkolog tarafından bu konu üzerinde çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Benzetme konusu üzerine tarihî dönem eserleri esas alınarak yapılan çalışmaların az olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışmada Karahanlı sahasından İslamî dönem Türk edebiyatının ilk eseri olan Kutadgu Bilig seçilmiştir. 1069/1070 yıllarında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig sadece Türk dilinin değil, Türk medeniyet tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Türk dili ve kültür tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Karahanlılar döneminde yazılan bu eserde benzetme ilgisi ile kurulu pek çok beyit bulunmaktadır. Bu çalışmada benzetme kategorileri sınıflandırılarak benzetme yoluyla kurulan beyitler tespit edilip Türkoloji bilimine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Kutadgu Bilig'de benzetme ilgisi ile kurulu beyitler Türk dili alanlarına ait metinlerin de incelenbildiği gibi biçimbirimsel benzetme, sözcüksel benzetme, söz dizimsel benzetme ve anlamsal benzetme kategorileri açısından sınıflandırılıp incelenmiştir. İncelenen bu çalışmada ise Reşit Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig adlı çalışması ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, Benzetme, Biçimbirimsel Benzetme, Sözcüksel Benzetme, Söz dizimsel Benzetme, Anlamsal Benzetme

SIMILE METHODS AND ELEMENTS IN KUTADGU BİLİĞ

Pakize YAĞMUR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Turkish Language Department, Master Thesis

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Erkan HİRİK

ABSTRACT

One of the ways to strengthen expression, situations and events in language is to use similes. In a simile, the quality of an object is realized by reminding it by making use of another object, another action in order to better explain and portray the feature of an action. The more similes uses in a language, the more rooted an active that language is. So, similes expressions are common in well-established language. At first, the simile that was seen as a rhetoric peculiar to poetry, is used in daily speaking language, literary text many parts of language. Research on the subject of simile in Turcology studies has started to increase in recent years. Studies on this subject have been and continue to be done by many Turcologist. It has been determined that there are a few studies on the subject of simile based on historical works. For this reason, this work has been selected from the Karakhanid field that formed in 11-13. Centuries Turkish periods. Kutadgu Bilig, written only by Yusuf Has Hacib in 1069-1070, is one of the most important products of the Turkish civilization, not the Turkish language. It is of great importance in terms of Turkish language and cultural history, which is the first work of Islamic period Turkish literature. There are many couplets in this work written during the Karakhanids period. In this study, it is aimed to contribute to the science of Turcology by classifying the simile categories and determining the couplets formed by simile. The study consists of five parts. The couplets formed with the interest of similes were divided into four sections and classified and examined in terms of morphological simile, lexical simile, syntactic simile and semantic simile. In this study, Reşit Rahmeti Arat's work named Kutadgu Bilig was used as the main source.

Keywords: Kutadgu Bilig, Simile. Morphological Simile, Lexical Simile, Syntactic Simile, Semantic Simile.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	iv
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	v
KABUL VE ONAY SAYFASI	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT.....	ix

GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Konusu	1
B. Çalışmanın Önemi	1
C. Çalışmanın Amacı	1
D. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM ESERİN TARİHİ VE TEORİ

1. 1. Karahanlılar.....	3
1. 1. 2. Karahanlı Türkçesi ve Edebiyatı	4
1. 2. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig.....	6
1. 2. 1. Yusuf Has Hacib.....	6
1.2. 2. Kutadgu Bilig	7
1. 2. 3. Eserin Konusu.....	9
1. 2. 4. Kutadgu Bilig Nüshaları	9
1. 2. 5. Kutadgu Bilig'in Dili	10
1. 3. Benzetmeye Dair Teori ve Temel Kavramlar	11
1. 3. 1. Benzetme	11
1. 3. 2. Benzetme ve Metafor İlişkisi.....	13
1. 3. 3. Bazı Edebiyat Teorisyenleri ve Belagatçılara Göre Benzetmenin Sınıflandırılması ve Türleri.....	15
1. 3. 4. Dil Bilimsel Açıdan Benzetme	18
1. 3. 5. Türkiye'de Benzetme Konusuyla İlgili Yapılan Çalışmalar	19

İKİNCİ BÖLÜM BİÇİMBİRİMSEL BENZETME

2. 1. +CA	21
2. 2. +lAyU	24
2. 3. +sIg	25
2. 4. +çIn	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SÖZCÜKSEL BENZETME

3. 1. EDATLAR	28
3. 1. 1. Teg	28
3. 1. 2. Neteg kim	50
3. 1. 3. Menzeyü / Menzetü/ Menzeg / Men(i)ze-/ Men(i)zeti/ü	51
3. 1. 4. Menzeg	57
3. 1. 5. Ogşag(1)	57
3. 1. 6. Osuğluğ	58
3. 1. 7. Yañlıg	58
3. 1. 8. Yañzığ	70
3. 1. 9. Sanı	70
3. 1. 10. Tuşı	74
3. 1. 11. Mişâli	76
3. 2. ZARFLAR	77
3. 2. 1. Andığ	77
3. 2. 2. Mundağ	79
3. 2. 3. Muni teg	83
3. 2. 4. Neteg	83
3. 2. 5. Ança	84
3. 2. 6. Munça	85
3. 3. FİİLLER	88
3. 3. 1. Menğze-	88
3. 3. 2. Okşa-	91
3. 3. 3. San-	92
3. 3. 4. Sakın-	94
3. 3. 5. Yañzat-	95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SÖZ DİZİMSEL BENZETME

4. 1. EDAT ÖBEKLERİ.....	99
4. 1. 1. Sıfat Görevinde Kullanılan Edat Öbekleri.....	99
4. 1. 2. Zarf Görevinde Kullanılan Edat Öbekleri.....	102
4. 2. SÖZ ÖBEKLERİ.....	108
4. 2. 1. Deyimler	108
4. 2. 2. Atasözleri.....	118

BEŞİNCİ BÖLÜM
ANLAMSAL BENZETME

5. 1. DEYİM AKTARMALARI (İĞRETİLEME, METAFOR).....	122
5. 1. 1. İnsandan Doğaya Aktarım	123
5. 1. 2. Doğadan İnsana Aktarım	129
5. 1. 3. Doğadaki Nesnelere Arasında Aktarım.....	135
5. 1. 4. Duyular Arası Aktarım	136
SONUÇ.....	140
KAYNAKÇA	143
ÖZ GEÇMİŞ.....	147

GİRİŞ

A. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada esas alınan Kutadgu Bilig 1069/1070 yılında Karahanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Karahanlı Türkçesi, Karahanlı devletinin İslamiyeti devlet dini kabul etmesinden sonra İslam medeniyetinin tesirinde ortaya çıkan ve Eski Türkçeyi takip eden bir yazı dilidir. 11-13. yüzyılları kapsamaktadır. Türkoloji çalışmalarında benzetme ilgisi üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda artmaya başlamıştır. Benzetme ilgisi üzerine tarihî dönem eserleri esas alınarak yapılan çalışmaların az olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple Karahanlı sahasında yazılan İslamî dönem Türk edebiyatının ilk eseri olan Kutadgu Bilig adlı eser üzerinde benzetme ilgisini saptayıp sınıflandırmak tezin konusunu oluşturmaktadır.

B. Çalışmanın Önemi

Bir dilde kullanılan deyimler, atasözleri, ikilemeler, benzetmeler, metaforlar gibi kullanımlar o dilin ne kadar kullanışlı, işlek ve köklü olduğunu gösterir. Özellikle de bir dilde kullanılan benzetmeli yapılar o dilin işlek olduğunun ve tarihinin eskilere dayandığının kanıtıdır. Bu çalışmada daha önce kimi Türkologların çalışmalarında da ele alınan benzetme konusuna yer verilecektir. Karahanlı sahasında yazılan Kutadgu Bilig adlı eserin içerisinde benzetme ilgisi taşıyan ifadelerin çok olması sebebiyle eser incelenerek benzetme ifadesi taşıyan cümleler bir araya getirilecektir.

C. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Karahanlı sahasının önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de benzetme yolları ve benzetme unsurlarını tespit etmektir. Bu sebeple benzetme konusu üzerine yapılan görüşlere yer verilerek Karahanlı Türkçesiyle yazılmış olan Kutadgu Bilig adlı eserde benzetme ilgisi ile kurulu beyitler tespit edililip Türkoloji bilimine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

D. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmada seçilen konunun amaç ve kapsamı belirlendikten sonra seçilen konu ilgili literatür taraması yapılmış, başta YÖK'ün tez veri tabanı olmak üzere, kütüphaneler, üniversite kütüphaneleri, Millî Kütüphane ve internet veri tabanından yararlanılmıştır. Gerekli kaynaklar temin edildikten sonra elde edilen veriler, elektronik ve yazılı fişleme yöntemi ile tasnif edilmiştir. Konu ile ilgili araştırmacıların yaptığı görüşlere yer verilerek çalışma, metin analiz yöntemi ile incelenmiştir. Kutadgu Bilig'de tespit edilen örneklerle benzetme ilgisi şu dört kategoriye ayrılarak incelenmiştir:

1. Biçimbirimsel Benzetme
2. Sözcüksel Benzetme
3. Söz dizimsel Benzetme
4. Anlamsal Benzetme

İncelenen bu çalışmada Reşit Rahmeti Arat'ın (1947) *Kutadgu Bilig* adlı çalışması ana kaynak olarak kullanılmıştır. Yazım esnasında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tez Yazım Kılavuzuna sadık kalınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESERİN TARİHİ VE TEORİ

1. 1. Karahanlılar

Karahanlılar 840-1212 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş İslam dinini kabul eden ilk Türk hanedanıdır. Karluk soyundan gelmektedirler. Bu hanedana çeşitli adlar verilmiştir. Bunların içinde en yaygın olanı "Karahanlılar" dır. Bu adlandırma ile Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm süren ilk Müslüman Türk sülalesinin kurduğu (840-1212) devlet ifade edilmektedir. Bu ad tarihçi ve Doğu bilimci V.V. Grigorev 'in 1874 yılında Maverünnehir Karahanlıları hakkında yazdığı makaleden itibaren yaygınlanmıştır. Karahanlılar adı bu sülaleye mensup hükümdarların unvanları arasında sık sık geçen "kara" sözcüğünden gelmektedir. Bu sülaleye mensup tanınan hükümdarlardan bazıları Kara Han, Kara Hakan, Arslan Kara Hakan, Tamgaç Kara Buğra Hakan gibi unvanları kullanmaktadırlar (Genç, 2002: 2-6).

Kara sıfatının tam karşılığı çözülememekle birlikte "kara" kelimesinin anlamına bakıldığında pek çok anlamlandırması olduğu görülmektedir. Kara sözcüğünün Türk kültüründe güç-kuvvet, yön, yer, adalet, eskilik gibi anlamları bulunmaktadır (Gömeç, 2010: 29-33).

Karahanlıların bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Bilge Kül Kadir Han Samaniler ile mücadele etmiştir. Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han X. yüzyılının ortasında Müslümanlığı kabul etmiştir. Müslümanlık Türkistan'da hızla yayılmıştır. XI. yüzyılın başında Samani egemenliğine son verip güneye doğru yayılmışlardır. Gazneliler ile komşu olunca Ceyhun (Amu Derya) ırmağı sınır kabul edilmiştir. Karahanlılar topraklarını kuzeye ve doğuya doğru genişletmeye başlamıştır. Topraklar genişledikçe doğu ve batı hakanlıkları arasındaki çekişme sonucu 1042 yılında doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmışlardır.

1. 1. 2. Karahanlı Türkçesi ve Edebiyatı

Köktürk ve Uygur yazı dilinin devamı olarak gelişen Karahanlı Türkçesi 11 ve 12. yüzyıllara ait ilk İslamî edebiyat dilidir. Karahanlı Türkçesinin Eski Türkçenin fonetik ve morfolojik özelliklerini büyük oranda korumuş olmasıyla Eski Türkçenin üçüncü evresi olarak değerlendirmek pek de yanlış olmaz (Akar, 2005: 136-137). Karahanlı Türkçesi, daha sonra gelişecek olan Orta Türkçesine esaslı kaynak oluşturur. X. yüzyılın başına doğru bağımsız bir devlet kuran Karahanlılar Orta Asya kavimlerini tek yönetim altında toplamış idari siyasi ve kültürel bakımdan bir güç merkezi olmuştur. Karahanlıların ilk hükümdarı Satuk Buğra Han'ın İslamiyeti kabul etmesi ile birlikte İslam kültür ve medeniyeti Türkler arasında yayılmıştır. Bu dönemde İslami kavramlar ile birlikte Arapça ve Farsça kelimeler yavaş yavaş Türk diline girmeye başlamıştır (Akar, 2005: 136-137).

İslam çevresinde gelişen Türk edebiyatının sanatının ve dilinin ilk ürünleri Karahanlı sahasında oluşmuştur. Bu dönemde Uygur alfabesinin yanı sıra Arap alfabesi de kullanılmaya başlanmıştır.

Karahanlı Dönemi Eserleri

Karahanlılardan bugüne ulaşan Türkçe dil ve edebiyat metinleri şunlardır:

- 1) Kutadgu Bilig (1069-1070)
- 2) Dîvanü Lügat'it-Türk (1074)
- 3) Atabetü'l Hakayık
- 4) İlk Kur'an tercümeleleri
- 5) Ahmet Yesevî ile izleyicilerinin şiirleleri
- 6) Hukuk belgeleri.

Kutadgu Bilig ile ilgili detaylı bilgiye ayrı bir başlık altında yer verileceği için burada tekrar söz edilmemiştir.

Dîvanü Lügati't-Türk, Kaşgarlı Mahmut tarafından 1072-1074 tarihleleri arasında Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla ve Arap dil bilgisi kurallarına göre yazılmış Türkçe-Arapça bir sözlüktür. Dîvanü Lügati't-Türk Türkçenin ilk bilim sözlüğüdür.

Kaşgarlı eserini, Abbasi halifesi Muhammedü'l Muktedî bi-Emrullah'ın oğlu Ebu'l Kasım Abdullah'a sunmuştur. Eserin tam adı Kitabû Dîvani Lügat'it- Türk'tür. "Türk dillerini toplayan kitap" demektir. Kaşgarlı DLT'de Türk boylarının ağızlarına yer vermiştir (Ercilasun, 2008a: 314-315).

DLT sadece bir sözlük değildir. Aynı zamanda bir gramer kitabıdır, Türk tarihine, coğrafyasına mitolojisine ait bilgiler içermektedir. DLT'nin bir diğer önemli özelliği de içerisinde dünya haritasının yer almasıdır. Haritada merkez olarak Balasagun gösterilmektedir ve yönlerin de Orhun kitabelerinde olduğu gibi eserin Türk geleneklerine göre gösterilmesi bu bölgelerle ilgili hata yapılmaması da haritanın Türk 'ün eserinin olduğunun kanıtıdır (Tabaklar, 2010: 18-19).

DLT'de şiir, destan, atasözü, efsane gibi Türk kültürünü yansıtan ürünler bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmut DLT'nin ön sözünde Araplara Türk dilini öğretmek amacıyla Kitabü Cevahiri'n Nahv fî Lügati't-Türk adlı bir gramer kitabı yazdığını belirtmektedir ancak bu eser bulunamamıştır (Atalay, 1940: 25).

Atabetü'l Hakayık'ın Yükneklî Edip Ahmed bin Mahmud tarafından 12. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Dinî nitelikte bir öğüt ve ahlâk kitabıdır. Muhammed Dâd İspehsalar'a sunulmuştur (Ercilasun, 2008a: 326-327). 101 dörtlük ve 40 beyitten meydana gelmiştir. Eserde bilginin faydası, bilgisizliğin zararı, dilin korunması, dünyanın dönecliği, cömertliğin övgüsü, cimriliğin yergisi, alçakgönüllülük, kibir, başışlanma, yumuşak huyluluk gibi bölümlerle devam etmektedir (Akar, 2005: 152-153).

Konu ve tip bakımından Kutadgu Bilig'in devamı olan Atabetü'l Hakayık dil bakımından farklılıklar göstermektedir. Bilhassa dil ve tasvir güzelliği açısından oldukça farklıdır. Özellikle Atabetü'l Hakayık'da bariz şekilde yabancı kelimelerin bolca yer alması ile Kutadgu Bilig'den ayrılmaktadır. Eserde Arapça ve Farsça kelimeler de kullanılmaktadır (Caferoğlu, 2001: 75-77).

Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevi'nin şiirlerinin toplandığı yazmalardır. Bu şiirler daha sonra birleştirilerek Divan-ı Hikmet adlı eser meydana getirilmiştir. Esere Divan-ı Hikmet denilmesinin sebebi Yesevi'nin şiirlerinin "hikmet" adıyla anılmasıdır. 12. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden olan Yesevi, Batı Türkistan'da yaşamış mutasavvıf bir şairdir. Yesevilik tarikatının kurucusudur. Ahmet Yesevi'nin

en önemli tarafı yaptığı irşatlar ve yazdığı şiirler yoluyla sade bir şekilde Müslümanlığı göçebe Türk halkına anlatmasıdır (Ercilasun, 2008: 326-327).

Eserin dili hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Fuat Köprülü ve Ahmet Caferoğlu Karahanlı Türkçesine dâhil ederken Kemal Eraslan ise Çağatay yazı diline ait olduğunu savunmaktadır (Akar, 2005: 152-153).

1. 2. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig

1. 2. 1. Yusuf Has Hacib

Yusuf Has Hacib hakkında başkaları tarafından yazılan ve Kutadgu Bilig'e sonradan eklenen mukaddimedeki bilgilerden başka herhangi bilgi yoktur. Mukaddimedeki bilgilere göre aslen Balasagunludur. Eserini Balasagun'da yazmaya başlamıştır. Eserin yazıldığı sırada Balasagun şehri "Kuz Ordu" adını taşımaktadır. Balasagun Karahanlılar döneminde sayılı medeniyet merkezlerinden biridir. Daha sonra Türkistan'ın büyük kültür merkezi olan Kaşgar'da eserini tamamlayarak Tabgaç Buğra Kara Han'a sunmuştur. Bu eserine karşılık olarak da 'Has Hacib'lik¹ ile ödüllendirilmiştir (Caferoğlu, 2001: 75-77).

Yusuf Has Hacib'in hangi aileye mensup olduğu, nerede eğitim gördüğü başka eseri olup olmadığı hakkında eserin mukaddimesinde bir bilgi yoktur. Yusuf'un Kutadgu Bilig'de kullandığı konunun zenginliği, kullandığı Türkçenin temizliği ayrıca astronomi, kimya, matematik, coğrafya gibi ilim dallarına da hâkim olması onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir (Caferoğlu, 2001:75-77).

Yusuf Has Hacib'in eserinde kendisinden bahsettiği beyitlerden biri şu şekildedir:

ay yusuf kerek sözni sözle köni

kereksiz sözüg kılga kora kılga (6627)

(Ey Yûsuf, gerekli ve doğru sözü söyle. Gereksiz sözü gizle, onun zararı dokunur.)

Yusuf sahip olduğu bilgi, erdem ile toplum içinde en üst mertebeye ulaşmıştır. Gençliğinde aldığı iyi eğitim ile birlikte Türk devlet teşkilatında önemli vazifeler

¹ Türk Devlet teşkilatında Hâciplik, saray protokolünde hükümdardan, devlet protokolünde vezirden sonra gelen bir görevdi. Arapça bir kelime olup birinin bir yere girmesini engelleyen kimse, kapıcı, muhafız anlamına gelmektedir (Köprülü, 1997: 30).

görmüş belki de ömrünün sonuna kadar aynı teşkilatta çalışmaya devam etmiştir (Arat, 1991: 22).

Yusuf Has Hacib, *“münevver ve müteffekkir bir şahsiyet sıfatı ile kendi devir ve muhitinde elde edilebilecek bütün bilgi ve fikirleri edinmeye çalışmış olduğu gibi, bunların bir kısmını bizzat elde etmiş olması da tabiidir.”* (Arat, 1991: 22).

Kendisinden bir asır önce yaşamış olan Türk filozofu Fârâbî'nin de görüşlerinden etkilenmiştir. Arat, yine onunla ilgili şairin soydaşı ve vatandaşı olan Fârâbî'nin eserlerini okuduğunu ve onun fikirlerini herkesten daha iyi anladığını söyler.

Yusuf Has Hacib sadece bir şair değil, devrin âlim ve müteffekkiridir. Fârâbî'deki bilginin kaynağı, mahiyeti ve çeşitleri gibi derin felsefe yapmadan doğrudan bilmenin ve bilgi edinmenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Fârâbî'de devletin temelini akıl, bilgi ve ve bilgeliği koymuş ve devlet yönetiminde aklın ve bilginin önemini devlet yöneticisinin şahsında temellendirmiştir. Yusuf Has Hâcib de Ögdülmüş'in şahsında bilgi ve akli seslendirmiş, iyi yöneticinin de akıllı ve bilgili olması gerektiğini vurgulamıştır. Kutadgu Bilig'de “akıl, daha çok ahlâk ve siyaset açısından” değerlendirilmiştir (Göksu, 2019: 139).

1.2. 2. Kutadgu Bilig

İslamî Türk edebiyatının bilinen ilk eseri olan Kutadgu Bilig 1069-1070 yıllarında Yusuf Has Hacib tarafından Kaşgar'da kaleme alınmıştır. Eser Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Kara Han'a sunulmuştur. Kutadgu Bilig, 6645 beyitten oluşan mesnevi tarzında manzum bir siyasetnamedir.

Aruzun feûlün / feûlün / feûlün / feûl (. - - / . - - / . - - / . -) kalıbıyla yazılmıştır. Eserin içerisinde 173 dörtlükten oluşan halk şiiri örneği de bulunmaktadır. Yusuf'a ait olmayan 77 beyitlik mukaddimede Yusuf Has Hacib hakkında bilgi verilmektedir (Ercilasun, 2008a: 326-327).

Eserin mukaddimesinde; Kutadgu Bilig'in yazılışını takip eden yıllarda sadece Karahanlı Türkleri arasında değil Çinliler, Araplar ve Farslar arasında da tanındığından söz edilmektedir.

Çinliler Edebü'l-Mülûk 'hükümdarın terbiyesi', Maçinlerde Aynü'l Memleke 'memleketin aynası', Maşrıklar'da Zînetü'l-Ümerâ 'emirlerin zineti', İranlılar'da

Şahname; Turanlılar'da Kutadgu Bilig bazılarında ise Pendnâme-i Mülûk adı verilmiştir Türkler arasında ise Kutadgu Bilig adıyla tanınmıştır (Caferoğlu, 2001: 50-51).

Kelimenin kökenine baktığımızda “kut+ad+gu” olup ‘saadet, kut’ anlamındaki “kut” ile Orhun kitabelerinde rastladığımız müştak “-ad-” ekinden ve fiilinden yapılma isim eki “-gu” dan oluşmaktadır. Bilig ile beraber “Saadet veren ilim” manasındadır (Caferoğlu, 2001: 59).

Eser, hükümdarlar için yazılan bir siyasetname olmasının yanı sıra herkesin faydalanması için de yazılmıştır. Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib eserini ne amaçla yazdığını şu beyitle tarif etmiştir:

kitab atı urdum kutadgu bilig

kutadsu oğlığa tutsu elig (350,KB)

“Kitaba Kutadgu Bilig adını verdim ki okuyana saadet versin.”

Eserin amacı iki dünyada saadete ulaştırmaktır. Eserde dönemin İslam dünyasına hâkim olan ahlâk anlayışının yanı sıra halk-yönetici ilişkileri de anlatılmaktadır. Kutadgu Bilig’de eski Türk toplum yapısı, devlet ve yönetim anlayışının da anlatılması sadece bir dil metni olmadığını aynı zamanda Türk millî kültürünün temel kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir (Akar, 2005: 138-139).

Kutadgu Bilig sembolik bir eserdir. Birbiriyle ilişkili dört kişi; mutluluk, ahlâk, adalet, bilgi, erdem, dünya-ahiret ilişkileri, dili iyi kullanmanın faydaları üzerinde konuşmaktadırlar. Bunlar insanı saadete ulaştıracak dört ana kavramı temsil etmektedir.

Bu temsili şahsiyetler:

- 1) Kün- Toğdı = köni törü, doğru yol
- 2) Ay- Toldı = kut saadet, devlet ikbâl
- 3) Ögdülmüş = ukuş, akıl, mantık
- 4) Odğurmış = ‘akıbeti temsil etmektedir (Caferoğlu, 2001: 54-55).

Bahsedilen bu dört kişi arasında geçen konuşmalar ve olaylarla devleti ynetenlerde bulunması gereken temel özellikler anlatılmaktadır. Toplumsal değerlere uygun olarak iyiliği, adaleti, erdemi, bilimi ve akılı ğtler. İnsanın toplum içindeki sorumlulukları üzerinde durur. Dolayısıyla mutluluğa ulaşmak isteyen akıllı kimsenin yapması gereken eylemlerden bahsedilmektedir.

1. 2. 3. Eserin Konusu

6645 beyitlik manzum olan eserde biri nesir diğeri nazım hâlde (77 beyit), iki nsz bulunmaktadır. Manzum ve mensur olan mukaddimeler esere sonradan ilave edilmiştir.

Asıl metin 88 bb'a ayrılmıştır. Metin esas itibariyle Kn Togdı, Ay-Toldı, gdilmiş, Ogdurmuş adlarında dört kişinin karşılıklı konuşmalarından oluşmaktadır. İlk 10 bb (350 beyit) Tanrı, yalavaç (peygamber), dört sahabe ve eserin sunulduğu Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Hakan Eb Ali Hasan için yıldızlara bilgi ile aklın vasıflarına, iyiliğin faydalarına dilin meziyetlerine ayrılmaktadır. 11. bb ise eserde konuşan şahısların kimlikleri hakkında bilgi vermektedir. Eserin ana bölümü ise 12. bb ile başlamaktadır. Kn Togdı ilig hükümdardır ve türü (kanun) nn yerini yerini tutmaktadır. Sözleri kanunun sözleridir. Ay Toldı kut'tur, gdilmiş kut'un oğludur ve ukuş (akıl)'ı temsil etmektedir. Ogdurmuş ise "kıbet" olarak alınmıştır (Kafesoğlu, 1980: 12-13).

Eser temsili karakterlerin soru cevaba dayalı karşılıklı konuşmaları üzerine şekillenmiştir. Temsilî karakterlerin dışında çeşitli meslek gruplarından bahsedilmiştir. Hükümdar, vezir, bitigi, ağıcı, subaşı, elçi gibi kişilerin görevleri ve onlarda bulunması gereken vasıflardan söz edilmiştir. Nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili öğütler verilmiştir.

Eserin asıl konusunu ideal bir toplum ve devlet nasıl olur fikri oluşturur. Eserde ele alınan ideal bir hayat nizamıdır (Arat, 1991: 26).

1. 2. 4. Kutadgu Bilig Nüshaları

Eserin  nüshası vardır: Herat (Viyana), Mısır, Fergana nüshası.

Viyana (Herat) Nüshası:

Eser üzerindeki çalışmalara esas oluşturan bilinen ilk nüshadır. Arap harfleriyle yazılmış bir nüshada 1439'da Uygur harflerine çevrilmiştir. Herat'tan Tokat'a daha sonra da İstanbul'a getirilen bu nüsha Tarihçi Hammer tarafından bulunarak Viyana'ya götürülmüştür. Bundan dolayı bu nüshaya "Viyana" adı verilmektedir. 1870 yılında Armin Vambery eserin değişik kısımlarını seçtiği kısmı Uygur harfleri ile bastırır. 1890 yılında ise nüshanın tamamı Wilhelm Radloff tarafından yayımlanmıştır (Akar, 2005: 139-141).

Mısır (Kahire) Nüshası:

1896 yılında Kahire'de Hidiv kütüphanesinin müdürü Alman Moritz tarafından bulunmuştur. Kütüphane düzenlenirken bodrum katına atılan ve dağınık kitap ve sayfa yığınları gözden geçirilirken Kutadgu Bilig'e ait parçalar toplanarak bir araya getirilmiştir (Akar, 2018: 42).

Bu nüsha 14. yüzyılda Memlük kumandanlarından İzzeddin Aydemir adına Arap harfleriyle istinsah edilmiştir. Eser 5800 beyit ihtiva etmektedir (Akar, 2005: 141).

Fergana Nüshası:

1913 yılında Zeki Velidi Togan tarafından Fergana'da bulunmuştur. Nemegan'da bulunan bu nüsha Zeki Velidi Togan tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Daha sonra bu nüsha kaybolmuştur. 1925'te Özbek Edebiyatçısı A. Fitrat tarafından yeniden bulunmuştur. Baş kısmı eksik olan bu nüsha 445 sayfa 6095 beyittir. Baş ve son kısmı eksik olmasından dolayı eserin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Moritz, yazı sisteminin tarihini araştırarak bu nüshada kullanılan bazı harflerin eskiliğini de dikkate alarak Fergana nüshasının diğer nüshalara göre daha eski bir tarihte istinsah edildiğini öne sürmüştür (Akar, 2005: 141).

1. 2. 5. Kutadgu Bilig'in Dili

Eserin dili ile ilgili pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Samoyloviç eserin dilini basmakalıp Karahanlı dili diye açıklarken Baskakov ve Şçerbak eseri Karluk-Uygur şivesine bağlamıştır. Bazıları ise Uygur dili yadigârları arasında saymaktadırlar. Eski

Özbek Türkçesinin müjdecisi olarak görenler de bulunmaktadır (Caferoğlu, 2001: 72).

Kutadgu Bilig, Türk milleti için geçiş dönemi oluşturan Karahanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Eserin mensur ön sözünde dönemin ölçünlü dili için “Buğra Han tili” (manzum ön sözde ‘han dili’) terimi kullanılmıştır. Yusuf Has Hacib ise kendi dilini Türkçe olarak adlandırmıştır:

keyik tegi kördüm bu Türkçe sözüg

anı akru tuttum yakurdum ara (6617)

Geyik gibi gördüm bu Türkçe sözü, Onu yavaşça tuttum ve yaklaştırdım (Ercilasun, 2008a: 312).

Kutadgu Bilig gerek içeriği gerek şiir türü olarak gerekse dili açısından İslam etkisinde şekillenen Türk edebiyatının ilk örneği olsa da Eski Türk şiir geleneğinden fazlaca yararlanan ve yazı dili olarak da Eski Türkçenin son evre eseridir (Taş, 2020: 50-51).

1. 3. Benzetmeye Dair Teori ve Temel Kavramlar

1. 3. 1. Benzetme

Benzetme Türkçe Sözlükte “1. Benzetme işi. 2. Bir şeyin niteliğini anlatmak için, o niteliği eksiksiz taşıyan bir şeyi örnek gösterme işi, teşbih.” (2005: 245). şeklinde tanımlanmaktadır.

Aksan (2009: 187), benzetme ile ilgili insanoğlunun anlatıma güç vermek için birtakım nesnelere ve kavramlar arasında gördüğü yakınlıklardan ve benzerliklerden yola çıkarak bunlardan birini anlatırken diğerini de anması eğilimidir der. Bir başka tanımlamasında ise Aksan (2016: 77), benzetmenin bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak, onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilebildiğini ifade eder.

Ayşe Kıran ve Zeynel Kıran (2006: 345), benzetmenin sözlü ya da yazılı anlatımda bir varlığın özelliğini, başka bir varlığın ya da kavramın özelliğiyle anlatma biçimi olduğunu ifade eder. Benzetmede temel amacın karşılaştırmayla tasvir edilmek

istenen şeyi bir başka nesneye yaklaştırılarak ilgi kurulduğunu böylece benzeyenin anlamının daha iyi ortaya koyulduğunu söyler.

Şiire has bir söz sanatı olarak görülen benzetme günlük konuşma dilinde, edebî metinlerde ve dilin pek çok alanında kullanılmaktadır. Genellikle benzetme dilde anlatımı etkili ve güçlü kılmanın yollarından biridir. Önceleri belagât (Fr. stylistique) ilminin sahasında iken bu alan genişleyerek anlam bilim (İng. Semantics), psikolojik dil bilim (İng. Psycholinguistics) ve bilişsel dil bilim (İng. Cognitivelinguistics) gibi alanların sahasında yer almıştır.

Pilten Ufuk (2015: 318-342), çalışmasında benzetmenin kullanıldığı alanlara göre farklı işlevleri olduğundan söz eder ve bu işlevleri şu şekilde sıralar: iletişim, bilişsel süreç, bilimsel metinler, tartışmalar, popüleleştirme, haber metinleri, edebi metinler ve psikolojik dil bilimi.

Edebî yaklaşımda ise bir söz sanatı olarak değerlendirilen benzetme Eliaçık (2013: 580)'a göre şu şekilde açıklanmaktadır: *“Teşbih, klasik edebiyatımızda asırlarca kalıplaşmış söz ve manalarla sevgiliyi, tabiatı, his ve hayalleri, dert ve sıkıntıları, zevk ve coşkuları anlatan bir edebî sanat olmuştur. Sevgilinin yanağının güle, saçının sümbüle benzetilmesi gibi hakikat ve hayal unsurları çok işlendikçe bunların tanım ve tasnifi için birçok el kitabı hazırlanmış ve bayağı ve değersiz kullanımların önüne geçilmek istenmiştir. Bu sebeple belagat kitaplarında teşbîhât bahsi hep uzun ve ayrıntılı açıklamaların yapıldığı bölüm olmuştur.”*

Klasik Türk edebiyatında ise benzetme şiire has bir edebî sanat olarak yer almıştır. Belagât ilminin konuları arasında edebî sanat kategorisinde değerlendirilen benzetme, kalıplaşmış söz grupları ile doğayı, sevgiliyi, his ve hayalleri aktarma biçimidir. Bu sanata daha çok şiirde başvurulmuştur.

Külekçi (2011: 31), benzetmenin nesirde şiirde kullanıldığı kadar kullanılmadığı gibi makbul de sayılmadığından söz eder ve fazla kullanılmaması şartıyla mensur eserlerde de benzetmeli kullanımların üslubu güzelleştirme yolu olarak görüldüğünü vurgular.

Modern Türk edebiyatında ise benzetmeye hem şiirde hem de nesirde sıkça rastlanmaktadır. Sözün etkili kullanılması gerektiğinden kaynaklı nesirde de benzetme sanatına rastlanmaktadır. Özellikle zaman zaman bazı bilim adamları

tarafından düz yazıda benzetme sanatının şiirsel bir özellik olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Bizim edebiyatımızın ürünlerinde de benzetmelere sıkça başvurulmuştur.

Benzetme yapısı itibariyle dört birimden oluşmaktadır: “benzetilen”, “benzetme edatı”, “benzetme yönü” ve “benzeyen”. Benzetmede kural, benzeyenin benzetme yönü, kendisine benzetilenden zayıftır. Bir diğer ifade ile benzetme yönü zayıf olan, güçlü olana benzetilmektedir. Niteliği anlatılmak istenilen varlığın bir başka nesneye dayanılarak onunla benzerliği ortaya konularak anlatılır. Türkçede benzeme / benzetme ifade etmek üzere daha çok “gibi” edatıyla ‘benzetme edatı’ diye adlandırılan sözcükle yapılır. Benzetme bir dilde gerek isim gerek fiil gerekse edat cinsinden kelimelerle yapılabildiği gibi o dilin ekleri ve söz sanatları ile de yapılabilmektedir. Benzetmede araç- amaç- ilişki ögesi üçlüsünü içermektedir.

1. 3. 2. Benzetme ve Metafor İlişkisi

Edebiyat teorisyenleri arasında olduğu gibi dil bilimciler arasında da benzetme ve metaforla ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Tartışmaların ana eksenini benzetme ve metafor arasındaki ayırım ve benzerlikler oluşturmaktadır. Tartışmalarda öne sürülen görüşlerin pek çoğu benzetmelerde “benzeyen ve benzetilen” ön planda tutulurken benzetme edatı ile benzetme yönünün göz ardı edilmesidir. Aristoteles (2012: 27) benzetme ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Benzetme tam gelişmiş bir eğretilemedir. Benzetmeler konuşmada olduğu kadar düzyazıda da kullanışlıdır fakat şiir yapısında oldukları için sık kullanılmamalıdır... Eğretilmeler kolaylıkla benzetmeye dönüştürülebilir, benzetmeler de eğretilmelere. Orantılı eğretilmeler, her zaman, bağlantılı terimlerin her birine karşılıklı olarak uygulanmalıdır... Benzetme de bir eğretilemedir, ondan tek farkı, veriliş tarzıdır ve sırf uzun olduğu için daha az çekicidir.”

Aristoteles’in yapmış olduğu tanımlamaya göre benzetme ile eğretilme (İng. Metaphor) birlikte düşünülmektedir. Benzetme ise zayıf bir eğretilme olarak değerlendirilmektedir.

Aksan (2009: 187), benzetme ve eğretilmelerden bahsederken benzetmeleri eğretilmelerin bir önceki evresi olarak değerlendirmektedir. Benzetmelerin zamanla

kısaltıldığını ve gibi edatının da kaldırılmasıyla birlikte geriye sadece kendisine benzetilen ögenin kaldığını ve böylece bu kendisine benzetilen ögenin deyim aktarması niteliği kazandığını yani metaforlaştığını söyler. Örneğin; “Aslan gibi” ya da “tilki gibi” benzetmelerinin zamanla kısalarak bir sonraki evrede ise aslan ya da tilki biçiminde söz etmek olmalıdır der. Bu verilen örneklere göre benzetmeler edatların kaldırılmasıyla birlikte zamanla metaforlaşmaktadır.

Aksan (2006: 88), benzetmede örneklerin çoğunluğunda sadece “benzeyen” ve “kendisine benzetilen ögeler” bulunduğunu vurgulayarak sadece kalıplaşmış ve deyim niteliği kazanmış benzetmelerin kullanımında benzetme yönünün eylem şeklinde belirtildiğini ifade eder. Bu duruma arpacı kumrusu gibi (düşünmek), çorap söküğü gibi (gitmek), pişmiş kelle gibi (sırtmak) gibi benzetme yapılarını örnek vermektedir.

Çelik (2020), çalışmasında bu görüşe ilişkin algının zaman içerisinde değiştiğini modern sinirbilim, bilişsel dilbilim ve anlambilim çalışmalarının eğretilme ile benzetme arasında önemli bir ilişkinin olduğunu ifade ederken her iki dilsel üretimin birbirinden farklı dinamikler olduğunu ve kendi özneliksel görünüşleriyle değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Benzetme ve eğretilmelerin dilsel üretim bağlamında ele alındığında ise hem içeriksel hem de yapısal birtakım ayrılıklardan söz etmek mümkündür der. Benzetmenin ögelerini de benzeyen (İng. tenor), kendisine benzetilen (ing. vehicle), benzetme yönü (ing. ground) ve benzetme edatı, eğretilmenin ögelerini ise kaynak alan (ing. source domain) ve hedef alan (ing. target domain) olarak ele alındığını ifade etmektedir.

Benzetme ve eğretilme yapılarındaki kavramlar incelendiğinde benzetme yapılarında içeriği daha açık ve doğrudan eşleştirilebilir hale getiren benzetme edatına rastlanırken eğretilme kurulumlarında böyle bir dilsel işarete yer verilmemektedir (Çelik, 2020).

Koca Sarı (2012: 17-18), benzetme ve eğretilmenin ortak yönlerinin bulunması ve birbirlerinden yararlanmaları münasebetiyle aralarındaki ilişkinin pek çok dil bilimci, edebiyatçı ve filozof tarafından tartışıldığından bahsederek bu görüşleri üç başlık altında toplamıştır:

İlk görüşe göre eğretileme yani metafor kısaltılmış benzetmedir ve daha az bilinenin daha çok bilinene, daha az alışılmış olanın daha çok alışılmış olana benzetilmesidir ve Murry'nin görüşüne de yer vererek temel özellikleri bakımından metafor ve benzetmeyi ayrı kavramlar olarak görmenin oldukça zor olduğunu ve metaforu benzetmenin kısaltılmış şekli olarak değerlendirdiğini ifade eder

Koca Sarı (2012: 17-18)'nin çalışmasında yer verdiği bir diğer görüş de Croft-Cruse'a aittir. Croft-Cruse'a göre de benzetme kısaltılmış metafordur. Bu görüşe göre metafor bir sınıfın içindeki ifadedir. "Ahmet aslandır." ifadesinin anlamı "Ahmet, aslan sınıfının bir üyesidir." demektir. Kelimeler sistematik olarak anlaşılabilir ve belirsiz yapılardır. Buna göre "Ahmet aslandır." demek, Ahmet güçlü ve cesurdur." anlamına gelmektedir.

Çalışmada yer alan son görüşler ise Danold Davidson ve Ortony'a aittir. Danold Davidson'a göre benzetme ve metafor birbirinden farklı şeylerdir. Metafor ve benzetme bizi karşılaştırma yapmaya çağırarak, dünyanın özelliklerini görmemizde uyarıcı olarak görev yapan iki sonsuz araçtır. Ortony ise benzetmeye kıyasla metaforun kısaltılmış benzetme olduğu görüşüne karşı çıkar. Ona göre tüm metaforik ifadelerin benzetme yönü yoktur. Metaforun sıklıkla karşılaştırma ve benzetmeden yararlanması, metaforların karşılaştırma ve benzetme olacağı anlamına gelmemektedir. Metafor dilin kullanımının bir çeşididir, buna karşılık benzetme ve karşılaştırma ise psikolojik sürecin bir çeşididir. Benzetme ve metaforlar aynı süreçleri paylaşmalarına rağmen, aralarında önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, benzetme ve metaforun iletişimde farklı şekillerde kullanılmalarından ve farklı özelliklere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Koca Sarı, 2012: 17-18).

1. 3. 3. Bazı Edebiyat Teorisyenleri ve Belagatçılara Göre Benzetmenin Sınıflandırılması ve Türleri

Benzetme tanım ve tasnifi konusunda bazı kaynaklarda benzetmelerle ilgili hiçbir sınıflandırma yapılmazken bazıları benzetmeyi sadece benzetme öğelerinin birinin ya da birkaçının yer alıp almamasına göre sınıflandırmışlardır. Bazı teorisyen ve belagatçılarının sınıflandırmalarında ise benzetme öğelerinin birinin ya da birkaçının kullanılıp kullanılmaması açısından sınıflandırmalar yapılmıştır.

Küleççi (2011: 34-38)'ye göre benzetme üçe ayrılır:

1) **Teşbih-i mufassal (Ayrıntılı benzetme):** Dört unsurun da bulunduğu benzetme türüdür.

2) **Teşbih-i mücmel veya teşbih-i mücez (Kısaltılmış benzetme):** Benzetme yönünün bulunmadığı benzetmedir.

3) **Teşbih-i belîğ veya teşbih-i mü'ekked (Yalın Benzetme):** Hem benzetme yönü hem benzetme edatı kullanılmayan benzetmedir.

Külekçi (2011: 34-38) benzeyen ve benzetilenin tek veya çok olmasına göre ise üçe ayırmıştır:

1) **Teşbih-i Cem (Toplu benzetme):** Benzeyen tek, benzetilen çok olur.

2) **Tesviye (Düzenlenmiş benzetme):** Benzeyen çok, benzetilen tek olur.

3) Benzeyen ve benzetilenin her ikisinin de birden fazla olduğu durumlarda kendi içinde ikiye ayrılmaktadır:

a) **Teşbih-i Mefrûk (Ayrılmış Benzetme):** Her benzeyenin yanında kendi benzetilenin yer aldığı türdür.

b) **Teşbih-i Melfûf (Dürülmüş benzetme):** Önce benzeyenlerin sonra benzetilenlerin sıralandığı türdür.

Külekçi (2011: 41), benzetme yönü bakımından benzeyen ve benzetilenin üstünlük derecesine göre de ikiye ayırır:

a) benzetme yönü bakımından benzetilen benzeyenden üstündür genellikle benzetmede takip edilen yol budur.

b) **Teşbih-i Maklûb (Değiştirilmiş benzetme):** Benzetme yönü bakımından benzeyen benzetilenden üstündür

Külekçi (2011: 42-44) yine çalışmasında benzetme yönünün özelliklerine göre de sekize ayırmaktadır :

a. **Tahkîkî Teşbihler:** Benzetme yönü, hem benzeyen hem de benzetilenin nefsinde gerçekten bulunur.

b. **Tahayyülfî Teşbihler:** Benzetme yönü, benzeyen ve benzetilenin nefsinde bulunmaz, hayal ürünü olan benzetme meydana gelir.

c. Tehekkümî Teşbih: Birbirine zıt unsurlarla yapılan benzetmedir.

ç. Temsilî Teşbih: Bu tarz benzetmede önce taraflar arasındaki benzetme yönleri sıralanır, en sonra da temel unsur açıklanır.

d. Sade Teşbih: Benzetme yönü tek yönlü olur.

e. Âmiyane Teşbih: Çok kullanılmış benzetme yönleriyle yapılan teşbihler bu sınıfa girmektedir.

f. Edibâne Teşbih: Bu tarz benzetmeler orijinal benzetmelerden doğar ve bu teşbihlerde benzeyen ve benzetilen arasındaki benzerliğin kavranması özel bir dikkat gerektirmektedir.

g. Teşâbüh: Bu tarz teşbihlerde benzeyen ve benzetilen benzetme yönü bakımından bir üstünlük arz etmektedir.

Bilgegil (1980: 145) teşbihte yine benzetme öğelerinin bulunup bulunmamasına göre sınıflandırmıştır.

1) Mufassal teşbih: Benzetmede dört unsur da yer almaktadır. Böyle teşbihler belagat açısından üstün sayılmaz.

2) Mücmel teşbih: Benzetme yönünün bulunmadığı teşbihtir. Bunlar mufassal teşbihlere göre belagat açısından daha makbul sayılmaktadır.

3) Mürsel teşbih: Benzetme edatının zikredildiği teşbihlerdir.

4) Mü'ekked ya da Belîğ Teşbih: Hem benzetme yönü hem benzetme edatı kullanılmayan benzetmedir. Bu sınıflandırmaya giren teşbih çeşitlerinin en makbulüdür.

Bilgegil (1980: 147-150), çalışmasında benzetme yönünün özelliklerine göre de yediye ayırmaktadır: Tahkîkî Teşbihler, Tahayyülî Teşbihler, Tehekkümî Teşbihler, Temsilî Teşbihler, Sade Teşbihler, Âmiyane Teşbihler, Edibâne Teşbihler.

Saraç (2016: 131), benzetme öğelerinin birinin ya da birkaçının kullanılıp kullanılmaması açısından teşbihte sınıflandırmalar yapmıştır: Mufassal teşbih, mücmel teşbih, mürsel teşbih, mü'ekked teşbih.

1. 3. 4. Dil Bilimsel Açıdan Benzetme

Dil biliminde benzetme “insanlar veya nesnelere arasında, genellikle gibi edatı aracılığıyla bir karşılaştırmanın yapıldığı söz sanatı olarak kabul edilir. Bu tanımda öne çıkan iki özellik bulunmaktadır. Birincisi merkeze “karşılaştırma” kavramı alınarak benzetmeye işlevsel bir açıdan bakılmasıdır (Pilten Ufuk, 2015: 318-342).

Kıran (2006) da bu işlevsel yaklaşımdan yola çıkarak benzetme terimine alternatif karşılık olarak karşılaştırma kelimesini kullanmıştır.

Pilten Ufuk (2016: 171-188), yapmış olduğu çalışmada dil bilimcilerin benzetmelerin tasnifinde çok çeşitli ölçütler kullandığından bahseder. Benzetmelerle ilgili yapılan en temel sınıflandırmanın “X, Y gibidir benzetme yapısına sahip her ifade benzetme değildir” düşüncesinden hareketle yapılan ayırım olduğunu ve bu sınıflandırmada benzetmeleri “benzeyen ve benzetilenin ilişkisi” bakımından Croft-Crouse ve Ortony’nin ikiye ayrıldığından söz etmektedir. Bu bakış açısıyla benzetmeler *gerçekçi benzetmeler* (ing. realistic similes) ve *metaforik benzetmeler* (İng. metaphorical similes) olarak ikiye ayrılır.

“Gerçekçi benzetmeler (İng. realistic similes): Bu benzetmeler kaynağını somut fiziksel tecrübelerden aldığı yazarın ya da konuşmacının “ne bildiğini” ve “gerçekte nasıl gördüğünü” ortaya koyar.

“Metaforik benzetmeler (İng. metaphorical similes): Bu benzetmeler bireysel ortaklık mekanizmalarından kaynaklanır; konuşmacının veya yazarın “duygularını” ifade eder, “nasıl düşündüğünü” ortaya koyar.” (Pilten Ufuk, 2015: 318-342).

Fromilhague’ye göre ise benzetmeler “benzetme yönü” açısından da ikiye ayrılmaktadır: *Açık Benzetme* (İng.explicit similes), benzetme yönünün direkt olarak belirtildiği ve herhangi bir yorum gerektirmeyen benzetmelerdir. Bir diğeri ise *kapalı benzetmeler* (İng. implicit similes)’dir. Bu benzetme türüne göre ise benzetme yönü direkt olarak verilmeyerek okuyucunun yorumuna bırakılmaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısmında ise dil bilimcilerin benzetmenin tasnifi için kullandıkları bir diğere ölçütün ise özgünlük olduğundan bahseder. Bredin’e göre *basamaklı benzetmeler* (İng. stereotype similes), *kalıplaşmış benzetmeler* (İng. conventionalized and fixed

similes / stereotype similes), *olağan benzetmeler* (İng.ordinary similes), *orijinal benzetmeler* (İng. original similes) ve *yaratıcı benzetmeler* (ing. Creative similes) bu tasnifin içinde sıralanır. Yaratıcı benzetmelerin de kendi içinde üç bölüme ayrılığını ifade eder: *Metafiziksel benzetme* (ing. conceit / metaphysical conceit), *Epik Benzetme* (ing. epic simile / homeric simile / extended simile) ve *Ansiklopedik benzetmeler* (ing. encyclopaedic simile) (Pilten Ufuk, 2016: 171-188).

Pilten Ufuk (2016: 171-188), Anlambilimcilerin benzetmenin karşılaştırma işlevini ön plana aldığı, bilişsel dil bilimcilerin ise çoğunlukla tıpkı metafor gibi içinde yaşadığımız dünyayı düşünme ve hakkında konuşmada zihinsel bir süreç olarak ele aldığı, üslup bilimcilerin ise iki kavram arasında imgesel ve tasvirî açıdan karşılaştırma yapma yolu olarak ele aldığı, psikolojik dil bilimcilerin ise benzetmeyi hafızadaki anlamların sunumu olarak gördüğünü ifade etmiştir.

1. 3. 5. Türkiye’de Benzetme Konusuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Son zamanlarda Türkoloji’de benzetme konusu ile ilgili çalışmalar birçok Türkolog tarafından yapılmaya başlanmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Pilten Ufuk (2015: 318-342), benzetme çalışmaları ile ilgili olarak söylemde benzetmeye daha çok yer verilmesine rağmen benzetme üzerinde metafordan daha az çalışıldığını ve bunun retorik karşılaştırmalarda metaforun benzetmeden daha üstün tutulmasına bağlamaktadır.

Yapılan çalışmalar ise daha çok belagat, retorik, edebî çalışmalar, dil biliminin özellikle anlam bilimi, psikolojik dil bilimi ve bilişsel dil bilimi alanlarında yürütülmektedir.

Yapılan çalışmalara kronolojik olarak değinecek olursak;

Özçelik, 2004; Aydın, 2006; Korkmaz, 2007; Ercilasun, 2007; Çınar, 2008; Yıldırım, 2011; Oytun Altun, 2012; Sev, 2012; Pilten Ufuk, 2015; Çiftçi, 2016; Pilten Ufuk, 2016; Şenlik, 2017; Güneri, 2017; Ergene, 2018; Çelik, 2020.

Dilde anlam ilişkileri dilin sunduğu birtakım anlatım olanaklarıyla gerçekleşmektedir. Türkçede anlam ilişkilerinin kurulabilmesi amacıyla eklere, sözcüklere, deyimlere ve aktarımlara başvurulmaktadır. Bu bağlamda dillerin iç yapısının da el verdiği gibi Türkçenin de biçimbirimsel, sözcüksel, söz dizimsel ve

anlamsal özellikleri etkin rol oynamaktadır. Bu sebeple çalışma Türk diline ait metinlerin de sınıflandırılabilirdi gibi Şu dört kategoriye ayrılarak incelenmiştir:

1. Biçimbirimsel Benzetme
2. Sözcüksel Benzetme
3. Söz dizimsel Benzetme
4. Anlamsal Benzetme

Kutadgu Bilig’de tespit edilen örneklerle bu kategorilere göre benzetme ilgisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada benzetme ilgisi kuran ekler incelenerek gösterilmiştir. Sözcüksel benzetme kategorisinde edatlar, zarflar ve fiiller tespit edilmiştir. Söz dizimsel benzetme kısmında ise edat öbeklerinin söz dizimsel görünümleri incelenmiştir. Anlamsal benzetme kategorisinde ise aktarımlara yer verilmiştir. Çeşitli türü bulunan aktarımlar metin içerisinde seçilen örneklerle tanımlanmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

BİÇİMBİRİMSEL BENZETME

Türkçede benzetme kategorilerinden biri de biçimbirimsel benzetmedir. Biçimbirim dilde tek başına anlam ifade etmeyen eklendiği sözcüğe anlam kazandıran en küçük dil birimidir. Türkçe sözlükte ise şu şekilde yer almaktadır: “*Biçim birim kelimelere dil bilgisi bakımından biçim veren, çoğu ek durumunda olan öge, morphem.*” (2005: 263).

Benzetme bir dilde gerek isim, gerek fiil gerekse edat cinsinden kelimelerle yapılabildiği gibi o dilin ekleri ve söz sanatları ile de yapılabilmektedir. Biçimbirimsel benzetme isimlere benzetme amacıyla anlamlı biçimbirimlerin getirilmesiyle oluşur.

Bu konu ile alakalı Ağca (2019: 102-111) çalışmasında biçimbirimsel benzetmenin benzetme stratejilerinden biri olduğunu ve isimlere benzetme anlamlı biçimbirimlerin eklenmesiyle ortaya çıktığını ifade eder.

Metin içerisinde geçen biçimbirimsel benzetmede kullanılan ekler şunlardır:

2. 1. +CA

+CA eki ya da bilinen adıyla eşitlik hâl eki Türkçede genellikle sözcüklere gelerek eşitlik, benzerlik, birliktelik gibi anlamlar katmaktadır. +CA eki ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Korkmaz (1959: 275-358), +CA ekinin tarihî metinlerde ve lehçelerde eşitlik, karşılaştırma, sınırlama ve gösterme gibi farklı işlevlerde kullanıldığını belirtmiştir. +CA eki tarihî seyir bakımından, Türkçe metinlerde ilk önce eşitlik işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Korkmaz, konuyla ilgili görüşlerini farklı dönemlerin metinlerinden

seçtiği örneklerle temellendirerek açıklamış, benzerlik işlevini küçültme başlığı altında değerlendirmiştir.

Hacıeminoğlu (2019: 13), +CA ekini şöyle açıklar: “İsim hâl eklerinden “eşitlik hali eki” olan bu ekler bazı kelimeler üzerinde kalıplaşarak yapım eki fonksiyonu yüklenmiştir. Küçültme ve kuvvetlendirme bildirir” .

+CA eki günümüz dilbilgisi kitaplarında ise benzerlik ve eşitlik fonksiyonu ile anlatılmaktadır.

Zülfikar (2011: 63), +CA eki ile ilgili olarak şöyle der: “Eşitlik, benzerlik, yakınlık göreviyle sıfatlar yapar: açıkça, büyükçe, genişçe, hoşça, irice, kısaca, küçükçe, ufakça, uzunca” .

Adalı (1979: 69), +CA eki için “Eşitlik, benzerlik, görelilik karşılaştırma anlamları taşır.” der Hatipoğlu (1969: 60) ise çalışmasında +CA ekini küçültme ekleri maddesinde gösterir. Ergin (2008: 167), +CA eki ile ilgili çekim eki olarak başlıca fonksiyonu isimlere gibi, göre, kadar, birlikte manaları katmaktır der. Çiftçi (2016: 1-22) ise +CA eki için “yakınlık derecesiyle benzetme” işlevi ile kullanıldığından söz eder. Tosun (2010: 1-15), +CA ekinin “gibi, -e benzer, -e eşit” anlamı kattığını söyler. Ağca (2019: 102-111), +CA eki ile ilgili Türk dili gramerlerinde “eşitlik hâl eki olarak adlandırılmakla birlikte “nispet, karşılaştırma, sayı” anlamlarının yanı sıra “benzetme” anlamı da içermektedir der. Hirik (2020: 39-65), çalışmasında bu ekin eklendiği kelimeye benzetme anlam ilgisiyle birlikte yakınlık ilgisi kattığını ifade eder.

İncelenen eserde yer alan +CA eki ile yapılan biçimbirimsel benzetmeler şu şekildedir:

uğuşka turur bu ağırılık itig

uğuşsuz kişi bir avuçça tetig(KB,297)

“Bütün bu hürmet ile itibar akıl içindir; akılsız kişi **bir avuç balçık gibidir.**”

küdezdi neğin keç özin sakladı

tapındı kayırça kıyık kılmadı(KB,1723)

“Hükümdarın malını iyi idare etti, kendi çıkarını düşünmedi; hizmette **kıl kadar**² eğrilik göstermedi.”

*ilig boynu **kılça** ükekçe başı*

anğar keç inanmaz ukuşluğ kişi(KB,2154)

“Hükümdarın **boynu kıl gibi**, başıysa burç kadardır; akıllı insan ona pek inanmaz.”

kerekinde bulsa kişi öz muñgi

*yem erse **yanğança** bolur ol teñgi (KB,2817)*

“İnsan muhtaç olduğu şeyi zamanında bulursa, bu çöp dahi olsa, **ona fil kadar** gözüdür.”

*kerek ödte bir yam **yanğança** bolur*

ķamuğ neñge yanğzağ munu bu teñgin(KB,2820)

“Gerekli olduğunda bir çöp bile **fil kadar** olur; her şey bunun gibidir.”

boşuğ ķul bile tutsa bolmaz bu tüz

*boşuğ boş teñgi tut ķuluğ **ķulça** üz (KB,2991)*

“Hür insan kul ile bir tutmak olmaz; hür insana hür muamelesi yap, kulu da **kul gibi** kullan.”

yana cem ‘-u tefrik misahatķa öt

*yiti ķat felekni yatur **yamça** tut(KB,4381)*

“Sonra cemi [toplama] tefrik [ayırma] ve mesahaya [ölçme] geç; yedi kat feleği **bir çöp parçasıymış gibi** avucunda tut. (yam: çer çöp)”

yatu ķördi ança usı kelmedi

*tüni boldı **yulça** yitip bolmadı(KB,5969)*

“Bir süre yattı, baktı ki, uykusu gelmiyor; gecesi **yıl kadar** uzadı, bitmek bilmedi.”

² Kadar sözcüğü birlikte kullanıldığı ifadelere ölçü, miktar bakımından benzerlik, yakınlık anlamı katmaktadır.

ajun bütrü tuttum sikender tutarca

tükel nuh yaşın men yaşadım yaşattım(KB,6548)

“İskender gibi bütün dünyayı elimde tuttum, tam Nuh’un yaşını yaşadım ve yaşattım.”

kimi sevdim erse sevüg cança tuttum

cefa keldi andın kimi met seveyi (KB,6578)

“Kimi sevdim ise onu sevgilim canım gibi tuttum; fakat ondan da cefa geldi, artık kimi seveyim.”

2. 2. +IAyU

Türkçede bu ek eklendiği kelimeye benzerlik, eşitlik, görelilik anlamı yüklemektedir. Ergin (2008: 74)’e göre bu ek birden fazla ekin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. +CA eki gibi eşitlik çekim eki konumundadır. Eski Türkçede /+layu/, /+leyü/ (+la+y+u/ü) şeklindedir ve -n vasıta eki sonradan eklenmiş ve ünlü uyumu sağlanmıştır. Ercilasun (2008b: 35-56), çalışmasında Eski Türkçedeki arslanlayu “aslan gibi”, adıglayu “ayı gibi” örneklerde IA’nın daha o zaman benzerlik işlevine kayabildiğinden söz eder ve IA’yı da (y)U’yu da enklitik olarak değerlendirerek pekiştirme enklitiklerinin üst üste gelebilme özelliğinin bir sonucu olduğunu ifade eder. Erdal (1991), IA gibi yU’yu da zarf eki kabul ederek ikile, tegirmile, üzele, yañıla, yanala, kurla, çınla kelimelerinin hepsinin +yU ile genişlemiş biçimleri olduğunu belirtir. Küçük (2016: 207-213), bu ek ile ilgili olarak ekin isim kökenli sözcüklerde işaret; kişi ve dönüşlülük zamirleri, özel isimler, somut cins isimlerde benzerlik; soyut cins isimler, zaman anlamlı sözcükler ve sayı sözcüklerinde durum; fiil kökenli sözcüklerde ve soyut cins isimlerde benzerlik bildirdiğini ve durum ismi yaptığını söyler.

Sonuç olarak Eski Türkçede bu ek /+IAyI/ ve /+IAyU/ şeklinde görülmektedir. Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren /+IAyIn/ şekli ile kullanılmaya başlamış, /+IAyI/ ve /+IAyU/ şekilleri zamanla kullanımdan düşmüştür.

Kutadgu Bilig’de de sıkça kullanılan +IAyU yapısı +IA isimden fiil yapan yapım eki ile -U zarf-fiil (gerindium) ekinden oluşmaktadır. Hâl eki kategorisine ait bir

ektir. +IAyU eki isimleri fiillere bağlayarak benzetme ilgisi kuran bir yapıdır. Somut ve cins isimlere gelerek özellikle hayvan adlarında kullanılarak benzerlik bildirirler. Kutadgu Bilig incelendiğinde eserde +IAyU eki ile kullanılan benzetmeli yapıların örnekleri şu beyitlerde açıkça görülmektedir:

uluğ tutsa hamyet kör arslanlayu

ügi teg usuz bolsa tünle sayu (KB,2314)

“Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli.”

turu ölmegüçe yigil ay kadaş

yime uğlayu sen tadunġ bolġa baş (KB,4770)

“Ey kardeş, sen ölmeyecek kadar bir şey ye; öküz gibi çok yeme, mizacın bozular.”

yidi arzu ni met özüm uğlayu

tirildim hem uđ teg bilü bilmeyü (KB,5635)

“Ben, öküz gibi heves ve nimet yedim; bilerek bilmeyerek bir öküz gibi yaşadım.”

2. 3. +sIg

Eski Türkçeye ait bu ek “gibilik, benzerlik” işlevi ile kullanılmaktadır. Ek Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde benzetme işleviyle kullanılmaktadır. Kulsıġ “köle gibi, kul gibi” beġsig “bey gibi, beye yakışır”(Gabain, 2007: 48). Hacıeminoġlu (2019: 15), Eski Türkçede +çig /+çig şekli de bulunan bu ekin isimlerin üzerine gelerek “benzer, gibi” anlamında fonksiyon icra ettiğini söyler.

Bugün Türkiye Türkçesinde +sI olarak kullanılmaktadır.

Kutadgu Bilig’de yer alan beyitlerde +sIg eki ile kurulan benzetmeli yapılar şu şekildedir:

Kulsıġ <kul-sıġ “kul gibi”, beġsig <beg-sig “bey gibi”.

könilik özele keser men işig

ağırmaz men beġsig ya kulsıġ kişig (KB,809)

“Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları bey veya kul olarak ayırmam.”

yıparsıg̃ kara başka kafur aşudum

tolun teg tolu yüz kayuğa ilettim(KB,6530)

“**Misk gibi** kara başıma kâfur örttüm, dolunay gibi dolgun yüzü nereye götürdüm.”

2. 4. +çIn

“Benzerlik ifadesi bulunan bu ek, renk isimlerine veya renk ifadesinde kullanılan isimler üzerine getirilir. Az kullanılan bir ektir” (Hacıeminoğlu, 2019: 14).

Taş (2015: 33), kökçin sözcüğü ile benzerlik sıfatı türetildiğini söyler: *kökçin* “mavimsi, mavimtırak; gri, kır” >yaşlanmış, ak saçlı (ihtiyar)”

Kökçin <kök-çin “mavimsi, gök mavisi gibi” / kökçin sakal (kırçıl sakal): yaşlı adam.

oğunğıl ay kökçin ölümke anun

bu keçmiş kününğke sıgıt kıl ünün(KB,376)

“Ey **kır saçlı** uyan, ölüme hazırlan; geçmiş günlerin için ağlayıp sızla.”

negü tir eşitgil bu kökçin sañga

munğadmış munğınğa yara ay tonğa (KB,2818)

“Bu **aksaçlı** sana ne der, dinle; ey kahraman, muhtaç olanın ihtiyacını karşılamaya çalış.”

negü tir eşit emdi türkçe meşel

başında keçürmiş bu kökçin sağal (KB,667)

“Şimdi dinle, Türkçe bir atasözü, başından çok şeyler geçmiş bu **aksakallı** ne der.”

munğar menğzetü aydı türkçe meşel

başında keçürmiş bu kökçin sağal (KB,1798)

“Görmüş geçirmiş şu **aksakal**, şu Türkçe mesel bu hususta bak, ne der:”

negü tir eşit emdi kökçin sağal

uğa bar munı sen turu kalma kal (KB,4636)

“Şimdi **aksakal** ne der, dinle; bunu anlamaya çalış ve yaşlılığında şaşırma.”

muṅgar meṅzetü aydı kökçin saṅa

bu söz yakşı tıṅla ay ersig toṅa (KB,3074)

“Bu beyitlerde görmüş geçirmiş **aksakallı** Türk yöneticilerinden söz etmektedir.”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZCÜKSEL BENZETME

Benzetme kategorilerinden bir diğeri de sözcüksel benzetmedir. Dil bilgisi alanında araştırmacılar benzetmenin sadece edatlarla sınırlı olamayacağını aynen, adeta, tıpkı, böyle, misali; benze-, andır-, çağrıştır- gibi ifadelerle de benzerlik anlamının sağlayacağını belirtmektedirler.

Ağca (2019: 102-111), tarihsel Türk dili alanında iki yahut daha fazla unsur arasında benzetme ilgisinin kurulduğu örneklerin büyük çoğunluğunun sözcükler ile yapıldığını söyler. Türk dili gramerlerinde “edatlar” içerisinde değerlendirilen bu sözcüklerin ortak özelliğinin benzetme anlamlı öbekler kurduğunu belirterek çalışmasının sözcüksel benzetme kategorisinde benzetme öbeklerini oluşturan edatların teşkili üzerinde durmaktadır.

3. 1. EDATLAR

Çekim edatları isimlerden sonra gelirler. Cümlede bağlı olduğu isimle diğer unsurlar arasında zaman, mekân, tarz, cihet, sebep, benzerlik, başkalık vb. bakımdan çeşitli ilgiler kurarlar. Anlam bakımından benzerlik bildiren edatlar ise âsâ, asıl, beraber, bigi/ bigin, çağlıg, çenli, çeli, çeşit, deñlü, derece, dik/dek, emsâli, gibi/ gibin / kibi/ kibin/ kibik/ kimi, güne, kadar, mânend/ mânendî, meñiz, meñizlig, misâl, teg/ tig/ tek/ tik, vâar, ohşasıg, sayu, yañlıg vb. (Hacıeminoğlu, 2019: 78-79).

3. 1. 1. Teg

Teg / tek/ tig / tik < te-g; te-k “gibi”

Teg edatı Türkçenin her sahasında az çok farklı şekillerde kullanılan bir edattır. Yapı bakımından te- fiilinden türemiş bir ismi düşündürmektedir. Kelimenin Çağatay Türkçesi’nde dek/dik telaffuzları ile gelişmiş olması da bir dik <de- <te- <ti- fiilinin mevcudiyetini kuvvetlendirmektedir (Hacıeminoğlu, 2019: 92).

barıng̃ belgülig sen ay teg yaruk

neteglikke yetgü köngül ögde yok (KB,12)

“Senin varlığın, parlak **güneş ve ay gibi** bellidir; fakat nasıl olduğunu kavrayacak gönül ve akıl yoktur.”

kıyamette körkit tolun teg yüzün

elig tuttaçı kıl ilahi özin (KB,48)

“Kıyamette **dolunay gibi yüzünü** göster; Ey Tanrım, kendisini bana şefaatchi kıl.”

kökiş turna kökte ünün yanğkular

tizilmiş titir teg uçar yilkürer (KB,74)

“Kökiş ve turnalar gökte ve yüksek sesle bağıriyor; dizilmiş **deve katarı gibi** uçup kanat çalıyorlar.”

ünün ötti keklik küler katgura

kızıl ağızı kan teg kaşı kap kara (KB,76)

“Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; **ağızı kan gibi kızıl**, kaşı kapkara.”

kara çumguğ ötti sita tumşukın

üni oğlağı kız üni teg yakın (KB,77)

“Kara çumug mızrak gibi gagasıyla ötüyor; sesi, **nazlı bir kızın sesi gibi** cana yakın.”

burundukluğ ol söz tive burnı teg

barur kaçça yetse titir boynı teg (KB,206)

“Söz, **deve burnu gibi** yularlıdır; **dişi deveboynu gibi** nereye çekilirse oraya gider.”

kişi köngli tüpstüz teñgiz teg turur

bilig yinçü sanı tüpinde yatur(KB,211)

“Kişinin gönlü **dipsiz bir deniz gibidir**; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.”

yigitlik kaçır ol tiriglik uçar

bu tüş teg ajundın özünġ terk keçer(KB,231)

“Gençlik kaçır ve hayat uçar; **bu düş gibi** dünyadan çabuk göçersin.”

ukuş ol yula teg karanġku tünı

bilig ol yarukluk yaruttı sini(KB,288)

“Akıl karanlık gecede **meşale gibidir**; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır.”

bilig kimya` teg ol neġ irklü turur

ukuş ordusı ol neġ üglü turur (KB,310)

“**Bilgi kimya gibidir**, eşya onun etrafında toplanır; akıl onun saraydır, bilgi içinde eşya yığılır.”

bu barça idim fazlı erdi kamuġ

aġırladı minteg tapuġsuz kuluġ(KB,389)

“Bütün bunların hepsi rabbimin fazlı ve keremiydi; **benim gibi** asi bir kula değer verdi.”

tegürdi maġa elgin elig yaşıım

kuġu kıldı kuzġun tüşı teg başım (KB,365)

“Elli yaşım bana elini deġdirdi; **kuzgun tüşü gibi olan başımı** kuġu tüşüne çevirdi.”

boğum erdi ok teg köġül erdi ya

köġül kılġu ok teg boğum boldı ya (KB,371)

“**Vücudum ok ve gönlüm de yay gibiydi**; şimdi vücudum yay oldu, gönlümü ok yapmalıyım.”

ara kılkı kız teg kılınçı silig

sevitür sunup tutsa birmez elig (KB,400)

“**Bazen edası kız gibidir**, tavırları güzeldir, kendini sevdirebilir; fakat tutmak istedin mi elini vermez.”

seviglini sevmez keyik teg kaçır

kaçıglığa yapçur adakın kuçar (KB,401)

“Seveni sevmez, ondan **geyik gibi kaçır**; kaçana yapışır, onun ayağına sarılır.”

bu kün toğdı ilig bu kılkı bile

yarudı ajunğa kün ay teg yala (KB,415)

“Hükümdar Kün Toğdı böylece bu doğasıyla, **güneş ve ay gibi parlayarak dünyayı aydınlattı.**”

negü tir eşit emdi köngli oduğ

sözi kör çiçek teg tümen tü boğuğ (KB,452)

“Şimdi dinle gönlü uyanık insan ne der; bak onun sözü **çiçek gibi** binlerce renge bürünmüştür.”

eşitti bu söz kör sevindi ilig

tilek teg bululdu sınağı erig (KB,593)

“Bu sözü duyunca, hükümdar sevindi; onu sınağı ve **dilediği gibi buldu.**”

ķamuğ türlüg işke sınağı ilig

tilek teg tükel buldı tapnur erig(KB,619)

“Hükümdar onu her türlü işle sınağı; hizmetkârını kendi **istediği gibi buldu.**”

tiriglik tidüküñg bu yıl teg keçer

kaçır tutsa bolmaz anı kim bulur (KB,693)

“**Bu hayat dediğin yel gibi geçer**, tutmaz, kaçır, onu kim bulabilir.”

bu ay toldı aydı mening bu özüm

keyik teg turur kılkı kestim sözüüm (KB,698)

“Ay Toldı şöyle dedi: Kısaca **ben ve doğam bir geyiğe benzeriz.**”

manğa urmasa örk mini tuttaçı

keyik teg kaçır men kim ol yetteçi(KB,722)

“Beni tutan bana yular vurmazsa, **geyik gibi kaçırım**, bana kim yetişebilir.”

yana saçlur andın tirilmiş neñgi

söki teg bolur yandru kılkı yañgi (KB,738)

“Topladığı malı tekrar saçılır; onun ahvali yine **eskisi gibi olur.**”

kelir kut kişike atı çavlanur

yañgi ay teg artar yaruқи tolur (KB,740)

“Kişiyeye mutluluk gelir, meşhur olur; **yeni ay gibi büyür** ve parlaklığı artar.”

yayığ tilve devlet köngül bamağıl

tolun teg bu devlet yana irilür (KB,741)

“Dönek ve deli devlete gönül bağlama; **devlet dolunay gibidir**, tekrar küçülür.”

tiler erdim emdi sini teg kişi

bayat birdi arzu ey erde başı(KB,752)

“Ben de şimdi **senin gibi bir insan diliyordum**; ey insanların ileri geleni, Tanrı arzunu verdi.”

nelük sözlemez sen ağın teg bolup

mini munda yalñguz bu yañlıg bulup (KB,775)

“Beni burada tek başıma ve bu hâlde görünce, niye **dilsiz gibi susuyorsun.**”

bıçek teg bıçar men keser men işig

uzatmaz men da ‘vi kılıgı kişig (KB,811)

“**Ben işleri bıçak gibi keser atarım**; hak arayan kişinin işini uzatmam.”

şeker teg süçiyü barır ol kişi

sevinçlig bolur anda yazlur kaşı (KB,813)

“**O kişi benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır**; sevinir ve yüzü güler.”

maᅇga kelse tütü törü birse men

uragun içer teg ağır körse men (KB,815)

“Bunlar kavga edip bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın, **acı Hind ilaci içmiş gibi yüzlerini ekşitirler.**”

künüg kör irilmez tolu o turur

yarukluğu bir teg talu o turur (KB,825)

“Güneşe bak, küçölmez bütönlüğünü daima korur; **parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.**”

bu edgü ağış teg ağır ağguka

yavuz neᅇg iniş ol uçuz bulguka (KB,903)

“**İyi, yokuş tırmanmak gibidir**, güçtür; kötü şey ise iniş gibidir, kolayca elde edilir.”

ağış teg bu edgü ağumaz kişi

tegiᅇ tegme yalnᅇguk kılumaz işi (KB,905)

“**İyi, yokuşa çıkmak gibidir**, herkes yükselemez; uğraşmakla değme insan bu işi yapamaz.”

biliglig sözi yirke suv teg turur

ağıtsa suvuğ yirde ni meᅇ önür (KB,972)

“**Bilginin sözü toprak için su gibidir**; su akıtılınca yerden nimet çıkar.”

biligsiz kişi köᅇgli kum teg turur

ögüz kirse tolmaz ap ot yem önür (KB,975)

“**Bilgisiz kişinin gönlü kumsal gibidir**; nehir aksa dolmaz, orada ot ve yem bitmez.”

ara arnı toᅇsa kör uᅇ teg yatur

yava sözke avnur özin semritür (KB,988)

“Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur, vücudunu semirtir.”

tadu artadı kör küçi eksüdi

kağıl teg köni boğ egildi çoğı (KB,1055)

“Unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; **dik vücudu, yaş söğüt dalı gibi büküldü.**”

boğum erdi ok teg egildi boğum

tiriglik tükedi yetildi öğüm (KB,1099)

“**Boyum ok gibiydi, büküldü;** ömür tükendi, vaktim geldi.”

kağı başka kirse kuğu kırtışı

kuğu teg örünğ kılğu könglin kişi (KB,1101)

“Artık başında kuğu rengi beliren kişi, gayret etmeli ki, gönlü de **kuğu gibi ak olsun.**”

ne munğluğ turur bu apa oğlanı

tilek teg bulamaz tiriglik küni (KB,1122)

“Şu insanoğlu ne kadar acizdir; **ömrünü dilediği gibi geçiremez.**”

tüpi yıl keçer teg tiriglik keçip

asığsız ulır men özümke açıp (KB,1175)

“**Hayat, bir kasırga gibi geçti gitti;** şimdi kendime acıyarak boş yere inliyorum.”

tüşün ol bu dünya keligli keçer

yigen yıl büke teg yir erken açar (KB,1202)

“Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; **o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi yedikçe acıkır.**”

inanma tiriligke yıl teg geçer

usanma bu dünyadın öz terk köçer (KB, 1274)

“**Hayata inanma, yıl gibi geçer;** gafil olma, bu dünyadan çok çabuk göçersin.”

tayanma tiriglikke tüş teg keçer

küvenme kıvı kutka kuş teg uçar (KB,1332)

“**Hayata** bel bağlama, **düş gibi** geçer; **boş mutluluğa** güvenme, **kuş gibi** uçar.”

ölümüg unıtma aňgar yok tolum

busuğdın çıkar teg çıkar bu ölüm (KB,1381)

“**Ölümü** unutma, ona karşı silah yoktur; **pusudan çıkar gibi** bir gün çıkar karşına.”

bu tüş teg tiriglik keçer belgüsüz

kerek beg kerek kul barır kelgüsüz (KB,1396)

“**Düşe benzeyen bu hayat** farkına varılmadan geçer; gerek bey, gerek kul bir daha gelmemek üzere gider.”

tüşünğ teg keçürdüng tirglik oduğ

kanı asğı körkit maňa bir bođuğ (KB,1399)

“Uyanık olduğun halde, **hayatını bir düş gibi geçirdin**; faydası hani, bana bundan bir iz göster.”

açığ suv teg ol kör bu dünya nenği

neçe içse kaçar kaçsa yapçur saňa (KB,1408)

“**Bu dünya malı acı su gibidir**; insan ne kadar içse kanmaz, dili bile ıslanmaz.”

kölike teg ol kör bu dünya tonğa

eđerse kaçar kaçsa yapçur saňa (KB,1409)

“Ey yiğit, **bu dünya bir gölge gibidir**, peşine düşersen kaçır, kaçarsan o sana koşır.”

iriğ sözlemegil kişike tilin

iriğ til ot kör küyer teg yalın (KB,1415)

“Kişilere kaba söz söyleme; **kaba söz alev alev yanan bir ateştir.**”

bolup toğmaduk teg yitip bardı can

ajunda atı kaldı belgü nişa (KB,1522)

“**Ruh, hiç doğmamış gibi kayboldu gitti;** dünyada alamet ve nişan olarak yalnız adı kaldı.”

et öznüñ evi ol beğizlig eviñ

süzük can evi ol beğiz teg teniñ (KB,1524)

“Bu süslü evin vücudun evidir **o heykel gibi** vücudun temiz ruhun evidir.”

iki künlük erter ajunuğ bulup

nelük kerdı kögsin kıaya teg bolup (KB,1535)

“İki günlük bu geçici dünyayı bulunca, niçin **kaya gibi göğüs kabartırlar.**”

tilese bulur barça arzu kişi

tilek teg kişi bulmaz edgü başı (1617)

“Kişi dilerse bütün arzularına kavuşur, fakat **dilediği gibi** ve iyilerin başı olan bir insan bulamaz.”

munı boldı emdi tilek teg kişi

takı bolğusu bar yetilse yaşı (KB,1647)

“İşte şimdi, **dilediğim gibi biri oldu;** yaşı büyüdükçe daha da gelişecek.”

köçüt teg bolur kıut tüpi hem tözi

könğül köğkısı ol anıñ yıldızı (KB, 1704)

“**Mutluluk ashında göç atı gibidir,** göçer gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçakgönüllülüktür.”

kıarañkı ev ol bu kişi tün sanı

uķuş bir yula teg yarutur anı (KB,1840)

“İnsan, gece gibi karanlık bir evdir; **akıl bir meşale gibi onu aydınlatır.**”

kimıñ bolsa körküñ yüzi taş özi

taşı teg yime körküñ ol iç yüzi (KB,2213)

“Kimin yüzü ve dış görünüşü güzelse, **dışı gibi onun içi de güzel olur.**”

taşı körse tap tut içinge tanuk

taşı teg içi ol teg taş ol (KB,2216)

“Dışını görürsen, bunu içi için yeter tanık say; **insanın içi dışı gibi, dışı da içi gibidir.**”

yağıka yalın teg eren teg uruş

ecelsiz ölüm bolmaz özke bolup (KB,2289)

“Düşmana yalın hücum et, **erkek gibi vuruş**; eceli gelmeyince insan kesinlikle ölmez.”

tonğuz teg titimlik böri teg küçi

adığlayu azgır kutuz teg öçi (KB,2311)

“**O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci** olmalı.”

yana alçı bolsa kızıl tilkü teg

titir buğrası teg kör öç sürse keg (KB,2312)

“Aynı zamanda **kızıl tilki gibi hilekâr** olmalı; **deve aygırı gibi kin ve öç gütmeli.**”

sağızğanda sakrak kerek tutsa öz

kaya kuzgunı teg yırağ tutsa köz (KB,2313)

“Kendini saksığandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü **kaya kuzgunu gibi** uzaklara çevirmeli.”

uluğ tutsa hamyet kör arslanlayu

ügi teg usuz bolsa tünle sayu (KB,2314)

“Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; **baykuş gibi** geceleri uykusuz geçirmeli.”

küvez alp sekirtip çerig sürse bat

laçın kuş kovar teg töker kanları (KB,2381)

“Mağrur kahraman seyirterek hızla ordusunu sürer; **şahinin kuşa saldırması gibi** hücum eder, kanlarımı döker.”

negü tir eşitgil kör ilçi bügü

bügü sözlerin bulsa aş teg yigü (KB,2424)

“Memleketi idare eden, hakîm insan ne der, dinle; hakîmlerin sözünü bulunca, **nefis bir yemek gibi** yemeli.”

nücum bilse tıb hem yora bilse tüş

anüñg yormıştı teg sözi kelse tuş (KB,2632)

“Yıldızları bilmeli ve tıptan anlamalı; düş yormasını bilmeli ve **sözü yorduğu gibi** çıkmalı.”

sözi bolsa yumşak şeker teg süçig

süçig sözke yumşar uluğ hem kiçig (KB,2665)

“Sözü yumuşak ve **şeker gibi tatlı olmalı**; tatlı sözün karşısında büyük küçük herkes yumuşar.”

ötüg birdi ögdülmiş aydı ay beg

yorayın bu sözni köñgöldeki teg (KB,2673)

“Ögdülmüş devam ederek şunları arz etti: Ey bey, bu sözü **düşündüğüm gibi** izah edeyim, dedi”.

bu ağzıñg mişali ünğür sanı teg

sözünğ çıkısa andın sehar tanı teg (KB,2684)

“**Bu ağız bir in gibidir**, sözün oradan çıktığında **seher yeli gibi** olur.”

küyer ot teg ol bu tilin edğü bu söz

ağızdın çıkarmağı küygey özünğ (KB,2687)

“**Gereksiz söz yanan ateş gibidir**; onu ağızdan çıkarmamalısın sonra kendin yanarsın.”

ağar suv teg ol bu tilin edğü söz

ķayuka bu ak̄sa iek ndi tüz (KB,2688)

“**Dilin söylediği iyi söz ise akarsu gibidir**; nereye akarsa orada iek açar.”

negü tir eşitgil ay bilge bügü

biliglig sözi bolsa aş tegi yigü (2785)

“Bilge hakım ne der, dinle; **bilginin sözü yemek gibi yenilmelidir.**”

evin teg yarar bu yiti ķat köküg

ağırttı seçim teg yir erse ķaşı (KB,2787)

“O yedi kat göğü **bir tane gibi** yarar; ova ve tepeleriye **saçma tanesi gibi** birbirinden ayrılır.”

yana aydı öğülmüş ilig ķutı

bedük boldı begler işi teg atı (KB,2933)

“Öğülmüş devam etti: Ey devletli hükümdar, **beylerin işi gibi, adı da büyük olur.**”

uçuz tutma erdemni öğren oğul

bu erdem yorıķı örünđ ķuş teg ol (KB,3010)

“Ey oğul erdemi kıymetsiz sayma, öğren; **bu erdemin doğası akkuşa benzer.**”

örünđ ķuş ķutı teg bu erdem ķutı

yorı ķuş atağıl sen erdem atı (KB,3011)

“**Bu erdemin mutluluğu akkuşunki gibidir**; haydi, sen de erdeme ķuş adını ver.”

törü suv teg ol kü kör oç teg yoğuğ

süzük suv aķıtınđ uğıttı otuğ (KB,3107)

“**Kanun su gibidir**; **zulümse ateş gibi** her şeyi mahveder; sen berrak su aķıttın ve ateş söndü.”

taķı bir bar erse sini teg ağın

uğa birgey erdi kör öngdün kiğin (KB,3132)

“**Senin gibi** başka biri daha bulunmuş olsaydı, senden önce veya senden sonra aynı yolu izlemiş olurdu.”

tuma torķu ķalkķan ķötürdi uşun

yaruk yüz küler teg yarudu ajun (KB,3288)

“Yüzünü örten ipek kalkan sıyrıldı; **gülen parlak yüz gibi** dünya aydınlandı.”

bu arşta ķodı kör şeraka tegi

tözü barça bir teg bayatķa munġ (KB,3354)

“Yukarıdaki arş ile aşağıdaki toprak arasında bulunan her şey, **aynı şekilde** Tanrıya muhtaçtır.”

oġul kız atası tü emgek körer

bela mişnet erse yanġan teg yüder (KB,3391)

“Oġul kız babası her türlü zahmete katlanır; **bela ve mişnetleri de fil gibi yüklenir.**”

bezenip bu dünya özin körkütür

itinmiş kelin teg köngül yilkitür (KB,3540)

“**Bu dünya** insanın karşısına süslenerek çıkar; **süslü bir gelin gibi gönlü heyecanlandırır.**”

tuzakçı körünmez menġin körkütür

bezenmiş kelin teg köngül yilkitür (KB,3567)

“Tuzak kuran görünmez, yalnız yerini gösterir; süslenmiş bir **gelin gibi** gönül çeler.”

tükel avçı it teg et özke baķın

semiz bolsa bilmez idisi haķın (KB,3601)

“**Vücuda** bak, tam bir **av iti gibidir**; semirirse sahibinin hakkını tanımaz.”

açıġ suv teg ol kör bu dünya nenġi

neçe içse ķanmaz ölimez enġi (KB,3625)

“Gör ki bu **dünya malı acı su gibidir**; insan ne kadar içse kanmaz, damağı bile nemlenmez.”

tüpi yıl keçer teg tiriglik keçip

oğundum men emdi küyer men açıp (KB,3796)

“**Tipi geçer gibi** hayat geçince, ben artık uyandım ve şimdi ona içim yanıyor.”

yaşık yirke yandı yüzün kızledi

kalık mengzi kiş teg bolup örledi (KB,3836)

“Güneş yere indi, yüzünü gizledi; gökyüzü **parlak bir samur kürke büründü.**”

toğardın butıqlandı ot teg yalın

yarudın yanğı yüz açar teg kelin (KB,3839)

“Doğudan **ateş gibi alev** dallandı ve **gelin yüzünü yeni açmış gibi**, dünya aydınlandı.”

ilig aydı ıdtım bitig bir yolu

bitigke yanut kıldı taş teg tolı (KB,3888)

“Hükümdar dedi ki: Bir defa mektup gönderdim, bu mektuba **taş ve dolu gibi** yanıt verdi.”

uçup bardı azrak oğundi yana

öçükmüş kömür teg karangku tüne (KB,3951)

“Biraz uykuya daldı, tekrar uyandı; **gece, sönmüş kömür gibi karanlıktır.**”

yaşık koptı yirdin kötürdi başın

yaruk yüz küler teg yirişti tişin (KB,3953)

“Güneş yerden kalktı, başını kaldırdı; **sevgili yüzün tebessümü gibi** parlak dişleri gözüktü.”

kür arslanğa okşar körü tursa beg

öge tegse yumşar bolur torğu teg (KB,4098)

“Dikkat edersen, bey pek yürekli arslana benzer; överek yaklaşırsan yumuşar, **ipek gibi** olur.”

birisi bu begler sözün tutğu beg

küdezgü anı öz sevüg canı teg (KB,4120)

“Biri bu beylerin sözünü sözlerin beyi olarak kabul etmeli, onu kendi **sevgili canı gibi** tutmalı.”

teşi teg yimegil yime tavrakın

silig bolma artuk tişi teg sakın (KB,4132)

“Yerken **obur gibi** yeme, acele etme; fakat **dışı gibi** de fazla nazlanma.”

kalı bulmasa ol evürgey yüzün

toğup körmedik teg yıratğay özin (KB,4216)

“Eğer bulamazsa senden yüz çevirir, seni hiç **görmemiş gibi** davranır, senden uzaklaşır.”

tişilerni evde küdezgil tuçı

tişining taşı teg bolumaz içi (KB,4513)

“Kadınları her vakit evde koru; **kadının içi dışı gibi olmaz.**”

isizke katılma selamet yori

kılınçing köni tut kevel teg küri (KB,4549)

“Kötüye katılma, selametle yürü, daima doğru ve dürüst ol; **küheylan gibi meydanda dolaş.**”

usanma ölümke sakınma uzun

busuğdın çıkar teg çıkar ödsüzün (KB,4826)

“Gafil olma, **ölümü** uzak sanma; beklemediğin anda onu **pusudan çıkan düşman gibi** karşında bulursun.”

saŋga tedi emgek kelü hem baru

yanutı bayat birsü kün teg yaru (KB,4872)

“Buraya gelip gitme zahmetine katlandığım için Tanrı sana bunun karşılığını ihsan etsin, **güneş gibi parla.**”

yana yattı ança usı kelmedi

keziglig kişi teg közin yummadı (KB, 4890)

“Tekrar biraz yattı, fakat uyumadı; **bir nöbetçi gibi** gözünü yummadı.”

‘abir bürkirer teg tünardi kalık

sıta kıoptı yirdin yağıldı butık (KB,4892)

“**Abîr serpilmiş gibi gök alacalandı**; ufuktan etrafa dallanarak mızraklar yükseldi.”

ajun tul tonın keçti kaşın tügüp

kalık yek yüzi teg kararadı oñgup (KB,5029)

“Dünya ıstırap içinde tekrar dul elbisesini giydi; **gök, şeytan yüzü gibi soldu kararadı.**”

buğunda talu ol bu begler özi

özi teg talu tutğu kılkı sözi (KB,5083)

“Halk içinde seçkin olan bu beylerin hareketleri ve sözleri de **kendileri gibi** seçkin olmalıdır.”

sini teg telim beg keçürdi sevip

sañga ma anundı keçürgey ivi (KB,5134)

“**Senin gibi** birçok beyi sevdi ve sonunda onlardan yüz çevirdi; şimdi senin için hazırlandı, fakat seni de çabuk bırakacak.”

yula teg küyer sen bu kün ay ilig

yarıkluk adınka turur ay silig (KB,5166)

“Ey hükümdar, bugün sen **bir meşale gibi** yanıyorsun fakat bunun ışığı başkaları içindir; ey temiz kalpli.”

sini teg et özlüg bayat kulların

saŋga kıldı munġluġ körür sen barın (KB,5193)

“**Senin gibi** olan Tanrı kullarını sana muhtaç etti; işte bunların hepsini görüyorsun.”

yaşıq teg yaruġıl ay ilçi büġü

buğun bulsu sindin kör içġü yigü (KB,5359)

“Ey hakîm hükümdar, **güneş gibi parla**; halk senin sayende bol yiyecek ve içecek bulsun.”

telim beg qarıttı seninġ teg erig

sini me uzun tutmaġay bu tirig (KB,5406)

“**Senin gibi yiġit** birçok beyi yaşlandırdı; seni de uzun süre yaşatmaz.”

firişte yüzi teg yarudı ajun

kalık boldı kafur saçar teg yüzün (KB,5451)

“Dünya, **melek yüzü gibi parladı**; gökyüzü **kâfur saçılmış gibi oldu**.”

sini teg basutçı maŋga birdi rab

umar men tilese tilek birge tip (KB,5612)

“Rabbim bana **senin gibi** bir yardımcı verdi; isterse, onun diğer dileklerimi de vereceğini umarım.”

saçım boldı sunġkur tüsi teg şaşut

sakal boldı yazkı gülef teg orut (KB,5639)

“Saçım **sungur rengi gibi kır oldu**; sakalım yazdan kalmış kuru ota döndü.”

ķara erdi ķuzġun tüsi teg başım

ķuġu ķondı başķa yetidi yaşıım (KB,5643)

“**Başım kuzgun gibi karaydı**; şimdi başıma kuġu kondu, yaşıım da çok ilerledi.”

baķa ķördi öngdün ķara ķuş toġup

ķopa keldi yirdin yalın teg bolup (KB,5675)

“Dikkat etti, önce Müşteri [Jüpiter] yıldızı kalkıp **alev gibi** yerden yükselmeye başladı.”

butıķlandı yirde yoķaru sita

ķalıķ menġzi boldı yalın teg ota (KB,5679)

“Yerden yukarıya doğru mızraklar budaklandı; **gökyüzü ateş ve alev haline geldi.**”

sevüg külçirer teg yarudı ajun

sakınç kısga boldı sevinçler uzun (KB,5680)

“Dünyanın yüzü, **sevgilinin gülümsemesi gibi parladı**; kederler dağıldı ve sevinçler başladı.”

saçım boldı yazķı gülef teg orut

sakal boldı sunġkur tüsi teg saşut (KB,5697)

“Saçım, **bahar kelef otu gibi kurulaştı**; sakalsa **sungur tüyü gibi alaca oldu.**”

yidim içtim uđ teg yorıdım yava

açıp suvsatayın munı men ive (KB,5704)

“**Öküz gibi yedim içtim**, ömrümü boşa geçirdim vakit geçmeden vücudu riyazete çekmeliyim.”

oğundı baķa kördi kötrüp başın

ķalıķ kız küler teg yirişti tişin (KB,5827)

“Uyandı ve başını kaldırarak yukarı baktı, **gökyüzü kızların tebessümü gibi** dişlerini gösterdi.”

tüşünġ teg keçer bu tiriglik barır

tiriglik keçerke keçer kün tanuķ (KB,5845)

“**Bu ömür rüyan gibi geçer gider**; hayatın geçeceğine her geçen gün tanıktır.”

unamadı aydı ķadaşınġ ħalı

yavuzrak ay bilgem köner teg yolu (KB,5965)

“Haberci bunu kabul etmedi: Kardeşinin hali çok ağırdır; ey bilgem, **yolcu gibi görünüyor.**”

şatuka ağar teg ağar ol kutu

uluğluk bile ilde yağlur atı (KB,6041)

“**Merdivenden çıkar gibi, onun mutluluğu yükselir**, adı büyüklük ve şöhret bulur.”

tiriglik bolur suv sen aymış teg ök

yarım kalğay erdi tirigliklerim (KB,6058)

“Su, eğer yarısı içilir yarısı bırakılırsa **senin dediğın gibi**, hayata delalet eder.”

telim yilke birki sini teglerig

keçürdi ilig teg telim beglerig (KB,6123)

“**O senin gibi** birçokların yele verdi; hükümdar gibi birçok beyleri gördü geçirdi.”

toğardın kara kuş kopup örledi

yağı ot kötürmiş teg ot yıldradı (KB,6219)

“Doğudan Kara-Kuş yıldızı çıktı, yükseldi; **düşman meşalelerini yakmış gibi ateş parladı.**”

ajun kırtışı boldı altun öngi

yalın teg bolup dünya kızdı enđi (KB, 6223)

“Dünya altın rengine büründü, **gökyüzü alev gibi kızardı.**”

ğayu bilge toğdı ğayu alp atım

ğayu kür küvez er ğaya teg yalım (KB,6393)

“Kimi bilge doğdu, kimi cesur, kahraman; kimi **yalçın kaya gibi mağrur ve kabadayı;**”

ğayusı törütmiş idike turup

yağı **teg** ok attı yasını kurup (KB,6397)

“Kimi yaratan Tanrıya karşı **düşman gibi** yayını kurup ok attı.”

*bu kün kör neçe toğmaduk **teg** bolup*

kara yir katında yaturlar ölüp (KB,6397)

“Bugün bak, nasıl **dünyaya hiç gelmemiş gibi** olup kara toprak altında yatarlar.”

*diriğa sening **teg** kişiler ölüp*

kara yirde yatsa süngki ulup (KB,6415)

“**Senin gibi** insanlar ölür ve kemikleri toprak altında dağılmış yatarsa, çok yazık olur.”

*yoriglı bulut **teg** yigitlikni ıdtım*

*tüpi yıl keçer **teg** tiriglik tükettim (KB, 6521)*

“Gençliğimi, geçen **bulut gibi** geçirdim; ömrümü fırtına hızıyla tükettim.”

*temam ergüvan **teg** kızıl meñzim erdi*

bu kün za ferasan urgın engde tarıttım (KB, 6529)

“Benzim kızıldı, **tam bir ergüvan gibiydi**: bugün yüzüme safran tohumu ektilim.”

yıparsıg kara başka kafur aşudum

*tolun **teg** tolu tolu yüz kayuka ilettim (KB, 6530)*

“Misk gibi kara başıma kâfur örttüm, **dolunay gibi** dolgun yüzü nereye götürdüm.”

*yaruk yaz **teg** erdim tümen tü çiçeklig*

hazanmu tüşüttüm kamuğni kurıttım (KB,6531)

“**Rengârenk çiçeklerle dolu parlak bahar gibiydim**; hazana uğrattım, hepsini kuruttum.”

*kağing **teg** boğun erdi ok **teg** köni tüz*

*ya **teg** egri boldı egildim tönğittim (KB,6532)*

“**Kayın gibi** vücudum **ok gibi** düz ve dikti; şimdi **yay gibi eğri** oldu, eğdim, eğildim.”

yimek içmek erse yidim içtim uđ teg

tilek sürmek erse tümen toğ tözüm (KB,6535)

“Yerken içerken **öküz gibi** yedim içtim; heva ve heves peşinde koşarken tozu dumana kattım.”

neçe kуска avka avındım sevindim

uçar kuş teg arkun ağımda kürettim (KB,6536)

“Nice kuş ve geyik avıyla avundum, sevindim; **uçan kuş gibi**, cins atları ağımdan kaçırdım.”

adaş koldaşımka sevüg can teg erdim

yağım boldı erse tosun teg suçtım (KB,6537)

“Kardeş ve arkadaşlar için **sevgili can gibiydim**; düşmanıysa **haşarı tay gibi** sıçrattım.”

kögüz kerdim ança yağı sançmış er teg

küvez teg kür erip kaya teg kaçdttım (KB,6539)

“**Düşmanına galip gelen biri gibi** öylesine göğüs kabarttım; **mağrur kişi gibi** kabadayı olup **kaya gibi** karşılarına dikildim.”

içip yatmış er teg uğıp oğlu keldim

öziim yolda azmış bayatka uyağtım (KB,6540)

“**İçip yatmış adam gibi** uyuyup da uyanınca; yoldan çıkmış olduğumun farkına vardım, Tanrıdan utandım.”

tilek arzu birle yügürdüim neçe men

kıturmuş böri teg ajunnu ulıttım (KB,6542)

“Ben nice dilek ve arzunun arkasından koştum; **kudurmuş bir kurt gibi** dünyayı inlettim.”

tutayın ya kisra ya kayşarça boldum

ya şeddad-u 'ad teg taķı uçmaķ ittim (KB,6547)

“Farzedelim ki, ben kisra veya kayser oldun ya **Şeddad ve Ad gibi** bir de cennet yaptırđım.”

özüm haydar erse yaşın teg kılıçlıĝ

ya rüstemleyü men ajunda çavıktım (KB, 6549)

“Yıldırım kılıçlı **Haydar veya Rüstem gibi** meşhur oldum.”

ya 'isa bolup kökke aĝdım taķı men

ya nuşın revan teg törü tüz yorittim (KB,6550)

“**İsa gibi** göĝe çıktım veya **Nûşin-Revan gibi** memleketi adalette idare ettim.”

ya kençim tükel boldı karun neñgi teg

ya aşhab-ı res teg temür kend toķattım (KB,6551)

“Ya da hazinem **Karun'un**ki gibi doldu taştı veya **Eshab-ı Res gibi** demirden kale yaptırđım.”

keçer dünya keçti tüpi yıl keçer teg

keçer dünyaka öz usalın basıttım (KB,6554)

“Bu fani dünya, **tipi gibi esti** savurdu ve geçti; gaflette bu fani dünyanın baskısı altında kaldım.”

taķı bolmaz erse ajun barça koğtum

ögüz teg akayı tüpi teg toĝayı (KB,6573)

“Daha da olmazsa, bütün dünyayı bırakarak **nehir gibi akayım, kasırĝa gibi göklere yükseleyim.**”

kimi özke köz teg yakın tuttum erse

yaĝı çıktı yek teg yekig ne kılayı (KB,6577)

“Kimi **gözüm gibi** kendime yakın tuttumsa, o **şeytan gibi düşman** çıktı, ben şeytanı ne yapayım.”

çağan teg tikerler çibun teg sorarlar

köpek teg ürerler kayusın urayı (KB,6601)

“Onlar **akrep gibi** sokarlar, **sinek gibi** kanın emerler **köpek gibi** havlarlar; hangisine yetişeyim.”

biligsiz yürek til negüke yarar

bilig birle suv teg kamuğka yara (KB,6606)

“Bilgisiz yürek ve dil neye yarar; bilgi ile **su gibi** herkese yara.”

yağım tü çiçek teg yıdı kin burar

ötündüm men itnü tükettim tura (KB,6625)

“**Çeşitli çiçekler yaygısı gibi, kokusu miske benzer**; ben bunu düzene koyup tamamladım, herkesin yararlanmasına sundum.”

3. 1. 2. Neteg kim

Ergin (2008: 356), benzerlik ifade eden edatlar kategorisine alarak esas itibariyle başına geldiği cümleleri kendilerinden öncekilere bağladığını ifade eder.

Karahanlı Türkçesinde neteg kim olarak kullanıldığı görölmektedir (Hacıeminoğlu, 2019: 98).

neteg kim orunsuz topık yuvlunur

anı teg me devlet özüm yolunur (KB,662)

“Dümdüz yerde top nasıl kendi kendine yuvarlanırsa, mutluluk da **öyledir**; ben sıyrılıp giderim.”

neteg kim sevinçlig men sindin bu kün

bayat birsüni ming sevinçing kutun (KB,1561)

“Sen beni bugün memnun ettinse, Tanrı da seni **öyle** memnun etsin.”

3. 1. 3. Menzeyü / Menzetü/ Menzeg / Men(i)ze-/ Men(i)zeti/ü

Eski Türkçede meñ(i)ze-<beñiz+e fiilinden oluşturulmuştur. Meñ(i)ze- fiilinden türeyen meñzeyü, meñ(i)zeti/ü, meñzeg, meñizlig sözcükleri ise sözcüksel benzetmenin unsurlarına dönüşmüştür (Ağca, 2019 : 102-111).

muñgar meñzetü keldi türkçe meşel

oķıġıl munı sen köñgöl ögke al (KB,319)

“**Buna benzer** Türkçe bir atasözü vardır; sen bunu oku, gönlünde ve aklında tut.”

muñgar meñzetü keldi şa'ir sözi

oķısa açılġay oķıġlı közi (KB,412)

“Şairin **buna benzer** bir sözü vardır; bunu kim okursa gözü açılır.”

muñgar meñzeyü keldi şa'ir tili

bu şa'ir tili boldı sözke ulı (KB,441)

“**Buna benzer** bir şair sözü vardır; bu şair sözü buna esas teşkil eder.”

muñgar meñzetü aydı şa'ir bu beyt

işing tüşse ivme şabır birle ayıt (KB,586)

“Şair de **buna benzer** şu beyiti söylemiştir; birine işin düşerse, acele etme, sabırla söyle.”

negü tir işitgil uķuş meñzetü

ķıyas ma'ni birle añgar yañzatu (KB,640)

“Akıl, bu anlamı kastederek, **böyle** bir olay hakkında ne der, dinle.”

muñgar meñzetü aydı alp er açuķ

anıñ ma'nisi kör bu sözke tanuķ (KB,691)

“Bir kahramanın **buna benzer apaçık bir sözü** vardır, onun anlamı bu söylediklerime tanıktır.”

muñgar meñzetü keldi şa'ir sözi

bu şa 'ir sözi ol biligsiz közi (KB,739)

“**Buna benzer bir şair sözü** vardır; bu şair sözü bilgisiz için gözdür.”

munğar menğzetü keldi emdi bu söz

könğülke alıngıl küdezgil keç öz (KB,782)

“**Buna benzer şöyle³ bir söz** vardır. Bunu hatırında tut ve kendini iyi gözet.”

munğar menğzetü sözler öglüg kişi

kim öglüg sözün tutsa itlür işi (KB,820)

“Akıllı kişi **buna benzer bir söz** söylemiştir; kim akıllının sözünü tutarsa işi yoluna girer.”

ilig aydı bilge meniğ kılkıımı

körüp menğzetü ardı bu atımı (KB,824)

“Hükümdar dedi ki: Bilge kişi bu adı **benim doğamı güneşe benzeterek** verdi.”

munğar menğzetü aydı şa 'ir bu söz

sağa sözledi emdi körgil bu öz (KB,867)

“Şimdi benim **sana söylediğim söze benzer** bir sözü de şair söylemiştir.”

munğar menğzetü aydı türkçe meşel

eşitgil munı sen uķup özke al (KB,880)

“**Buna benzer** Türkçe bir atasözü vardır; bunu dinle ve sırrına ererek hareket et.”

munğar menğzetü sözledi kör uķuş

uķuşluğ sözi tutsa asğı öküş (KB,904)

“Bak, akıl **buna benzer** bir söylemiştir; akıllının sözü tutulursa faydası çoktur.”

munğar menğzetü aydı şa 'ir bu söz

okışa açılğay yiti kıl bu köz (KB, 927)

³ Şunun gibi, şuna benzer biçimde (Türkçe Sözlük, 2005: 1873).

“Şair **buna benzer bir söz** söylemiştir; okursan, manası anlaşılır, görüşünü keskinleştirir.”

munğar meñzetü aydı şa‘ir sözün

tilin söz bile tüzdi açtı yüzün (KB,1007)

“Dilini güzel sözle süsleyen ve onun yüzünü açan şair, bu vadede **şöyle bir söz** söylemiştir.”

munğar meñzetü aydı şa‘ir bu söz

eşitgil munı sen aya eğgü söz (KB,1104)

“Şair **buna benzer bir söz** söylemiştir; ey iyi insan, sen bunu dinle.”

munğar meñzetü aydı şa‘ir sözi

munıñ ma‘nisi uksa açılur közi (KB,1138)

“Şair **buna benzer bir söz** söylemiştir; bunun manasını anlayanın gözü açılır.”

munğzar meñzetü aydı şı‘r ayğucu

okıgıl munı sen aya bilgüçi (KB,1181)

“Şair de **buna benzer bir söz** söylemiştir; ey anlayan insan sen bunu oku.”

munğar meñzetü aydı şa‘ir tili

tükel söz turur bu uksa kalı (KB,1212)

“Şairin **buna benzer bir sözü** vardır; eğer anlaşılırsa, mükemmel bir sözdür.”

içi yaqşı sözler bilig yanğzatu

bu oç kün tirigliklerig meñzetü (KB,1385)

“Bilge bu zamanı ve hayatı **bir yakıştırmayla**, çok güzel anlatmıştır.”

munğar meñzetü aydı şa‘ir tili

bu şa‘ir sözi kör açar söz yolu (KB,1421)

“Şair **buna benzer bir söz** söylemiştir; şairin bu sözü, bak, söze yol açar.”

munğar meñzetü keldi türkçe meşel

oķıgıl munı sen asıg özke kal (KB, 1826)

“**Buna benzer** Türkçe bir atasözü vardır, bunu oku ve bundan yararlan.”

munğar meñzetü sözledi kör uķuş

uķuş işke tutsa kör asgı öküş (KB,1844)

“Aklın **buna benzer bir sözü** vardır; akıl yerinde kullanılırsa faydası çoktur.”

munğar meñzetü aydı şa‘ir sözi

uķup tınglayu al kişi arbuzı (KB,1900)

“Şair **buna benzer bir söz** söylemiştir; dinleyip anlamaya çalış, ey insanların karpuzu.”

munğar meñzetü aydı şa‘ir bu söz

körü barsa ma‘ni biligsizke köz (KB, 1974)

“Şair **şu sözü buna benzetererek** söylemiştir; dikkat edersen, manası bilgisiz için gözdür.”

munğar meñzetü sözni şa‘ir ayur

bu şa‘ir sözi tutsa sözke bayur (KB,2065)

“Şair **buna benzer bir söz** söylemiştir; şair sözüne değer verenin ifadesi zenginleşir.”

munğar meñzetü aytur emdi bilig

biliglig sözi tut ay kılķı silig (KB,2466)

“Bilgili işte **buna benzer bir söz** söylemiştir; bilginin sözünü tut, ey yumuşak huylu.”

munğar meñzetü emdi bu şa‘ir sözi

bu şa‘ir sözi ol biligsiz közi (KB,2486)

“**Buna benzer şöyle bir şair sözü** vardır; şair sözü bilgisize gözdür.”

muᅅgar meᅅzetü keldi bilge sözi

eşitse köᅅül birsü alsu özi (KB, 2491)

“Bir bilgenin **buna benzer bir sözü** vardır; duyan bu söze gönül versin, benimsesin.”

muᅅgar meᅅzetü keldi emdi bu söz

eşitgil munı sen aya edgü öz (KB, 2718)

“Şimdi **buna benzer bir söz** vardır; ey iyi insan, sen bunu dinle.”

muᅅgar meᅅzetü keldi emdi bu söz

unutma bu sözni aya edgü öz (KB,2851)

“Şimdi **buna benzer şöyle bir söz** vardır; ey, iyi insan, bu sözü unutma.”

muᅅgar meᅅzetü sözledi söz silig

siligler sözi körse barça bilig (KB,2908)

“Doğası iyi kişi **buna benzer bir söz** söylemiştir; böylelerinin sözü, dikkat edersen, hep bilgidir.”

muᅅgar meᅅzetü sözlemiş söze tetig

bilig birle yalnᅅuk uzatur elig (KB,2979)

“Zeki bir insan **buna benzer bir söz** söylemiştir; insan bilgiyle etrafına hakîm olur.”

muᅅgar meᅅzetü aydı kökçin saᅅga

bu söz yaᅅşı tᅅᅅla ay ersig toᅅga (KB,3074)

“Kır saçlı **buna benzer bir söz** söylemiştir sana; ey kahraman yiğit, bu sözü iyice dinle.”

muᅅgar meᅅzetü sözlemiş söz bilig

bu söz işke tutᅅil ay kılᅅi silig (KB,4221)

“Bilgi **buna benzer bir söz** söylemiştir; sen buna göre hareket etmeye çalış, ey doğası temiz.”

munğar meñzetü emdi bilge sözün

negü tir eşitgil bu tüpi tözin (KB,5024)

“Şimdi bir bilgenin **buna benzer sözünü** dinle; bu mesele hakkında, bak, o ne der.”

munğar meñzetü keldi emdi bu söz

eşitgil munı sen aya köngli tüz (KB,5057)

“Şimdi **buna benzer bir söz** vardır, ey temiz kalpli, dinle.”

munğar meñzetü emdi eşit uş bu söz

asığ ıalğa tutsa şeker bolğa ıand (KB,5155)

“Şimdi **buna benzeyen şu sözü** dinle; tutarsan faydalı olur ve senin görür gözün olur.”

munğar meñzetü keldi emdi sözüm

eşitgil munı sen ay körklüg yüzüm (KB,5335)

“Şimdi aklıma **buna benzer bir söz** geldi; ey güzel yüzlüm, sen bunu dinle.”

munğar meñzetü keldi emdi bu söz

bu söz işke tutğıl aya köngli tüz (KB,5699)

“**Buna benzer şöyle bir söz** vardır; bu söze göre hareket et, ey temiz kalpli.”

munğar meñzetü keldi emdi sözüm

eşitgil munı sen ay körklüg yüzüm (KB,5776)

“Şimdi **buna benzer bir sözüm** var; sen bunu dinle, ey güzel yüzlüm.”

munğar meñzetü keldi emdi bu söz

munı yakşı tıngla aya köngli tüz (KB,6462)

“**Buna benzer şöyle bir söz** vardır; bunu iyice dinle, ey temiz kalpli.”

3. 1. 4. Meñzeg

Eski Türkçede *meñiz* ismine +IXg eki getirilerek yapılan *meñizlik* ve *meñze-* fiiline – (X)g eki getirilerek yapılan *meñzeg* sözcükleri de “benzer, gibi” anlamına gelen sözcükler meydana getirilmiştir. KB’de sadece *meñzeg* ve *meñzegi* şekli benzetme ilgisi kurmuştur (Ağca, 2019: 102-111).

anıñ okşağı yok azu meñzegi

neteglikke yetmez halayık ögi (KB,16)

“**Onun eşi benzeri yoktur**; nasıl olduğuna mahlûkların aklı ermez.”

yorımaz ne yatmaz uğımaz oğuğ

ne meñzeg ne yañzađ kötürmez boğuğ (KB,17)

“Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; **ne benzer**, ne karşılaştırılır ne de tasavvur götürür.”

kiçig oğlan özlüg et öz meñzegi

boğuz toğsa yügrür tiler öz tenđi (KB,3603)

“**Vücut küçük çocuğa benzer**; karnı doyarsa koşar, akranlarını arar.”

3. 1. 5. Oğşag(ı)

İlk olarak Maniheist ve Budist Türkçe metinler ile ilk İslamî Türkçe metinlerde rastlanan *oğşa-* “benzemek” fiili üzerine ekler alarak benzerlik ifade eden öbekler meydana getirmiştir. KB’de *oğşag(ı)* sözcüğü gibi anlamıyla tanımlanmaktadır (Ağca, 2019 : 102-111).

Hacıeminoğlu (1992: 66), *oğşaşığ* <*oğşaş-ı-đ* “gibi, benzer”. *oğşa-*<*okşa-* fiilinden yapılmış bir isim olduğunu ifade eder.

Bu kelime, Eski Türkçe ve Orta Türkçede *okşa-* ‘benzemek, andırmak’ olarak yer almaktadır. Kelimenin bu anlamının modern şivelerde korunduğunu görüyoruz.

Ancak standart Türkiye Türkçesinde okşa- kelimesinin anlamı herhangi bir nesneyi okşamak, sıvazlamak' olarak geçmektedir (Atmaca, 2013: 117-138).

aniñg okşağı yok azu menğzeği

neteglikke yetmez halayık ögi (KB,16)

“**Onun eşi benzeri yoktur**; nasıl olduğuna mahlûkların akli ermez.”

3. 1. 6. Osuğluğ

Eski Uygurcada ve Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi Kutadgu Bilig’de de benzetme edatıdır. Eski Uygurcada +IXg ekiyle birlikte edat görevinde kullanılmaktadır. Bu şekilde kullanılarak “gibi” anlamına dönüşmüştür. Sözcüğün kökü, Eski Türkçe metinlerde “fayda, kâr” olarak geçmektedir (Ağca, 2019:102-111).

üyük çim osuğluğ bolur bilgeler

çıkır suv kayuda adağ tepseler (KB,974)

“**Bilgeler sulak yerlere benzer**; nereye ayak vururlarsa oradan su çıkar.”

ay ilig tapuğçı bile beg meşel

satığçı osuğluğ bolur çin tükel (KB,2994)

“Ey hükümdar, **hizmetkâr ile bey arasındaki ilişki, gerçekten de tam bir alıcı satıcı ilişkisine benzer.**”

bu yavlağ osuğluğ turur bu et öz

semiz tutsa artuğ bolur bu yavuz (KB,3599)

“**Bu vücudun yaradılışı böyledir**; onu semirtirsen, daha çok kötüleşir.”

3. 1. 7. Yanglıg

“İlk örneklerine Budist Uygur metinlerinde rastlanan, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay yazı dillerinde de tanıklanan ve bugün Özbekçede de kullanılmaya devam eden yanglıg edatı, “tür, çeşit; yol, yöntem; gibi” anlamlarındadır. Çince yang “model, kaide, çeşit, tür” kökünden Türkçe +IXg ekiyle meydana geldiği anlaşılmaktadır” (Ağca, 2019: 102-111).

Yanğlıg “gibi”. Karahanlı sahasında az kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1992: 109).

bu yanğlıg tapugka itindi ajun

yağı boynu eğdi kötürdi özin (KB,101)

“Dünya kulluk için **böyle**⁴ hazırlandı; düşman boyun eğdi, ortadan kayboldu.”

tilekke tegir ol bu yanğlıg kişi

ikigü ajunda itiglig işi (KB,331)

“**Böyle bir kişi** dileğine erer ve her iki dünyada işi yoluna girer.”

bu yanğlıg beg erdi bu bilgi öze

tirildi yorıdı kılınçın tüze (KB,410)

“**O böyle bir beydi**; işini bu bilgiyle düzenledi; daima böyle hareket etti ve böyle yaşadı.”

bu yanğlıg bolur bu kişi edgüsi

kişi edgüsi ol buğun yüğgüsi (KB,543)

“**İnsanların iyisi böyle olur**; insanların iyisi halkın hükmünü hafifletendir.”

ayur körmüşim yok bu yanğlıg kişi

biliglig ukuşluğ buğunda başı (KB,563)

“Kendi kendine dedi ki: Ben **böyle** bilgili, akıllı ve halk arasında bu kadar seçkin birini görmemiştim.”

tiler erdim emdi bu yanğlıg kişig

uğu barsa kılsa bu beglik işig (KB,571)

“Bu devlet işini göreceğ ve takip edecek **tam da böyle bir insanı** ben de arıyordum.”

tilek barça buldum bu ol bir sözüim

bu yanğlıg kişike muñgađur özüim (KB,572)

⁴ Bunun gibi, buna benzer (Türkçe Sözlük, 2005: 315).

“Bütün isteklerimi elde ettim; tek bir arzum kalmıştı; **böyle bir kişiye** çok ihtiyacım vardı.”

yayıđ kut kiřeni bu neňler turur

*bu **yanđlıđ** basa kutnı kaçmaz kalur (KB,710)*

“Dönek mutluluğun kösteği bunlardır; **mutluluk bu şekilde bağlanırsa** kaçamaz kalır.”

*meniň bu öziim me bu **yanđlıđ** turur*

ara bar bolur ma ara yok bolur (KB,735)

“**Benim de doğam bunun gibidir**; bazen var bazen de yok olurum.”

nelük sözlemez sen ağın teg bolup

*mini munda yalňguz bu **yanđlıđ** bulup (KB,775)*

“Beni burada tek başıma ve **bu hâlde görünce**, niye dilsiz gibi susuyorsun.”

*bu **yanđlıđ** körüp bu öziim eymenip*

ötiğ ötnümez men tilimni yazıp (KB,791)

“**Bu hali görünce**, korkudan, ağzını açıp bir söz söylemedim.”

taşı teg içi ol içi teg taşı

*bu **yanđlıđ** bolur ol köni çın kişi (KB,863)*

“Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; **doğru ve dürüst kişi böyle olur.**”

*yorıdı bir ança bu **yanđlıđ** kutun*

tüzüldi ili buğnı barça bütün (KB,1042)

“Bir süre **böyle huzur ve düzen** içinde geçti; halkın ve memleketin her işi yoluna girdi.”

*bu **yanđlıđ** ökümdi öküş yığladı*

ökünçi ölümke asığ kılmadı (KB,1121)

“**Böylece** çok pişman oldu ve ağladı; fakat pişmanlığı ölüm karşısında fayda etmedi.”

bu yaŋlıĝ asıĝlar biligdin kelir

uķuřluĝ biliglig siligdin kelir (KB,1775)

“**Bu gibi faydalar bilgiden gelir**; akıllı bilgili ve iyi huylu kişiden gelir.”

tirildi bu yaŋlıĝ sevinçin kün ay

tözü il ķarası tükel boldı bay (KB,1787)

“Günler ve aylar **böyle sevinç içinde geçti**; bütün memleket halkı zenginleşti.”

kişi ödrümü kör bu yaŋlıĝ bolur

isizim bu yaŋlıĝ kişiler ölüş (KB,1788)

“Seçkin kişi, bak, **böyle olur**; ne yazık ki böyle kişiler de ölüş.”

meŋgilig buğun kim bu yaŋlıĝ begi

meŋgelig beg ol ķolsa buğnu yigi (KB,1789)

“**Böyle bir beye** sahip olan halk bahtiyardır; halkının iyiliĝini isteyen bey, dirayetli beydir.”

bu yaŋlıĝ turur barça beglik işi

ķayusı erej yir ķayu öz başi (KB,2156)

“**Her beylik işi böyle olur**; bazısı huzura kavuşur, bazısıysa kendi başını yer.”

munuķı men aydım eşitti ilig

bu yaŋlıĝ gerek begke erdem bilig (KB, 2164)

“İşte benim bu söylediklerimi hükümdar işitti, bey için **böyle bir erdem ve bilgi** gerekir.”

ķayu ilke bolsa bu yaŋlıĝ begi

ķutuldı ol il buğnu kitti igi (KB,2172)

“Hangi memleketin beyi **böyle olursa**, o memleket halkı kurtulur.”

toĝar ķut küni ilke inçlik bolur

diriga bu yanglıg kişiler ölü (KB,2173)

“Orada mutluluk güneşi doğar ve memleket huzura kavuşur; fakat ne yazık ki, **böyle insanlar** çok yaşamaz.”

bu yanglıg begi bolsa erdem tolu

veziri negü teg kerek ay talu (KB, 2177)

“Beyi **böyle her türlü erdem sahibi olursa**, ey seçkin insan, veziri nasıl olmalıdır ki,”

bu yanglıg kişi bolsa begke vezir

begi birle budnu tüz inçke tegir (KB, 2239)

“Beye **böyle bir kişi vezir olursa**, bey ve halk, her ikisi de huzura kavuşur.”

bu yanglıg bolunsa ay ilig vezir

begin inçke tegrür karası udır (KB, 2260)

“Ey hükümdar, **böyle bir vezir bulunursa**, o beyini kavuşturur ve halkı rahat uyur.”

bu yanglıg sü başçı bu sü başlasa

elig bulğa düşman öze işlese (KB,2330)

“**Böyle bir kumandan askerin başına geçerse**, düşmana karşı her zaman başarılı olur.”

bu yanglıg sü başçı bulur erse beg

işi başka barğay kuvenç bolğu teg (KB, 2413)

“Bey **böyle bir ordu kumandanı bulursa**, işini emniyetle sona erdirir.”

bu yanglıg bolur erse sü başlar er

işi barça itlip kuvençke teger (KB, 2414)

“**Ordu kumandanı, böyle olursa** bütün işi yoluna girer ve kendisi takdire mazhar olur.”

bu yanglıg kerek barça erdem bilig

uluğ hacib ötrü uzatsa elig (KB,2524)

“**Bütün erdem ve bilgilerinin böyle olması gerekir**; bu vasıflara sahip olan ulu hacib göreve başlayabilir.”

kapuğ başlar erning bağırsaklığı

*bu **yanğlığ** kerek ay ajunçı ağı (KB,2589)*

“Kapıcıbaşı olan kişi, ey cömert hükümdar, **böyle içten bağlı olmalı.**”

*bu **yanğlığ** kerek bu kapuğ başlar er*

begi etmeki yip işin işler er (KB,2590)

“Kapıyı bekleyen ve beyinin ekmeğın yiyip işini gören insan **böyle olmalı.**”

*bu **yanğlığ** kerek barça erdem bilir*

*bu **yanğlığ** yalavaç tilekke tegir (KB,2637)*

“Elçilik için bütün bu erdemleri bilen bir insan gerekir; **böyle bir elçi işinde başarılı olur.**”

*bu **yanğlığ** kişi bulsa ilig kutı*

anğar birse bolğay yalavaç atı (KB, 2667)

“Devletli hükümdar **böyle birini bulursa**, onu elçi olarak seçebilir.”

*bitigçi bu **yanğlığ** kerek ay ilig*

inansa anğar birse bolğay elig (KB,2737)

“Ey hükümdar, **kâtip böyle olmalıdır**; böyle inanılır ve güvenilir olmalıdır.”

*bu **yanğlığ** kişike inansa bolur*

kişilik tilese anıngdın kelür (KB,2738)

“**Böyle bir kişiye inanmak mümkündür**, insanlık istersen, onda bulursun.”

*bu **yanğlığ** kişi bulsa emdi ilig*

uğuşluğ biliglig uvutluğ silig (KB, 2821)

“İşte hükümdar **böyle akıllı, bilgili, hayâ sahibi ve yumuşak huylu birini** bulursa,”

munu aydım emdi ay ilig kişi

*bu **yanğlığ** kerek bolsa aşçı başı (KB,2877)*

“Ey hükümdar, işte söyledim; **aşçıbaşı olacak insan böyle olmalı.**”

*bu **yanğlığ** bulunsa idişçi başı*

anğar birse bolğay idişçi işi (KB,2911)

“**Böyle bir içkicibaşı bulunursa, içki işi** ona verilebilir.”

*bu **yanğlığ** kişi birle begler bedür*

yağı boynı yençer kü çavın ıdur (KB,2945)

“**Beyler böyle kişilerle yükselir**, düşmanın boynunu ezer, kendilerinin nam ve şöhretini yayarlar.”

*bu **yanğlığ** beginiğ sevinçin tilep*

özin emgetür tünni künke ulap (KB,2964)

“**Bu şekilde** beyinin sevincini dileyip geceyi gündüze katarak zahmet çekerler.”

*bu **yanğlığ** turur bu ajun öngdisi*

saranğa söküşi ağı ögdisi (KB, 3049)

“**Bu dünyada böyle âdet olmuştur**; cimriye söverler, cömerti överler.”

*bu **yanğlığ** turur bu ajun öngdüsi*

yayığ dünya devlet çavıkar küsi (KB, 3077)

“**Dünyanın âdeti böyledir**; döneke ve devletin adı böyle çıkmıştır.”

yok ermez kadaşlara ara bar meniğ

*bu **yanğlığ** kişi bilgi artuğ aniğ (KB,3145)*

“Yok değil, benim akrabalarım arasında da çok geniş bilgili **böyle bir kişi** var.”

*bu **yanğlığ** kılınğçinğ eitti özüm*

sini arzuladı ay körklüg yüzüm (KB, 3201)

“**Senin böyle olduğunu işittim**, ey güzel yüzlüm, gönlüm seni arzuladı.”

*bu **yanğlığ** için men uluş kend kodup*

bu yirke sığındım ağır yük yüdüp (KB, 3347)

“**Böyle olduğu için** ben de köy ve şehirleri bırakıp ağır zahmetlere katlanarak buraya sığındım.”

*bu **yanğlığ** ‘iyaldın kaçır bar vefa*

kılıkı yavuz ol kılınçı cefa (KB,3390)

“**Böyle çocuktan** hiç vefa umulur mu; onun doğası kötü ve işi gücü cefadır.”

*munuķı bu **yanğlığ** turur bu ajun*

münün barça aydım sen ukğıl özün (KB, 3645)

“**İşte bu dünya boyledir**; onun bütün kusurlarını söyledim, artık sen düşün.”

ötüñdi iligke eşitmiş sözün

*ne **yanğlığ** yoritmiş sözün tüp tözin (KB,3849)*

“Ögdülmüş dinlediği sözleri, neler konuştuğunu, **olduğu gibi** hükümdara arz etti.”

*tapuğuş onğarsa bu **yanğlığ** kiçig*

beğinge yağudı onğardı keçig (KB,4042)

“**Böyle bir genç** hizmette başarı gösterirse beyine yakın olur ve merhaleleri başarıyla geçer.”

*bu **yanğlığ** tapınsa yaransa kişi*

ķutı küñde artar kör itlür işi (KB,4063)

“İnsan **böyle hizmet eder** ve kendisini beğendirirse, ikbali günden güne artar işi yoluna girer.”

sözün kesti ögdülmüş aydı munu

*bu **yanğlığ** bolur beg beg tapuğıcı unu (KB,4155)*

“Ögdülmiş sözünü kesti ve dedi ki: **İşte bey böyle, hizmetkâr da öyle olur.**”

bu yaŋlıĝ turur begke kılĝu tapuĝ

tapuĝ siŋse ötrü açar kut kapuĝ (KB, 4157)

“**Beye yapılacak hizmet böyledir;** hizmet makbule geçerse ikbal kapısı açılır.”

isizke çavıkmış kişidin yıra

bu yaŋlıĝ kişiler kılınçı kara (KB,4238)

“Kötülükleriyle şöhret bulan kişilerden uzak dur; **böyleleri** kara huylu insanlardır.”

bu yaŋlıĝ üçün karşı karşı bolur

ikiĝün karşıssa birisi ölür (KB,4251)

“**Böyle olduğu için** saraydakiler birbirine karşı olur; bunlardan ikisi birbirlerine karşı gelirse, biri olur.”

bu yaŋlıĝ bolur ol kişi aşlısı

kişike kişilik kişi belĝüsü (KB,4284)

“**Asil insan böyle olur;** insana karşı insanlık göstermek insanlık şiarıdır.”

bu yaŋlıĝ bolur kör at şuhbeti

katılmaĝ tilese emi bu otı (KB,4312)

“**Hizmetkârlar ile ilişki böyle olur;** onlar arasında yaşamak istersen devası ve çaresi budur.”

bu yaŋlıĝ tüşüĝ uz yürüĝli bular

biliglig baĝırsaĝ bolup edĝüler (KB,4374)

“**Düşleri böyle iyi yoran bunlardır;** bilgileri ve gönülden baĝlılıklarıyla insana iyilik ederler.”

saĝa barsa mundaĝ bu yaŋlıĝ telim

uzun bolĝa söz tip tireldi tilim (KB,4428)

“Böyle sayarsan, **buna benzer şeyler pek çoktur**; sözü uzatmamak için burada kesiyorum.”

*bu **yanğlığ** bolur bu satığçı kamuğ*

katılğıl olarka açuğ tut kapuğ (KB,4429)

“**Bütün satıcılar hep böyle olur**, onlara katıl ve kapını hep açık tut.”

*bu **yanğlığ** katılğıl satığçı bile*

tiril edğü atın sevinçin küle (KB,4438)

“Satıcılara karşı işte **böyle** davran, iyi ad kazanmak sevinç ve huzur içinde yaşa.”

*bu **yanğlığ** bolur emdi igdişçiler*

katılmak tilese sözüm yolçılar (KB,4454)

“**İşte hayvan yetiştirenler böyle olur**; onlara katılmak istersen, bu sözüm sana yol gösterir.”

sözün kesti ögdülmiş aydı kadaş

*bu **yanğlığ** turur ‘am yorıkı adaş (KB,4565)*

“Ögdilmiş sözünü bitirdi ve dedi ki: Ey kardeş **avamın tavır ve hareketleri böyledir.**”

*bu **yanğlığ** küdezgil tadunğni köni*

esen bolga inçin tiriglik küni (KB,4630)

“**Doğamı bu şekilde düzenle**, hayatın huzur ve esen içinde geçer.”

*bu **yanğlığ** bolur kör aş içğü işi*

okığlıka barsa ya kelse kişi (KB,4676)

“Ziyafet işi, gerek davet katılırken gerekse başkasını davet ederken, **işte böyle olur.**”

*bu **yanğlığ** turur bu ajun öngdisi*

kerek öngdisi tut kerek tönğdisi (KB,4720)

“ **Bu dünyanın kanunu böyledir**; ister buna göre hareket et, ister aksi yolu tut.”

ne yaŋlıĝ bu devlet turumaz kaçar

tirilmiş neŋiŋni tükel ol saçar (KB,5188)

“Devlet böyledir, duramaz kaçar; topladığım malları o hep saçar.”

bu yaŋlıĝ kişi ol kişi yaslıĝı

kişi yaslıĝın sen yaĝı bil yaĝı (KB,5304)

“İnsanların zararlısı böyle kişilerdir; zararlı kişileri sen daima kendine düşman bil.”

bu yaŋlıĝ kerek beg yorısa yoluĝ

ra ‘iyyet uş andaĝ kerek ay uluĝ (KB,5584)

“Ey ulu, bu yolun yolculuĝunda **bey böyle**, halk da böyle olmalı.”

sevindi kör ögdülmüş aydı kadaş

bu yaŋlıĝ kerek ay kişilikke baş (KB,5816)

“Ögdülmüş sevindi: Ey kardeş, dedi, büyük insan **böyle olmalıdır.**”

bu yaŋlıĝ beg erse buğun başçısı

menĝlig bolur buğnu il barçası (KB,5945)

“Halkın başında **böyle bir bey bulunursa**, halk ve memleket daima rahata kavuşur.”

bu tüşnüŋ yürügi bu yaŋlıĝ turur

ađınsıĝ yörer sen maŋga ay unur(KB,6067)

“**Bu düşün yorumu böyle olur**; ey kudretli, sen bunu bana başka türlü yorumluyorsun.”

bu yaŋlıĝ yorırlar oğunmuş kişi

uçmuş tururmız usayuk başı (KB,6159)

“**Uyanmış insanlar böyle yaşarlar** gafillerin gafili olan bizse uykuya dalmışız.”

yanut birdi ögdülmüş aydı ilig

bu yanğlığ birü tursa öt sav erig (KB,6265)

“Ögdülmüş yanıt verdi, dedi ki: Hükümdar **bu şekilde** öğüt ve nasihatleriyle beni desteklemeye devam ettikçe,”

seningdin yaramaz bu yanğlığ kılık

uğuşluğ yorımaz bu yolça yorık (KB,6309)

“**Böyle bir hareket sana yakışmaz**; akıllı insan böyle bir yolu seçmez.”

negü kılgu tengri bu dünya işi

bu yanğlığ törütmiş ay ilçi başı (KB,6416)

“Ne yapalım, **Tanrı bu dünyayı böyle yaratmış**, ey büyük hükümdar.”

körü bargıl emdi bu yanğlığ kişi

kişimü bolur bu firışte işi (KB,6426)

“Dikkat et, **şimdi böyle insanlar insan mı olur**; onların yaptığı işler meleklerle yakışacak işlerdir.”

bu yanğlığ turur dünya hali kamuğ

uğuş birle körgil açılğay kapuğ (KB,6445)

“**Bütün dünyanın hali böyledir**; anlayış ile bakarsan idrak kapıları açılır.”

bu yanğlığ kişiler yaramaz mańga

ağırlık açığ artğa mindin sańga (KB,851)

“**Bu gibi kişiler** yaramaz bana; işte bunları açıkça saydım sana.”

küvezlik bayattın yıratır kuluğ

uğuşluğ yorımaz bu yanğlığ yoluğ (KB,6373)

“Gurur kulu Tanrıdan uzaklaştırır; akıllı insan **böyle bir yolu** seçmez.”

3. 1. 8. Yangzağ

“Yaŋza- fiilinden türemiş olan yaŋzag, Eski Uygurcada karşılamasa da ilk İslami Türkçe metinlerden KB’de birkaç kez görülen benzetme edatlarındandır”(Ağca, 2019 :102-111).

yorımaz ne yatmaz uğımız oğuğ

*ne meŋzeg ne **yaŋzağ** kötürmez boğuğ (KB,17)*

“Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; **ne benzer, ne karşılaştırılır** ne de tasavvur götürür.”

topık yirde urdum bu söz berkitü

*öziüm **yaŋzağımı** saŋga körkitü (KB,661)*

“Sana söylediğimi güçlendirmek ve **neye benzediğini** sana göstermek için yere bir top koydum.”

yimiş yigü ni ‘met çiçeğinde kör

*ķamuđ neŋke **yaŋzağ** munu bilgü teŋ (KB,1651)*

“Meyveyi, yiyecek nimetleri, çiçekteyken görmeli; her işte **misal olarak** bunu örnek tutmalı.”

*ķerek öğte bir yam **yaŋça** bolur*

*ķamuđ neŋke **yaŋzağ** munu bu teŋin (KB,2820)*

“Gerekli olduğunda **bir çöp bile fil kadar olur**; her şey bunun gibidir.”

3. 1. 9. Sanı

Sanı benzetme edatına ilk İslami Türkçe metinlerinden DLT ve KB’de rastlanmaktadır (Türk ve Özalan, 2014: 233-243).

Hatice Şirin (2016) ekin köken olarak Türk runik harfli metinlerde sakın- , sayu ve sansız olduğunu belirtir. Sanı edatı hakkındaki ilk çalışma ise Vahit Türk- Uluhan Özalan’a aittir.

Türk ve Özalan (2014: 233-243), şimdiye kadar araştırmacıların üzerinde durmadığı sanı edatı ile ilgili olarak; aslen benzetme işlevi ile kullanıldığını ve san- fiili üzerinde zarf-fiil ekinin kalıplaşması yoluyla oluştuğunu ve Karahanlı Türkçesi döneminden önce sanı kelimesinin benzetme edatı olarak kullanılmadığını belirtir.

Ağca (2019: 102-111), edatın hem Karahanlıca metinlere hem de sonraki dönemlere ait örnekleri kökeni hakkında belli bir sonuca ulaşmamıza imkân verse de teşkili ve edatlaşma sürecini ifade etmemize izin vermez der.

Türk ve Özalan (2014: 233-243), yapmış oldukları çalışmada sanı edatının kökü olan ve kaynaklarda sa- “sayı say-” biçimiyle karşımıza çıkan kelimenin Türkçede çok geniş bir aileye sahip olduğunu belirterek kelimenin, “sayı say-” anlamından, zamanla soyut kavramları da karşılayacak şekilde bir anlam genişlemesine uğradığını ifade eder.

Sanı kelimelerinden bir kısmı Türkçe sa-n “sayı” kelimesinin üzerine teklik üçüncü şahıs iyelik ekini almış şekli ile oluşmuştur:

ķamuğ nengke vaķt ol küni belgüliğ

*nefes tın toķırķa **sanı** belgüliğ (KB,1213)*

“Her şeyin bir vakti vardır, günü bellidir; nefes alıp-vermenin sayısı bellidir.”

Yukarıdaki beyitte geçen sanı kelimesinin “sayı, sayısı” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Reşit Rahmet Arat, bu kelimeyi, Kutadgu Bilig’de metnin günümüz Türkçesine yaptığı aktarmada bazı beyitlerde “gibi, benzer, benzeyen” sözcükleri karşılamaktadır. Aşağıda metinden seçilen örnek beyitlerde geçen sanı kelimesinin “gibi” anlamı ve edat işleviyle kullanıldığı görülmektedir.

ķiři kōngli tüpsüz tenğiz teg turur

*bilig yinçü **sanı** tüpinde yatur (KB,211)*

“Kişinin gönlü dipsiz bir deniz gibidir; **bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.**”

*bilişmez kişiler ķarağū **sanı***

ķarağū yorık yazsa sōkme anı (KB,493)

“**Tanıdığı olmayan kişi kör gibidir**; kör yolunu şaşırırsa, onu ayıplama.”

baĤa körse begler kyer ot sanı

basınsa zer baş sorar z Ĥanı (KB,655)

“Dikkat edersen, **beyler yanar ateş gibidir**; kafa tutanın başını koparır, kanını emer.”

bu kn me devlet ĤaraĖu sanı

maĤga kim ilinse tutar men anı (KB, 664)

“Bugün ben bir devletim, **bir topa benzerim**; kim bana yaklaşırsa ben onu yakalarım.”

trde ikig maĤga bir sanı

keserde aĤın bulmağay ol mini (KB,818)

“**Kanun karşısında benim iĤin hepsi birdir**, hüküm verirken hiĤbiri beni farklı bulmaz.”

apa oğlanı körse arĤıř sanı

rg turĖu bolmaz rgler Ĥanı (KB, 1386)

“**İnsanoğlu, bakarsan, bir kervana benzer**, konak yerinde devamlı kalınmaz, menziller hani?”

Ĥanı tş sanı boldı keĤmiř kniĤ

knĤte aĤın yok bu Ĥalmıř kniĤ (KB,1397)

“Hani geĤmiř günlerin, **dş gibi oldu**; kalan günlerinde de pişmanlıktan başka bir şey yoktur.”

saĤga ĤaceĤim bu körü bir muni

süre ıĤma bolĖay yavalar sanı (KB,1484)

“Senden dileğim şudur: ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa o **yabani diken gibi olur**.”

bu barĤa asığ sanı boldı tegim

asığ ĤılĖuĤıĖ edĖ tutĖu begim (KB,3001)

“Bunların hepsi gelir ve **kâr gibidir**, ey beyim, kâr getiren hoş tutulmalıdır.”

körü barsa dünya kölike sanı

ederse kaçır kaçsa edrer sini (KB, 3536)

“Dikkat edersen, **dünya gölge gibidir**, takip edersen kaçır, kaçarsan o senin peşine düşer.”

kişi köngli yuvka sırınçga sanı

idi keç küdez sınğa serme anı (KB, 4610)

“**İnsanın gönlü incedir, sırçaya benzer**; ona çok dikkat et, kaba söz söyleme kırılır.”

karangku ev ol bu kişi tün sanı

ukuş munça tenğlig adırtlar erig (KB,1840)

“**İnsan, gece gibi karanlık bir evdir**; akıl meşale gibi onu aydınlatır.”

sini kim söker erse öggil anı

otun ol bolur sen tüzünler sanı (KB,3431)

“Sana kim söverse, sen onu övmelisin; böyle olursa, o küstahlardan **sen de asillerden sayılırsın**.”

Türk ve Özalan (2014: 233-243), metin içinde yer alan sanı kelimelerinin donuklaşmış olarak değerlendirilemeyeceğini metinlerde teg edatından önce zarf-fiil şekillerinin görülmemesinden dolayı, diğerlerinden farklı olarak san+ı yapısında olduğu düşünülebileceğini söyler.

“Bunun dışında metinde sadece iki beyitte teg edatıyla sentaktik çekime girmiştir.”

bağırsağ tapuğçı bağır sanı teg

bağırda yakınrağ yürek kanı teg (KB,2610)

“İçten bağılı hizmetkâr **insanın bağırı gibidir**; belki de bağırından daha yakın yürek kanı gibidir.”

bu ağzınğ mişali ünğür sanı teg

sözün̄g çıkısa andın sehar tanı teg (KB, 2684)

“**Bu ağız bir in gibidir**, sözün oradan çıktığında seher yeli gibi olur.”

Sonuç olarak Türk ve Özalan (2014: 233-243), edatın san- fiili üzerinde zarf-fiil eki kalıplaşmasıyla meydana gelmiş olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, “gibi” anlamı “sanarak, öyle sayarak, benzeterek vb.” anlamlarına yakın olduğunu san- fiili üzerindeki zarf-fiil ekiyle “sanarak, öyle sayarak” anlamında kullanılırken, zamanla aradaki kelime-ek ilişkisi unutulmuş “gibi” anlamıyla ve edat işleviyle ile “benzetme edatı görevi” üstlenerek kullanılmaya başlandığını belirtmektedirler.

Ağca (2019: 102-111)’ya göre üç farklı sanı vardır:

1. *san- fiiline eklenen enklitik ile oluşan ve aslında fiilin emir şekli olan sanı “say, kabul et”.*
2. *san (<sa:-n) “sayı, adet” ismine +I iyelik ekinin eklenmesiyle tamlamanın ikinci unsuru olan sanı “sayısı, adedi”,*
3. *Edatlaşarak “gibi” anlamına gelen sanı.*

Sanı fiili ile yapılan benzetme örneklerine fiil başlığı altında yer verilecektir.

*buğun koy **sanı** ol begi koyçısı*

bağırsağ kerek koyka koy kütçisi (KB,1412)

“**Halk koyun gibidir**, bey de onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.”

*rica havf bu iki kanat **sanı** ol*

bu ikin uçuglı bulur kökke yol (KB,3673)

“**Rica ile korku, bu ikisi kanat gibidir**; bu ikisiyle uçan, göğe yol bulur.”

3. 1. 10. Tuşu

“tuşu” (<tuş+1) çekim edatı Türkçenin tarihi dönem metinlerinde kullanılan çekim edatlarından biridir. “Tuş” eş, benzer, denk, karşı anlamlarına gelmektedir. Benzerlik edatın baş işlevi olmakla birlikte miktar, ölçü, sebep, karşı / karşılık gibi işlevleri de bulunmaktadır. Bugüne kadar Yong-Sōng Li dışında kimsenin üzerinde durmadığı

bu ek KB’de benzerlik, miktar/ölçü, karşı/karşılık, sebep işlevleriyle kullanılmaktadır (Uysal, 2016: 87-100).

Kutadgu Bilig’de çekim edatı olarak işletilen “tuşı”(<tuş+ı) bu sözcük, tuş (=eş, benzer, denk; karşı) sözcüğüne teklik üçüncü kişi iyelik eki getirilerek elde edilmiştir. Sözcüğün dilbilgiselleşmesi sürecinde üzerindeki iyelik ekinin kalıplaşması etkili olmuştur. Tuş, yalın hâldeki sözcüklerden sonra “gibi”, “kadar”, “için” anlamlarında, yönelme hâli ekli sözcüklerden sonra ise “karşı/karşılık” anlamındadır. Bunun dışında Karahanlı devri eserlerinde de çekim edatı olarak kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’de 22 yerde çekim edatı olarak geçmektedir. Kutadgu Bilig’de şu şekilde yer almaktadır:

*kişilik kılrka kişi bol **tuş***

kişi mundağ urdı kişilik ulı (KB,2308)

“İnsanca hareket etmek için **sen daima insan ol**; insan insanlığın temelini böyle saptamıştır.”

negü tir eşitgil bağırsak kişi

*bağırsaklıkı kör söziñge **tuş** (KB,5543)*

“İçten bağlı olan insan ne der, dinle; **onun dili ile gönlü birdir**.

kayu nengke ıdşa tiriglik kişi

*sevüg boldı ol neng sevüg can **tuş** (KB,2840)*

“İnsan ömrünü hangi şeye sarf ederse, o şey sevimli **can kadar** kıymetli olur.”

kalı edgüke bolsa isiz işi

*isiz boldı kılkı ol isiz **tuş** (KB,884)*

“Eğer iyiye kötü bir arkadaş olursa, onun doğası da **arkadaşınki gibi** kötü olur.”

kişi emgeki bilmegüçi kişi

*kişi tip atamagu yılkı **tuş** (KB, 2986)*

“İnsanın emeğini takdir etmeyen kişiye insan dememeli; **o hayvana benzer**.”

biliglig ukuşluğ kişi ol kişi

anıñda naru barça yılkı tuşı (KB,3165)

“İnsan dediğin bilgili ve akıllı olandır; onun dışındakilerin hepsi de **hayvan gibidir.**”

tözü teprenürke tirilgü birür

tiriglik tuşı bu ölüm ol ıdur (KB, 3902)

“Bütün canlıların rızkını o verir; herkese **hayatı verdiği gibi**, ölüm de onun emriyledir.”

isizke katılma ay edgü kişi

isiz bolğa kılking ol isiz tuşı (KB,4241)

“Ey iyi insan, kötüye katılma; tıpkı o **kötünün doğası gibi**, seninki de kötü olur.”

eşitgil negü tir biliglig kişi

biliglig sözi çın sevüg can tuşı (KB,336)

“Dinle, bilgili insan ne der: bilgili sözü, gerçekten, **sevgili can gibidir.**”

yanut birdi ilig ayur ay kişi

reva boldı hacet tileking tuşı (KB,5879)

“Hükümdar cevap verdi: Ey hakiki insan, arzun, **istediğin gibi kabul edilmiştir.**”

Sonuç olarak Tarihi Türk lehçeleri üzerine hazırlanan dil bilgisi kaynakları incelendiğinde tuşı çekim edatından söz edilmemektedir. Uysal (2016: 87-100), ise çalışmasını bu çekim edatından ve işlevinden bahseden tek kaynak Yong-Söng Li'nin Türk Dillerinde Sontakılar adlı çalışmayı gerekçe göstererek yapmıştır.

Kimi beyitlerde “tuşı”(<tuş+ı) bu sözcük, tuş (=eş, benzer, denk; karşı) anlamına geldiği için çalışmada yer verilmiştir.

3. 1. 11. Mişâli

Misâl <mişâl “gibi” Arapçadır. İslami Türk edebiyatı metinlerinde çekim edatı gibi de kullanılmıştır. Misali <mişâl+i “gibi”. Karahanlı sahasında az kullanılmıştır. Mişâli “gibi” Türkiye Türkçesinde ise misali “gibi” (Hacıeminoğlu, 1992: 63).

(KB,2684) bu ağzınġ **mişali** ünġür sanı teg

sözünġ çıkısa andın sehar tanı teg

“**Bu ağız bir in gibidir**, sözün oradan çıktığında seher yeli gibi olur.”

3. 2. ZARFLAR

3. 2. 1. Andağ

Teg edatı ile birleşerek oluşmuştur. Edat olmaktan çıkıp hâl (durum) zarfına dönüşmüştür. “Öyle” anlamına gelmektedir (Hacıeminoğlu, 2019: 66).

neteg tutsa begler kör öngdi törü

*buğun boldı **andağ** ol öngdi körü (KB,2111)*

“Beyler örf ve kanunu nasıl gözetirse, halk da örf ve kanuna **aynı şekilde** itaat eder.”

*yarağlıġ vezir kılsa **andağ** gerek*

sü başçı tiler erse mundağ gerek (KB,2415)

“Ehliyetli bir vezir istersen, **öyle⁵ olmalı**; ehliyetli bir kumandan dilersem, böyle olmalıdır.”

kapuğda neteg erse oldruğ turuğ

*bu yortuğda **andağ** gerek ay uluğ (KB,2415)*

“Herkesin saray kapısındaki konumu ve yeri neresi ise, ey büyük bu hareket sırasında da **olduğu gibi** korunmalı.”

*idişçi başı kör uş **andağ** gerek*

idiş tutğuçılar bu mundağ gerek (KB,2925)

“İçkicibaşı işte **böyle**, sâkiler de böyle olmalı.”

neteg kim sevindi seningdin köngül

*bayat birsü **andağ** sevinç ay oğul (KB,3066)*

⁵ Onun gibi olan, ona benzer (Türkçe Sözlük 2005: 1553).

“Benim gönlüm senden nasıl hoşnut ise, ey oğul, Tanrı seni de **öyle** bilsin.”

bitigmü kerek ya söz ıdşa tilin

*yarağı negü teg sen **andağ** kılın (KB,3156)*

“Mektup mu gerekir ya da ağızdan söz mü ulaştırmalı; sen nasıl uygun görürsen **öyle** yap.”

negü sözlegü erse sözle tilin

*yarağı ne erse sen **andağ** kılın (KB,3280)*

“Ne söylemek gerekirse sen ağızdan söyle; nasıl uygun görürsen **öyle** hareket et.”

*neçe **andağ** erse bu dünya hali*

açığ kılma özke tiriglik yolu (KB,3648)

“Bu dünyanın hali her ne kadar **dediğin gibiyse** de sen kendisine hayatı o kadar zehir etme.”

yanut birdi ögdülmüş ilig kutı

*neçe **andağ** erse bitig me biti (KB,3890)*

“Ögdülmüş yanıt verdi: Ey devletli hükümdar, bu her ne kadar **böyleyse** bile bir de mektup yaz.”

negü teg kılinsa saŋga koldaşınġ

*sen **andağ** kılınġıl sevinsü işinġ (KB,4192)*

“Arkadaşın sana nasıl davranırsa, senden ona **öyle** davran sevinsin.”

*negü teg kılinsa sen **andağ** kılın*

süçig sözlese söz süçig bol tilin (KB,4307)

“Onlar nasıl hareket ederlerse sen de **öyle** yap; tatlı söz söyleyenlere sen de tatlı dil kullan.”

bu yanġlıġ kerek beg yorisa yoluġ

*ra`iyyet uş **andağ** kerek ay uluġ (KB,5584)*

“Ey ulu, bu yolun yolculuğunda bey böyle, halk da **böyle olmalı.**”

ol andağ tirildi tükedi ajun

taķı kaldı artıp ay kılķı tüzün (KB,6329)

“O **öyle** yaşadı, hayatı sona erdi; ondan dünya ve bir de bunlar kaldı, ey temiz kalpli.”

maᅇga rabbım aysa nelük kıldıᅇ andağ

negü tıldağım bar uvutķa tuşıktım (KB,6544)

“Rabbim bana: Nasıl **böyle** yaptın? Diye sorarsa, ne mazeretim var; çok utanılacak hâle düştüm.”

3. 2. 2. Mundağ

Mundag “böyle, bu şekilde” anlamına gelmektedir. Türkçede durum ve tavır ifade eden her isim, tarz zarfı olarak kullanabilmektedir. Muntag/ mundag da teg edatı ile birleşerek meydana gelmiştir ancak edat olmaktan çıkıp durum (hâl) zarfına dönüşmüştür (Hacıeminoğlu, 2019: 66-67).

ķalı mundağ erse yorık utru ur

yorık utru ursa kişig yoklatur (KB,175)

“Mademki **böyledir**, sen açık dil kullan; dil açık olursa kişiyi yükseltir.”

ķalı mundağ erse bilip sözle söz

sözünᅇ bolsu közsüz ķarağūķa köz (KB, 178)

“Mademki **böyledir**, sözü bilerek söyle; sözün olsun gözsüzlere körlere göz.”

maᅇgar tegdi mundağ biliglig sözi

tamudın yırar tip tamuluķ özi (KB, 292)

“Bilgili bir insanın onun hakkında **şöyle** dediğini duydum: kendisi cehennemlikken, cehennem azabından kurtuldu.”

bu mundağ kişiler bolur içi kız

bu kız kızlıķı kıldı kız atı kız (KB,564)

“**Bu gibi kişiler** çok nadir olur; nadirliği yüzünden ki, nadire kız adı verilmiştir.”

bu mundağ kişiler iligke kerek

iligke kerek neñg kör ilke kerek (KB,566)

“Hükümdar için **böyle** kişiler gereklidir; hükümdara gereken, memleket için de gereklidir.”

arığ bolsa özi yorısa köni

munıñ bağı mundağ bilüñgü munı (KB, 727)

“Kendisi temiz olmalı ve doğru yolda yürümeli; bunu bağı **böyledir**, bunu bilmeli.”

öküş tıñlağı söz birer sözlegü

mañga mundağ aydı biliglig büğü (KB, 1014)

“Çok dinlemeli, fakat sözü birer birer söylemeli; bilgili hakîm bana **böyle** dedi.”

ajunda ölümdin katıgraq kayu

toğuglı kişi öldi mundağ ayu (KB, 1137)

“Dünyada ölümden daha ağır ne var! Doğan her kişi **böyle** diyerek ölür.”

kayu beg bulur erse mundağ kuluğ

bayattın ‘ata ol añar keç uluğ (KB, 1884)

“Hangi bey **böyle bir kul** bulursa, bu ona Tanrının büyük bir ihsanıdır.”

kalı mundağ erse sevingü kerek

ayıtmiş sözümnü sen aygu kerek (KB, 1910)

“**Bu böyle olunca**, buna sevinmen gerekir, sorduğum söze cevap vermen gerekir.”

bağırsaknı bulsa bağırka urun

mañga mundağ aydı bilig hem ukuş (KB, 1947)

“Merhametli birini bulursan bağırına bas; bilgi ve akıl bana **böyle** dedi.”

kişilik kılurka kişi bol tuşu

kişi mundağ urdı kişilik ulı (KB, 2308)

“İnsanca hareket etmek için sen daima insan ol; insan insanın temelini **böyle** saptamıştır.”

manğa mundağ aydı sınamış kişi

sınamış kişiler sözi söz başı (KB, 2394)

“Bana tecrübeli kişi **böyle** dedi; tecrübeli kişilerin sözü sözlerin başıdır.”

sü başlar kişi bolsa mundağ gerek

anın başlasa sü bolur edgürek (KB, 2410)

“Ordu kumandanı **böyle** olmalı; böyle biri orduya baş olursa çok iyi olur.”

yarağlıg vezir kolsa andağ gerek

sü başçı tiler erse mundağ gerek (KB, 2415)

“Ehliyetli bir vezir istersen, **öyle** olmalı; ehliyetli bir kumandan dilersem, **böyle** olmalıdır.”

çıkıp edgü yarlıg tegürse tilin

er at köngli mundağ isitse alın (KB, 2546)

“Çıkınca, hükümdarın taltif ve takdir fermanlarını bizzat tebliğ etmeli; hizmette bulunanların gönlünü **böyle** tedbirlerle ısıdırmalı.”

sakınuk gerek din şeri at bilir

bu mundağ kişidin bütünlük kelir (KB, 2844)

“Takva sahibi, din ve şeriatı tanır biri olmalı; **böyle** kişiden doğruluk gelir.”

idişçi başı kör uş andağ gerek

idiş tutguçılar bu mundağ gerek (KB, 2925)

“İçkicibaşı işte **böyle**, sâkiler de böyle olmalı.”

kişi himmeti bolsa mundağ gerek

bayat tapğı kılsa urunsa yürek (KB, 3751)

“Kişi himmet sahibiyse **böyle** olmalı; Tanrıya kulluk edip bu yolda metaneti elden bırakmamalı.”

çalı mundağ erse kamuğ ta'atı

tükel kılgu bulsa bu aymış tatı (KB, 3991)

“**Böyle** olduğuna göre, bu bahsi geçen zevkleri bulmak için bütün ibadetlerin hepsini yapmak gerekir.”

saka barsa mundağ bu yanğlıg telim

uzun bolga söz tip tireldi tilim (KB, 4428)

“**Böyle** sayarsan, buna benzer şeyler pek çoktur; sözü uzatmamak için burada kesiyorum.”

aşığ tengleyü yi yime aş öküş

maᅇga mundağ aydı ukuşluğ küsüş (KB, 4613)

“Yemeği ölçülü ye, çok fazla yemek yeme; akıllı ve aziz insan bana **böyle** dedi.”

bu mundağ idimni çalı sevmeyin

tilep bulguğa öz çalı ivmeyin (KB, 4788)

“**Böyle** rabbimi nasıl sevmem; onu arayıp bulmak için nasıl çırpınmam.”

biliglig bilig birdi mundağ ayur

beg edğü köni bolsa buğnı bayur (KB, 5084)

“Bilgili insan bilgi verir ve **şöyle der**: Bey iyi ve doğru olursa halk zenginleşir.”

sevinçi uzun ol ereji öküş

erej bolsa mundağ kerek bolsa tuş (KB, 5236)

“Onun sevinci uzun sürer ve huzuru boldur; huzur olunca **böyle olmalıdır.**”

yarın bolgu işke bu kün it itig

maᅇga mundağ aydı biliglig tetig (KB, 5702)

“Yarın için bugünden hazırlık gör; bilgili ve zeki insan bana **böyle söyledi.**”

kişilik kıl ay er kişi bol uluğ

*kişi **mundağ** urdı kişilik yoluğ (KB, 5788)*

“Ey mert insan, insan al ve bu vasfımla yüksel; insan insanlık yolunu **böyle** tarif etti.”

*kişi aşlı **mundağ** kıılır edgülık*

ol atı ajunda kalır menğülük (KB, 5808)

“Asil insan **böyle iyilik yapar** ve onun adı dünyada ölümsüz olur.”

3. 2. 3. Muni teg

Muni teg/ munuñ teg, teg edatı ile birleşerek meydana gelmiştir. Bunun gibi anlamına gelmektedir. Edat olmaktan çıkıp durum (hâl) zarfına dönüşmüştür (Hacıeminoğlu, 2019: 67).

beg alçaq kerek bolsa koçkı köngül

***muni teg** yok erse sen andın tönğül (KB, 2121)*

“Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı; eğer **böyle** değilse, sen ondan elini çek.”

*bu işke **muni teg** silig er kerek*

munuñ tapğı körki yarutsa yürek (KB, 2912)

“Hizmetinin iyiliğiyle içten memnun kalmak için bu işe **böyle** doğası temiz bir insan gerekir.”

***muni teg** bulur erse sen bir tişi*

katığlan yava ığma ersig kişi (KB, 4503)

“ **Böyle bir kadın** bulursan çabuk davran; fırsatı kaçırma, ey mert yiğit.”

3. 2. 4. Neteg

“nasıl, ne gibi” anlamına gelmektedir (Hacıeminoğlu, 2019: 73).

Karahanlı sahasında nasıl anlamında kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1992: 282).

bu edgü kayu ol neteg ol özi

negü teg bolur edgü kılkı tözi (KB, 855)

“İyilik nasıl ve **ne gibi bir şeydir**; iyinin hali ve tavrı ve yaratılışı nasıl olur.”

3. 2. 5. Ança

“Bir miktar, bu kadar, biraz, bu türden” (Caferoğlu, 2015: 15).

Eski Türkçede öyle, öylece, o şekilde, o kadar anlamına gelmektedir. a+n+ça > ança= ol zamiri, zamir n’si ve ça ekvatif ekinin birleşiminden oluşmaktadır. Kullanıldığı yere göre durum zarfı ya da zamir olarak karşımıza çıkmaktadır. Metin içerisinde benzetme ilgisi kuran örnekler şunlardır:

tilig ögdüm ança ara söktüküm

tilekim söz erdi saŋga yördüküm (KB,184)

“Dili **bu kadar** övmek ve arada bir sövmekten amacım, sana sözün ne olduğunu anlatmaktı.”

sakıg ol bu dünya közüngde uçar

neçe öz ederse ol ança kaçır (KB,3627)

“Bu dünya seraptır gözünden uçar; ne kadar takip edersen **o kadar** kaçır.”

neçe tuttum erse anı men katıg

ol ança tirendi ilette tatıg (KB,3885)

“Ben ona ne kadar şiddetle ısrar ettimse, o da **o kadar** direndi ve tadını kaçırdı.”

bu ança iş ermez ağır kelgü teg

bu iştin belinglep yırağ tezgü teg (KB, 4950)

“Bu **öyle** ağır gelecek ve ürkölüp kaçınılacak bir iş değildir.”

yorıdı bir ança bu ögdilmişe

irildi sakınç kağgu birle bışa (KB, 5629)

“Ögdülmiş bir süre **böyle** devam etti; fakat endişe ve kaygı içinde kıvranıyor, kendini günahkâr sayıyordu.”

bu ança iş ermez ağır kelgü teg

bu iştin belinglep yırak tezgü teg (KB, 5950)

“Bu **öyle** ağır gelecek ve ürkölüp kaçınılanacak bir iş değildir.”

neçe ağsa ança ağırlık bulur

ajun malı kut kıv bulur öz onğı (KB, 6044)

“Ne kadar yükselirse **o kadar** hürmet görür; mutluluk, talih ve dünya malından nasibini alır.”

neçe edgü kılsa et özke seve

anğar ança yavlağ kılur bu cefa (KB, 6360)

“Bir kişi ne kadar vücudu sever ve ona iyilik ederse, o da ona **o kadar** cefa ve kötülük eder.”

kögüz kerdim ança yağı sançmış er teg

küvez teg kür erip kaya teg kaçıtım (KB, 6539)

“Düşmanına galip gelen biri gibi **öylesine** göğüs kabarttım; mağrur kişi gibi kabadayı olup kaya gibi karşılmasına dikildim.”

3. 2. 6. Munça

“Böylece, bunca, bu suretle, bu kadar” (Caferoğlu, 2015: 132).

KB’de ise pek çok beyitte bunca, bu derece, bu kadar, bu şekilde, böyle anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

bu türlüğ çiçek yirde munça bediz

yazı tag kır opri yaşıl kök mengiz (KB, 96)

“Yerde türlü çiçek **bunca** manzara, düzlük, dag, kır, vadi, yesil ve maviyle örtülmüş.”

bu ay toldı aydı ilig kutı

*bu ögdi bile **munça** edgü atı (KB, 907)*

“Ay-Toldı dedi ki: Ey devletli hükümdar, iyi **bu derece** nam ve şöhret kazanmıştır.”

*tuta bilmese sen adın **munça** boldı yük*

erej birle yip yat sevinç birle bük (KB, 1288)

“Tutmasını bilmezsen, bir **bu kadar** mal daha olsa, yetmez sana; görürsün, yüzünü sarartır.”

köri barsa yalnıguk bu erksizlikin

*nelük **munça** yavlaq kötürdi egin (KB, 1534)*

“İnsanın bu acizliğine dikkatle bakarsan, kötülerin niçin **bu kadar** gurur getirdiklerine şaşarsın.”

ukuşsuz ölüg ol ukuşlug tirig

*ukuş **munça** teñglic adırtlar erig (KB, 1839)*

“Akılsız ölüdür, akılıysa diridir; akıl insanları **bu şekilde** birbirinden ayırır.”

*negü ol nelük **munça** emger özünġ*

manġa belgölüg ay bileyin sözünġ (KB, 3333)

“Niçin ve neden kendine **böyle** eziyet ediyorsun; bana bunu açıkça söyle, ben de senin bu husustaki fikrini alayım.”

tek ök bir sanġa öz katulmuş üçün

*yası **munça** erse küçeme küçün (KB,3365)*

“Bir tek seninle buluşmanın zararı **bu kadar** olsun, artık beni fazla zorlama.”

keçürmiş keçürgü ara bir tüşün

*tiriglikke **munça** beğütme ününġ (KB, 3634)*

“Geçmiş ile gelecek arasında ancak bir konak vardır; bir konaklık hayat için **bu kadar** gürültü etme.”

ayur ay kadaşım ne erki igiŋ

mini munça yavlağ eğerdi begiŋ (KB, 3970)

“Sonra dedi ki: Ey kardeşim, senin ne ekşiğın var ki, beyin beni **bu kadar** ısrarla takip ediyor.”

kişi munça emgek bile kazğanıp

uzun qalmaz erse kerek neŋ yığıp (KB, 4683)

“Bu dünyada uzun süre kalmayacaksa, insanın **bunca** zahmete katlanıp bu malı toplaması neye yarar.”

qamuğ bir kişike qatılmış üçün

yası munça erse küçeme öcün (KB, 4686)

“Yalnız tek bir insan ile görüşmek beni **bu derece** zarara sokarsa, artık bana gücenme ve beni zorlama.”

bu munça işinmek azu tımlımaq

tilek iki boldı ay ersig çomağ (KB, 4701)

“Sıcakta bu kadar terleyecek, soğukta **bu kadar** titreyecek ve sonuçta iki arzunu elde edeceksin, ey Müslüman yiğit.”

ereji uzamaz ne emgekleri

nerek ötrü munça çoğı ün urı (KB,4842)

“Onun ne huzuru ne de zahmeti uzun sürer; ey oğul, **bu kadar** gürültü patırtıya ne gerek var.”

nerek munça sözke bitig ya itig

bütün sen bitig sen maŋa ay tetig (KB, 4951)

“**Bu kadarcık** işe mektup veya ayrıca tertibat neye; benim güvendiğim sensin, mektup sensin, ey zeki.”

sini munça bekrü tutup qolduqum

bu erdi tilekim meniŋ ay toqum (KB, 5093)

“Seni **bu kadar** ısrarla istememekteki amacım da buydu, ey gönlümü doyuran.”

*özün̄g yǖd̄ti **munça** būdun yükleri*

ōduğ tur usal bolma saknu yori (5163)

“Sen **bu kadar** halkın yükünü yüklemiştir; uyanık ol, gafil olma ve düşünerek hareket et.”

bir egnim meniñ̄ me bir ök bu boğuz

*nelük **munça** yalñ̄gūk yüki yǖdmek öz (KB, 5465)*

“Benim ancak bir sırtım ve bir tek boğazım var; niçin **bu kadar** insanın vebalini yükleneyim.”

yaliñ̄ keldim erdi yaliñ̄ kirgü yirke

*nelük dünyaka özni **munça** işittim (KB, 6553)*

“Çıplak gelmişim, toprağa yine çıplak gireceğim, neden kendimi dünyaya **bu kadar** bağladım.”

īdi kiçki dünya öküş ardi halkığ

*kayusunda men men ne **munça** sevittim (KB, 6562)*

“Çok eski olan bu dünya birçok halkları aldatmıştır; ben hangisindenim, neden onu kendime **bu kadar** sevdirdim.”

neçe sözlese men tükemez tağı söz

*bu **munça** tap emdi sözüñ̄ ne barayı (KB, 6598)*

“Ne kadar söylesem de söz tükenmez; şimdilik **bu kadar** yeter, diyeceğin var mı, ben gideyim.”

3. 3. FİİLLER

3. 3. 1. Mengze-

menğze-: benzemek.

muṅgar meṅzer emdi bu beytig oḳı

uḳa barsa ma 'ni açılğay taḳı (KB, 1649)

“Şimdi **buna benzeyen şu beyiti** oku; düşününce manası da anlaşılır.”

muṅgar meṅzer emdi bu sözni oḳı

uḳa tutsa ma 'ni açılğay taḳı (KB, 1869)

“Şimdi **buna benzer şu sözü** oku; nüfuz edersen, manası da aydınlanır.”

muṅgar meṅzer emdi bu söz ay büğü

körü barsa yetrü çın aymış tigi (KB, 2407)

“**Buna benzer bir söz vardır**, ey hakîm iyice dikkat edersen, bunun doğru olduğunu onaylarsın.”

muṅgar meṅzer emdi bu şa 'ir sözi

bu şa 'ir sözi ol biligsiz közi (KB, 2486)

“**Buna benzer şöyle bir şair sözü** vardır; şair sözü bilgisize gözdür.”

muṅgar meṅzer emdi bu beytig oḳı

sözi ma 'ni birle uḳulğay taḳı (KB, 2578)

“Şimdi **de buna benzeyen şu beyiti oku**; sözü ile birlikte manası da anlaşılır.”

muṅgar meṅzer emdi tapuğcı kişi

begi birle ortuḳ saḳışlığ işi (KB, 2997)

“**İşte bunun gibi**, hizmetkârın işi de bey ile ortak hesaba bağlıdır.”

muṅgar meṅzer emdi bu söz belgülig

eşitgil munı sen ay ersig külig (KB, 3167)

“**Bu gerçekten şuna benzer**; ey mert kahraman, bunu dinle.”

muṅgar meṅzer emdi biliglig sözi

köni sözlemiş körse köngli yazı (KB, 3383)

“Bilgilinin **buna benzer** bir sözü vardır; dikkat edersen, temiz kalpli insan doğru söylemiştir.”

munğar meñgzer emdi bu beyt ay büğü

okıǵu muni ötrü işke baǵu (KB, 3506)

“Ey hakîm, şu beyit şimdi **buna benzer**; bunu okumalı ve ona göre hareket etmelidir.”

munğar meñgzer emdi körü bar bu söz

munıñ ma`nisi uq aya köñgli tüz (KB, 3537)

“Dikkat et, şimdi **şu söz buna benzer**; ey halis yürekli, bunun manasını anla.”

munğar meñgzer emdi bu beyt ay aqı

uqayın tise sen munıqı oqı (KB, 5098)

“Ey cömert, şimdi şu beyit **buna benzer**; anlamak istersen, işte, oku.”

munğar meñgzer emdi eşit uş bu söz

asıǵ kılǵa tutsa aya özke köz (KB, 5155)

“Şimdi **buna benzeyen şu sözü** dinle; tutarsan faydalı olur ve senin görür gözün olur.”

munğar meñgzer emdi eşit bu sözüg

köñgülke alıñıl evürme yüzüg (KB, 6147)

“Şimdi **buna benzer şu sözü** dinle, onu benimse ve küçümseme.”

munğar meñgzer emdi bu beytig oqı

okısa aça birge ma`ni taqı (KB, 6207)

“Şimdi **buna benzeyen şu beyiti** oku, okursan manasını da iyice anlarsın.”

munğar meñgzer emdi bu sözni eşit

köñgülke alın ötrü özke iş it (KB, 6249)

“Şimdi buna benzeyen şu sözü dinle; bu senin gönlünde bulunsun, her işinde onu hatırla.”

munğar menğzer emdi bu beytiğ okı

oqıp keç köngülke alıngıl taqı (KB, 6317)

“Şirndi buna benzeyen şu beyiti oku; okuyup iyice gönlüne yerleştir.”

munğar menğzer emdi bu söz belgülüg

bu sözde özüngke kötürgil ülüg (KB,6376)

“Gerçekten buna benzeyen bir söz vardır; bu sözden kendine bir hisse al.”

munğar menğzetür söz sinamış kişi

sinamış kişi bildi il kün işi (KB, 245)

“Tecrübeli kişinin sözü buna benzer; tecrübeli kişi elin günün işini bilir.”

meşel keldi türkçe munğar menğzetür

anı sözledim men munu yanğzatur (KB, 273)

“Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; İşte onu söylüyorum, şöyle der.”

bu ay toldı aydı meniñ atımı

bügü menğzetür ayka bu kılkıımı (KB, 730)

“Ay-Toldı dedi ki: Adımı ve doğamı hâkimler aya benzetirler.”

munğar menğzetür emdi bilge sözün

negü tir eşitgil bu tipi tözin (KB, 5024)

“Şimdi bir bilgenin buna benzer sözünü dinle; bu mesele hakkında, bak, o ne der.”

3. 3. 2. oqşa-

oqşa- / oqşa- /ogşa-: benzemek

meniñ me özüm kör anğar oqşadı

ara kılkıım ildi ara yoqladı (KB, 746)

“Benim kendim de işte ona benzerim; gidişim kâh aşağı kâh yukarı doğrudur.”

kör arslanğa oğşar bu begler özi

buşursa keser baş ay bilgi yaruğ (KB, 784)

“Beyler arslana benzer, ey parlak bilgili hiddetlendirirsen, başını koparırlar.”

meniğ me kılınçım anğar oğşadı

könilik bile toldı eksümedi (KB, 826)

“Benim doğam da ona benzer, doğruluk ile doludur ve asla eksilmez.”

ķuruğ kumğa oğşar bu yalnğuk özi

ögüz kirse toğmaz bu suķluk közi (KB, 3626)

“Bu insan kuru kuma benzer; onun tamahkâr gözü derya girse doymaz.”

ķür arslanğa oğşar körü tursa beg

öge tegse yumşar bolur torķu teg (KB, 4098)

“Dikkat edersen, bey pek yürekli arslana benzer; överek yaklaşırsan yumuşar, ipek gibi olur.”

3. 3. 3. San-

Metin içerisinde yer alan örneklerde farz et, say, varsay, sayılır, bil, kabul et gibi anlamlara gelmektedir.

biligsizke törde orun bolsa kor

bu tor ilke sandı ilig buldi tör (KB, 262)

“Bilgisiz başkösede yer bulursa, başköşe eşik ve eşik de başköşe sayılır.”

közi tok çığay erse bayķa sanur

serinse ķişi tegme işte unur (KB, 2612)

“Gözü tok insan, fakir olsa dahi zengin sayılır; insan sebat ederse her iste başarılı olur.”

*anınğda naru barça yılkı **sanı***

tilese munı tut tilese anı (KB, 266)

“Bunlardan başka hepsini hayvan sürüsü **say**; hangi tarafı dilersen o tarafı tut.”

*keyik **sanı** devlet kişike tezig*

kalı kelse bekle tuşa hem tizig (KB, 712)

“Mutluluğu insan için ürkek bir geyik **varsay**; eğer gelirse sıkı tut, ayağına köstek vur.”

*bu ajun tüşün ol sen arkış **sanı***

tüşünde neçe bolğa arkış küni (KB, 1443)

“Bu dünya bir konaktır, sen kendini kervan **say**, bir kervan konakta ne kadar kalabilir.”

*sözüg sözlemese sav altun **sanı***

bakır boldı tildin çıkarsa anı (KB, 1916)

“Söylenmeyen söz som altın **sayılır**; ağızdan çıkınca bakır olur.”

*ikide naru barça yılkı **sanı***

tilese munı tut tilese anı (KB, 3218)

“Bu ikisinden başkasını hep hayvan **kabul et**; hangisini istersen onu seç.”

*bular ol sürüg koyka erkeç **sanı***

koyuğ başlasa sürse yolça köni (KB, 4353)

“Bunları koyun sürüsünün koçu **say**; onlar başa geçip sürüyü doğru yola götürsünler.”

tilin sözlemiş sözde yanmaz eren

*sözinde yanıglı işiler **sanı** (KB, 5080)*

“Erkek verdiği sözden geri dönmez; sözünden dönenleri sen kadın **bil**.”

tüpi yıl turur dünya yağmur sanı

kelir çoğlayur az öçer terk üni (KB, 5314)

“Dünyayı fırtına ve yağmur **bil**; gelir ve gürlür, fakat çabuk sükûn bulur.”

bu dünya itiglig bu tirki sanı

yoriğli bu yalnġuk neçe yir anı (KB, 5338)

“Dünyayı kurulu bir sofraya **bil**; insanlar hayatları boyunca, burada bulunan nimetlerden ne kadarını yiyebilir.”

özi igdür ök san özi semritür

özi ök etin yir özi yavritur (KB, 6389)

“İnsanı, **san** ki, kendisi bizzat besler ve kendisi semirtir; sonra kendisi onun etini yer, zayıflatır.”

toğıglı tirigler ölümke sanı

ölümke toğıglı tirig kim kanı (KB, 1201)

“Doğan her canlıyı ölecek **bil**; ölmek için doğanlardan diri kalan hani, kim?”

3. 3. 4. Sakın-

Sakın-/sağın- düşünmek, endişe etmek anlamına gelmektedir.< ETü sak düşünceli, bilinçli, uyanık +In- < ETü sa- düşünmek +Uk. ETü fiilden san- ve sakın- olmak üzere iki varyant biçim türemiştir. KB’de farz et, bil, varsay anlamında kullanıldığı görülmektedir.

kime mindi sakın kişi alğıçı

tenġiz otra kirdi kime mingüçi (KB, 3386)

Evlenen kişiyi bir gemiye binmiş **farz et**, gemiye binen kişi denize açılır.

yigü bolsa içgü anuk bolmasa

ağuboldı sakın ol aşnı yise (KB, 4655)

“Yemeğin yanında içecek de hazır olmazsa, o yemek, yiyenler için zehir olur.”

3. 3. 5. Yangzat-

Yangzat- : benzetmek.

meşel keldi türkçe muňgar meňzetür

*anı sözledim men munu **yangzatur** (KB, 273)*

“Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; işte onu söylüyorum, **şöyle der.**”

negü tir eşit emdi bilgi tenğiz

*sözün **yangzatur** körse kızgu meňgiz (KB, 480)*

“Dinle, şimdi bilgisi derya gibi derin olanlar ne der; dikkat edersen, hayatından memnun insan **bu sözü buna benzetir.**”

n.Teng

Teng sözcüğü denk, benzer, eş anlamına gelmektedir. Metinde geçen teng sözcüğü ile kurulan benzetme ifadelerine aşağıda yer verilmiştir:

*eşitgil negü tir büğü bilge **teng***

bu söz işke tutğıl aya kızgu eňg (KB, 333)

“Dinle, hakîm bilge **buna benzeterék**, ne der; bu söze göre hareket et, ey bahtiyar kişi.”

*ne **tengsiz** ölüm sen ay yavlağ ölüm*

tusulmaz saňga itse tük miňg tolum (KB, 1537)

“Ey kötü ölüm, sen ne **eşi benzeri olmayan** bir şeysin, yüz binlerce silahın sana karşı bir tek faydası yoktur.”

kulakı sağ erse ögi bilgi kiňg

*yorığı tüz erse tili köngli **teng** (KB, 2481)*

“Kulağı delik, aklı ve bilgisi geniş, tavrı ve hareketi doğru, **sözü ve özü bir** olmalı.”

boşuğ kul bile tutsa bolmaz bu tüz

*boşuğ boş **tengi** tut kuluğ kulça üz (KB, 2991)*

“Hür insan kul ile bir tutmak olmaz; hür insana hür muamelesi yap, kulu da kul gibi kullan.”

*taķı bir saᅇga **tenᅇ** tuş ol kadaş*

yıratsa yaᅇı ol yaᅇutsa adaş (KB, 4181)

“Ey kardeş, bir de **sana denk ve akran** olanlar var; onları kendinden uzaklaşırsan sana düşman, yaklaşırsan dost olurlar.”

*oᅇul kız törüse seninᅇ **ay tenᅇin***

evinᅇde iᅇiᅇgil iᅇiᅇme önᅇin (KB, 4504)

“Senin **ay gibi bir oᅇlun** veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.”

ayu birmedi mü ataᅇᅇ ya anaᅇᅇ

*ay oᅇlum beᅇinᅇke özüᅇᅇ kılma **tenᅇ** (KB, 651)*

“Sana baban ya da anan: Ey oᅇlum, kendini **efendin ile bir tutma**, demediler mi?”

isizke negülük kerek nenᅇ tavar

*neᅇe kirse bolᅇay çıᅇay birle **tenᅇ** (KB, 1308)*

“Mal ve servet kötünün ne işine yarar; ne kadar mal elde ederse etsin, **o fakir ile birdir.**”

tuzu etmeki hem aşı kinᅇ kerek

*atı ton tolumu aᅇᅇar **tenᅇ** kerek (KB, 2317)*

“Onun tuzu ekmeᅇi ve yemeᅇi bol, atı giysisi ve silahı da buna **denk olmalı.**”

yüzi körki boᅇ til uᅇuş öᅇ bilig

*kılınᅇi bularka tükel **tenᅇ** kerek (KB, 2488)*

“Yüz, kıyafet, boy, dil, anlayış, akıl, bilgi; tavır ve hareketi debunlara **denk olmalıdır.**”

tirildi bir ança yoradı bu yanġ

*böri toklı birle ġozı boldı **tenġ** (KB, 3096)*

“Bir süre böyle yaşadı ve böyle davrandı; **kurt ile kuzu denk oldu.**”

ajun tatġı barça bu üç neġ turur

*üçegü tatıġları tüz **tenġ turur** (KB, 3573)*

“Bütün dünya zevki şu üç şeydir; her üçünün tadı da birbirine **denktir.**”

*ikigün toğup **tenġ** kiçe yattımız*

keçip bardı kelmiş künüm sa`atı (KB, 3615)

“Her ikimiz **aynı derecede** doyup akşam yattık; günüm geçti gitti.”

*yime tepsegey kör sanġa **tenġ tuşunġ***

körülmege eđgünġ tünergey kününġ (KB, 4249)

“**Sana denk olanlar** seni çekemezler; yaptığın iyilikler görülmez, günün geceye döner.”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ DİZİMSEL BENZETME

Bir dilde nesnelere, kavramları, hareketleri ifade etmek için sözcükten daha geniş dil birliklerine başvurulur yani bazen varlıkları karşılamak için tek kelime yeterli olmayabilir. Bu sebeple sözü geliştirmek için kelimeler gruplandırılarak ifade edilir. Bu kelime grupları da bir düzen içerisinde anlamlı bir bütün oluşturarak cümleyi oluştururlar. Cümle içerisinde her unsur belli bir kurala göre sıralanır. Bu unsurlar belli bir mantık çerçevesi içinde duygu ve düşüncelerimizi ifade etmemize olanak sağlar.

Söz dizimi (syntax), bir dildeki kelimelerin öbek veya cümle oluşturacak şekilde bir araya gelmelerinin kurallarını cümle içindeki görevlerini birbiriyle olan ilişkilerinin sıralanışlarını ve cümle yapılarını ele alıp inceleyen dil bilgisi bölümüdür (Karaağaç, 2013: 18).

Söz dizimsel benzetme ise söz dizimsel yapının bütün unsurlarını içine alan, bütün unsurlara tesir eden benzetme olarak ele alınmıştır.

Çelik (2020), çalışmasında benzetme kategorilerinden söz dizimsel benzetme ile ilgili gibi edatıyla kurulan öbeklerin çeşitli dizilimsel niteliklerini ortaya koyarak ve söz dizimsel görünümünün incelenmesinde benzetme öbeklerinin cümle içerisinde nasıl konumlandırıldığını araştırmıştır. Çalışmanın ilgili kısmı olan söz dizimsel benzetmede gibi edatının anlamsal setler oluştururken nasıl bir dizilimsel görünüm sergilediğini ortaya koymayı amaçlamış, gibi edatıyla kurulan yapıları “eklenmiş konumunda olanlar” ve “eylemin bir parçası olanlar” ana başlıkları ile sınıflandırmıştır. Söz dizimsel düzlemde araştırma konusu yapılan benzetme görünümünün, öbek oluşturma koşulları ile sınırlı olduğunu, benzetme kuran edat öbeklerinin söz dizimsel görünümü incelendiğinde öbek yapının büyük oranda eylem, ad, sıfa ya da belirteç türünden sözcüklerle dizime girdiğini söyler. İkinci bir söz dizimsel eğilimin ise eylemin doğrudan bir parçası olması yönünde olduğunu

ifade etmektedir ve söz konusu edatın eylemin bir parçası olarak ya yüklemcil konumda ya da “gibi gözük- / gibi görün- ” gibi belirli eylemlerle izlenebileceğini ifade eder.

Eserin manzum bir yapıya sahip olmasından dolayı bazı kelime gruplarında tamlama unsurlarının yer değiştirdiği gözlenmektedir. Yusuf Has Hacib muhtemelen Türkçenin aruz ölçüsüne uygun olmaması sebebiyle Türkçeyi aruza uydurmak için yapmıştır.

4. 1. EDAT ÖBEKLERİ

Metin incelendiğinde edat öbeklerinin büyük oranda sıfat ve zarf türünden sözcüklerle dizime girdiği görülmektedir.

4. 1. 1. Sıfat Görevinde Kullanılan Edat Öbekleri

Bu kısımda sıfat görevinde kullanılan edat öbekleri yer almaktadır.

yıparsıg kara başka kafur aşudum

tolun teg tolu yüz kayuka ilettim (KB, 6530)

“Misk gibi kara başıma kâfur örttüm, dolunay gibi dolgun yüzü nereye götürdüm.”

“tolun teg tolu yüz” “dolunay gibi dolgun yüz”= Sıfat T.

kıyamette körkit tolun teg yüzin

elig tuttaçı kıl ilahi özin (KB, 48)

“Kıyamette dolunay gibi yüzünü göster; Ey Tanrım, kendisini bana şefaatçi kıl.”

“tolun teg / yüzin” “dolunay gibi yüz” = Sıfat T.

ünün ötti keklik küler katğura

kızıl ağzı kan teg kaşı kap kara (KB, 76)

“Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; Ağzı kan gibi kızıl, kaşı kapkara.”

“kan teg / kızıl” “kan gibi kızıl”= Sıfat T.

tegürdi maᅇga elgin elig yaşıᅇm

*kuᅇu kıldı **kuzᅇun tüsi teg başım** (KB, 365)*

“Elli yaşıᅇm bana elini deᅇdirdi; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuᅇu tüyüne çevirdi.”

“kuzgun tüsi teg / başım” “kuzgun tüyü gibi başım”= Sıfat T.

*tiler erdim emdi **sini teg kişı***

bayat birdi arzu ey erde başı (KB, 752)

“Ben de şimdi senin gibi bir insan diliyordum; ey insanların ileri geleni, Tanrı arzunu verdi.”

“sini teg / kişı” “senin gibi bir insan”= Sıfat T

ᅇayu başᅇa kirse kuᅇu kırtışı

***kuᅇu teg örüᅇg** kılgı köᅇglin kişı (KB, 1101)*

“Artık başında kuᅇu rengi beliren kişı, gayret etmeli ki, gönlü de kuᅇu ak olsun.”

“kuᅇu teg / örüᅇg” “kuᅇu gibi ak”= Sıfat T

***bu tüş teg tiriglik** keᅇer belᅇüsüz*

kerek beg kerek kul barır kelᅇüsüz (KB, 1396)

“Düş benzeyen bu hayat farkına varılmadan keᅇer; gerek bey, gerek kul bir daha gelmemek üzere gider.”

“bu tüş teg / tiriglik” “düş gibi bu hayat” = Sıfat T

irig sözlemegil kişike tilin

irig til ot kör küyer teg yalın (KB, 1415)

“Kişilere kaba söz söyleme; kaba söz alev alev yanan bir ateştir.”

Kaba söz alev alev yanan bir ateştir.

“küyer ot teg yalın”

“alev alev yanan bir ateş” = Sıfat T

et öznünġ evi ol beğizlig evinġ

süzük can evi ol beğiz teg řeningġ (KB, 1524)

“Bu süslü evin vücudun evidir o heykel gibi vücudun temiz ruhun evidir.”

“beğiz teg / řeningġ”

“heykel gibi vücudun” = Sıfat T

telim beg şarıttı seninġ teg erig

sini me uzun tutmaġay bu tirig (KB, 5406)

“Senin gibi yiġit birçok beyi yaşlandırdı; seni de uzun süre yaşatmaz.”

“seninġ teg / erig”

“senin gibi yiġit” = Sıfat T

saçım boldı sunġkur tüsi teg şaşut

sakal boldı yazkı gülef teg orut (KB, 5639)

“Saçım sungur rengi gibi kır oldu; sakalım yazdan kalmış kuru ota döndü.”

“sunġkur tüsi teg/ şaşut”

“sungur rengi gibi kır” = Zarf T.

“yazkı gülef teg / orut”

“yazdan kalmış kuru ot” = Sıfat T.

kağıng teg boğun erdi ok teg köni tüz

ya teg egri boldı egildim tönğittim (KB, 6532)

“Kayın gibi vücudum ok gibi düz ve dikti; şimdi yay gibi eğri oldu, eğdim, eğildim.”

“kağıng teg / boğun” “Kayın gibi vücudum”= Sıfat T.

“ok teg / köni tüz” “ok gibi düz ve dik” = Sıfat T.

“ya teg / egri” “yay gibi eğri”= Sıfat T.

4. 1. 2. Zarf Görevinde Kullanılan Edat Öbekleri

kökiş turna kökte ünün yanğkular

tizilmiş titir teg uçar yilkürer (KB, 74)

“Kökiş ve turnalar gökte ve yüksek sesle bağıriyor; dizilmiş deve katarı gibi uçup kanat çalıyorlar.”

“tizilmiş titir teg” “dizilmiş deve katarı gibi”= Zarf T.

töritti tilek teg tözü `alemiğ

yaruttı ajunğa küniğ hem ayığ (KB, 125)

“Bütün âlemi dilediği gibi yarattı; dünya için güneş ve aydınlık gündüzü var etti.”

“tilek teg” “dilediği gibi”=Zarf T

yigitlik kaçar ol tiriglik uçar

bu tüş teg ajundın özünğ terk keçer (KB, 231)

“Gençlik kaçar ve hayat uçar; bu düş gibi dünyadan çabuk göçersin.”

“bu tüş teg” “bu düş gibi”=Zarf T.

tiriglik tidüküñg bu yıl teg keçer

kaçar tutsa bolmaz anı kim bulur (KB, 693)

“Bu hayat dediğin yel gibi geçer, tutmaz, kaçar, onu kim bulabilir.”

“yıl teg ” “yel gibi ”=Zarf T.

kelir kıt kişike atı çavlanur

yañgı ay teg artar yaruķı tolur (KB, 740)

“Kişiyeye mutluluk gelir, meşhur olur; yeni ay gibi büyür ve parlaklığı artar.”

“yañgı ay teg” “ yeni ay gibi”= Zarf T.

tuma torķu kalkan kötürdi uşun

yaruķ yüz küler teg yarudu ajun (KB, 3288)

“Yüzünü örten ipek kalkan sıyrıldı; gülen parlak yüz gibi dünya aydınlandı.”

“küler yaruķ yüz teg ” “gülen parlak yüz gibi” Zarf T.

ķarañķu ev ol bu kişi tün sanı

uķuş bir yula teg yarutur anı (KB, 1840)

“İnsan, gece gibi karanlık bir evdir; akıl meşale gibi onu aydınlatır.”

“uķuş bir yula teg anı yarutur” “akıl meşale gibi onu aydınlatır.”

“yula teg” “meşale gibi”= Zarf T.

bağır saķ tapuğçı bağır sanı teg

bağırda yaķınraķ yürek kanı teg (KB, 2610)

“İçten bağlı hizmetkâr insanın bağı gibidir; belki de bağından daha yakın yürek kanı gibidir.”

“bağı sanı teg”

“insanın bağı gibi” Zarf T.

“yürek kanı teg”

“yürek kanı gibi” Zarf T.

bu ağzıng mişali üngür sanı teg

sözünğ çıkısa andın sehar tanı teg (KB, 2684)

“Bu ağız bir in gibidir, sözün oradan çıktığında seher yeli gibi olur.”

“bu ağzıng üngür sanı teg mişali”

“Bu ağız bir in gibidir”

“sehar tanı teg”

“seher yeli gibi” = Zarf T.

keyik tağı kördüm bu türkçe sözüg

anı akru tuttum yakurdum ara (KB, 6617)

“Bu Türkçe sözü yabancı geyik gibi gördüm; onu yavaşça tuttum, aldatarak kendime yaklaştırdım.”

“bu türkçe sözüg keyik tağı kördüm” “Bu Türkçe sözü yabancı geyik gibi gördüm.”

“keyik tağı”

“geyik gibi”= Zarf T.

yana alçı bolsa kızıl tilkü teg

titir buğrası teg kör öç sürse keg (KB, 2312)

“Aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekâr olmalı; deve aygırı gibi kin ve öç gütmeli.”

“kızıl tilkü teg”

“kızıl tilki gibi”= Zarf T.

“titir buğrası teg”

“deve aygırı gibi”= Zarf T.

sağızğanda sakrak kerek tutsa öz

kaya kuzunu teg yırak tutsa köz (KB, 2313)

“Kendini saksığandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmeli.”

“kaya kuzunu teg”

“kaya kuzgunu gibi” = Zarf T.

uluğ tutsa hamyet kör arslanlayu

ügi teg usuz bolsa tünle sayu (KB, 2314)

“Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli.”

“ügi teg”

“baykuş gibi” = Zarf T.

seviğlini sevmez keyik teg kaçır

kaçıqlıka yapçur adağın kuçar (KB,401)

“Seveni sevmez, ondan geyik gibi kaçır; kaçana yapışır, onun ayağına sarılır.”

“keyik teg ”

“geyik gibi ” = Zarf T.

bu kün toğdı ilig bu kılkı bile

yarudı ajunğa kün ay teg yala (KB, 415)

“Hükümdar Kün Toğdı böylece bu doğasıyla, güneş ve ay gibi parlayarak dünyayı aydınlattı.”

“kün ay teg yala” “

“güneş ve ay gibi parlayarak” = Zarf T.

*nelük sözlemez sen **ağın teg bolup***

mini munda yalnġuz bu yanġlıġ bulup (KB, 775)

“Beni burada tek başıma ve bu hâlde görünce, niye dilsiz gibi olup susuyorsun.”

“**ağın teg bolup**” “dilsiz gibi olup”= Zarf T.

*ķara ķarnı toğsa kōr **uđ teg yatur***

yava sözke avnur özin semritür (KB, 988)

“Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur, vücudunu semirtir.”

“**uđ teg**” “öküz gibi”= Zarf T.

tadu artadı kōr kūçi eksüdi

***ķaġıl teg** kōni boğ egildi ķođı (KB, 1055)*

“Unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; dik vücudu, yaş söġüt dalı gibi büküldü.”

“**ķaġıl teg**” “yaş söġüt dalı gibi”= Zarf T.

***tüpi yıl keķer teg** tiriglik keķip*

asıġsız ulır men özümke açıp (KB, 1175)

“Hayat, bir kasırğa gibi geķti gitti; şimdi kendime acıyarak boş yere inliyorum.”

“**tüpi yıl teg**” “kasırğa gibi”= Zarf T.

ölümüg unıtma aňgar yok tolum

busuğdın çıkar teg çıkar bu ölüm (KB, 1381)

“Ölümü unutma, ona karşı silah yoktur; pusudan çıkar gibi bir gün çıkar karşına.”

“busuğdın çıkar teg” “pusudan çıkar gibi”= Zarf T.

saňga tedi emgek kelü hem baru

yanutı bayat birsü kün teg yaru (KB, 4872)

“Buraya gelip gitme zahmetine katlandığım için Tanrı sana bunun karşılığını ihsan etsin, güneş gibi parla.”

“kün teg ” “güneş gibi ”= Zarf T.

ajun tul tonın keçti kaşın tügüp

kalık yek yüzi teg kararadı oňgup (KB, 5029)

“Dünya ıstırap içinde tekrar dul elbisesini giydi; gök, şeytan yüzü gibi soldu kararadı.”

“yek yüzi teg ” “şeytan yüzü gibi”= Zarf T.

çağan teg tikerler çibun teg sorarlar

köpek teg ürerler kayusın urayı (KB, 6601)

“Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar; hangisine yetişeyim.”

“çağan teg” “akrep gibi”=Zarf T.

“çibun teg” “sinek gibi”= Zarf T.

“köpek teg” “köpek gibi”= Zarf T.

yimek içmek erse yidim içtim uđ teg

tilek sürmek erse tümen toğ tozittım (KB, 6535)

“Yerken içerken öküz gibi yedim içtim; heva ve heves peşinde koşarken tozu dumana kattım.”

“uđ teg yidim içtim” “öküz gibi yedim içtim”

“uđ teg” “öküz gibi” Zarf T.

Sonuç olarak metin içerisinde yer alan örneklerde edat öbekleri ile kurulan sıfat öbekleri ve zarf öbekleri daha çok dikkati çekmektedir. Edat öbeklerinin büyük oranda sıfat ve zarf türünden sözcüklerle dizime girdiği görülmektedir.

4. 2. SÖZ ÖBEKLERİ

4. 2. 1. Deyimler

Bilindiği gibi hemen tüm dillerde deyimlerin çoğu, o dilin ana temel kavramları olan kelimelerle kurulmaktadır. Birden çok sözcükle oluşturulmaktadır. Bu sözcüklerin bir araya gelerek deyime dönüşme sürecinde sözcükler temel sözlük anlamından uzaklaşarak öbeklere dönüşürler (Aksan, 2002: 95-96).

Bu şekilde yeni ve farklı bir anlamı karşılayarak bütüne ait tek bir anlamı yansıtırlar. Yargı içermezler. Buna karşılık çeşitli benzetmelerden aktarma adı verilen anlam olaylarından yararlanırlar. Deyimleşme aynı zamanda bir anlam aktarım olayıdır. Bu bağlamda deyimi oluşturmak üzere bir araya gelen sözcüklerin toplamı bu aktarıma katkı sağlar. Bu aktarım olayında imgelerden yararlanılarak somutlaştırma yoluyla insan zihninde etkili bir anlatım oluşturulmaktadır.

İncelenen eser Kutadgu Bilig de ele aldığı konular bakımından öğretici bir eser olmasının yanı sıra benzetmeler, mecazlar, söz sanatları, deyimler ve atasözleri ve şiir sanatı açısından oldukça zengin bir malzemeye sahiptir. Eserin söz varlığı

içerisinde deyimler önemli bir yer tutmaktadır. Eser içerisinde görülen örnekler şunlardır:

Ayada tut- (**Ayada tutmak**): Çok değer vermek, el üstünde tutmak (Şen, 2017: 77).

yana kelgil emdi yigitlik maᅇga sen

ayada tutayın aᅇi çuz töşettim (KB, 6523)

“Ey gençlik, sen bana şimdi yine gel, **seni el üstünde tutayım**; bak, senin için ipekliler ve sırmalar döşettim.”

Ajunuᅇ ıarıt- (**Dünyayı kocatmak**): Uzun ömür sürmek (Şen, 2017: 68).

negü tir eşitgil örüᅇg başlıᅇ er

ajunuᅇ ıarıtmuş uzun yaşlıᅇ er (KB, 3012)

“**Dünyayı yaşlandırmış**, çok yaşamış, ak saçlı insan ne der dinle.”

Baᅇrı taş (**Baᅇrı taş**): İnatçı, taş yürekli, katı tabiatlı (Şen, 2017: 78).

munıᅇgda yası yok saᅇga ay kadaş

bolu bir maᅇga sen aya baᅇrı taş (KB, 4988)

“Ey kardeş, bundan sana bir zarar gelmez; **ey taş yürekli**, bir defa da benim sözümü dinle.”

Baş aᅇriᅇ (**Baş aᅇrisi**): Sıkıntı, dert (Şen, 2017: 79).

neçe er beᅇüse baş aᅇriᅇ beᅇür

neçe baş beᅇüse beᅇük börk keᅇür (KB, 435)

“İnsan ne kadar büyürse, **baş aᅇrisi** da o kadar büyür; başı ne kadar büyürse, o kadar büyük börk giyer.”

Baş aᅇriᅇn kötü- (**Baş aᅇrisini gidermek**): Derdine derman olmak (Şen, 2017: 79).

baş aᅇriᅇ yük emᅇek kötü- *se kulu*

beᅇiᅇge aça birse arzu yolu (KB, 1883)

“Kul sıkıntıyı, yükü ve zahmeti ortadan kaldırmalı, beyine arzu ettiği yolu açmalıdır.”

Baş çal- (Başını çalmak): Çaresiz kalıp pişman olmak (Şen, 2017: 79).

sakışta usansa kayu işçiler

*sakış birdükinde ulır **baş çalar** (KB, 2781)*

“Hangi hizmetkâr hesapta ihmalkâr davranırsa, hesap verirken inler, **başını yerlere vurur.**”

Baş kötür- (Başkaldırmak): Büyüklük taslamak, itaatsizlik etmek (Şen, 2017: 80).

*isiz **baş kötürse** kör edgü yiter*

bu edgü elig bulsa isiz kiter (KB, 890)

“Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; hâkim iyi olursa, onun halkı da şüphesiz iyi olur.”

Başını ye- (Başını yemek): Birinin felaketine neden olmak (Şen, 2017: 81).

bilip sözlese söz biligke sanur

*biligsiz sözi öz **başını yiyür** (KB, 170)*

“Söz, bilerek söylenirse bilgi sayılır; bilgisizin sözü **kendi başını yer.**”

ğara baş yağısı kızıl til turur

*neçe **baş yidi** bu tağı ma yiyür (KB, 966)*

“Kara başın düşmanı kızıl dildir; **ne çok baş yemiştir** ve hâlâ da yemektedir.”

kümüş körse altun anğar arşıkar

*iğisi **başın yir** ya baş alsıkar (KB, 2726)*

“Altın ve gümüş görünce ona aldanır; efendisinin **başını yer**, ya da kendi başını kaybeder.”

uluğlukka tegse ukıssuz kişi

*iğisi **başın yir** ay ilçi başı (KB, 4078)*

“Akılsız kişi büyüklüğe ulaşırsa, ey büyük hükümdar, o efendisinin **başını yer.**”

bu et özke birme tilek arzusın

tilek balsa yiyür idisi başın (KB, 4563)

“Bu vücudun dilek ve arzusunu yerine getirme; dileğine kavuşursa sahibinin **başını yer.**”

Başın kökke tegür- (Başını göğe değdirmek): Şan şeref kazandırmak (Şen, 2017: 81).

kiminġ birle devlet yaraşsa kelip

başın kökke tegrür yoġaru kılıp (KB, 3072)

“Kime devlet onunla uyuşursa, onun **başını** yükselerek **göğe erdirir.**”

Başın kurut- (Başını kurutmak): Felaketine sebep olmak (Şen, 2017: 81).

ġara ilke yazsa ġuritur başın

tili sözde yazsa uşatur tişin (KB, 2515)

“Avam memlekete karşı suç işlerse **başı gider**; konuşurken dili suç işlerse dişi kırılır.”

Başın yerke çal- (Başını yere çalmak): Yaptığı kötü işten çok pişman olmak (Şen, 2017: 81).

bu kün öknüp asġı negü ay ata

başın yirke çalsa ulıp minġ ġata (KB, 1207)

“Ey baba, bugün pişman olmanın ve inleyerek **başını yerden yere vurmanın** ne faydası var?”

negü tir eşitgil ölüġli kişi

ölürde ulıp yirke çalmış başı (KB, 6177)

“Ölen ve ölürken inleyerek **başını yere çalan** insan ne der, dinle.”

Başın yirke ildür- (Başını yere indirmek): Kötü duruma düşürmek (Şen, 2017: 81).

ġalı barsa iltür bu keldürmişin

yağız yirke ildirür kötürmiş başın (KB, 3081)

“Eğer giderse, bu getirdiklerini de beraber götürür; yükselttiği başı tekrar kara toprağa indirir.”

elig sunsa erdem bile er tegip

uluğ tağ başın yirke ildirür eğiğ (KB, 2647)

“Kim elini erdemle uzatırsa, yüce dağların **başını eğerek yere indirir.**”

Eğersiz yıgaç min- (Eğersiz ağaca binmek): Tabuta binmek, ölmek (Şen, 2017: 96).

yayılmaz yoriğa keveldin tüşip

eğersiz yıgaç mingü munğluğ bolup (KB, 1428)

“Sarsmayan, rahvan küheylan attan inip, acizlik içinde, **eyersiz bir ağaca bineceksin.**”

Eng kızıl bol- (yanakları al al olmak): Mutlu olmak, yüzü gülmek (Şen, 2017: 100).

tilek baylık erse tire birge neñg

bayutğay sini ol kızıl boğa eñg (KB, 4499)

“Arzun zenginlik ise o tasarruf ederek seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür.”

Engin kurıt- (Yüzünü kurutmak): Benzini soldurmak, yaşam sevincini ortadan kaldırmak (Şen, 2017: 101).

küni bir mañım ol tüni bir mañım

iletür ölümke kurıtur eñim (KB, 1389)

“Gündüzü bir adım olur, gecesi bir adım; bu at onu ölüme götürür, **benzini soldurur.**”

Engin sarıg kıl- (Yüzünü sarı kılmak): Korku ya da üzüntüye düşürmek (Şen, 2017: 101).

garıblık yirinde kerek bolğa neñg

bu elgim tarusa sarıg kılga eng (KB, 477)

“Gurbet elde insana mal gerekir; elim daralırsa, **bu benim yüzümü sarartır.**”

Kara yer bol- (Kara toprak olmak): Ölmek (Şen, 2017: 116).

isig edgü kalmaz neçe tüz ölür

*uluğ ya kiçig tut **kara yir bolu** (KB, 1540)*

“İyi veya kötü, hiçbiri kalmaz hepsi ölür; büyük veya küçük hepsi **kara toprak olur.**”

ölümke tang ermez toğuglı ölür

*toğuglı ölür kör **kara yir bolur** (KB, 1545)*

“Ölüme hayret edilmez her doğan ölür; doğan ölür ve kara toprak olur.”

Katkı köngül (Kati gönül): Acımasız, sert mizaçlı (Şen, 2017: 119).

buğunda sevüg boldı koçkı kişi

*sevügsüz bolur **küngli katkı** kişi (KB, 2232)*

“Alçakgönüllü kişi halk arasında sevimli olur; haşin ve kibirli kişi ise sevimsiz olur.”

Kelin teg bol- (Gelin gibi olmak): Utanıp sıkılmak (Şen, 2017: 120).

kişi kirmedük ilke kirse qalı

***kelin teg bolur** er ağın teg tili (KB, 494)*

“Kişi bilmediği bir memlekete girince, **gelin gibi olur**, dili tutulur.”

Kızgu eng- (Al yanak) : Mutlu çehre (Şen, 2017: 123).

idi yakşı aymış büğü bilgi king

*eşitgil munı sen aya **kızgu eng** (KB, 4707)*

“Hâkim ve bilgisi geniş olan insan çok iyi söylemiş; ey **al yanaklı**, sen bunu dinle.”

Kızgu engi sarıg bol- (Al yanağı sarı olmak): İyi durumdan kötü duruma düşmek (Şen, 2017: 123).

ülüşlerde turma ya tutma nenġinġ

ökünçün sarıġ bolġa kızzı enġinġ (KB, 4544)

“Hisseli işlere girişme ve böyle işe mal yatırma; **al yanaġı pişmanlıktan sararır.**”

Kızıl mengiz (Kızıl beniz): Sağlıklı ve mutlu sima (Şen, 2017: 123).

nelük al bođudunġ kızzıl menġzinġ

negü birdi dünya sanġa öz önġi (KB, 6229)

“Kırmızı yüzün bugün neden solmuş? Dünya başka ne endişeler çıkardı?”

Kızıl mengzin sarı kıl- (Al benzini sarı kılmak): İyi durumdan kötü duruma düşmek (Şen, 2017: 123).

ay körklüg kolıġlı munı kolmaġıl

kızzıl menġzinġi sen sarıġ kıлмаġıl (KB, 4485)

“Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen **al yanaġını boş yere sarartma.**”

Kızıl yüzi sarıġ bol-(Kızıl yüzü sararmak):Rengi deġişmek, solmak (Şen, 2017: 123)

kızzıl yüz önġi önġdi boldı sarıġ

ajun boldı altun önġi teg arıġ (KB, 4959)

“Gökyüzünün **al rengi soldu, sarardı;** dünyanın etrafı altın rengini aldı.”

Köni yolka kir-(Doğru yola girmek) :İyi tutum ve davranışları benimsemek (Şen, 2017: 127).

okici ol erdi bayattın sanga

sen ötrü köni yolka kirdinġ tonga (KB, 36)

“O sana Tanrı tarafından gönderilen davetciydi; sen bu sayede **doġru yola girdin,** ey yigit.”

Köngülü karar- (Gönlü kararmak): İçi kararmak, kederlenmek (Şen, 2017: 139).

haram birle artuġ karardı köngül

halal kayda bulğu tilep ay oğul (KB, 6042)

“Kalpler haram ile çok fazla karardı; ey oğul, helali nerede arayıp bulmalı.”

Kurç yüreklig (Çelik yürekli): Cesur (Şen, 2017:149).

biri alp atım kurç yüreklig eren

kılıç birle ilke tusulur tümen (KB, 5911)

“Biri cesur, kahraman ve **tunç yürekli** yiğit insandır; o kılıcıyla memlekete çok faydalı olur.”

Mengiz karart- (Beniz karartmak):Hiddetlenmek, yüzü memnuniyetsiz bir hal almak (Şen, 2017: 153).

ilig buştı artuğ kararttı mengiz

ayur ay iveklik kişike isiz (KB, 629)

“Hükümdar çok hiddetlendi ve **yüzünü karartarak** dedi ki: Hey, acele hareket etmek insan için kötüdür.”

Mengiz kızart- (Beniz kızart): Yüz güldürmek, mutlu etmek (Şen, 2017: 153).

uğuşı öküş bolsa bilgi tenğiz

kamuğ iş bütürse kızartsa mengiz (KB, 2185)

“Aklı çok, bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı, elinden her iş gelmeli ve **beyin yüzünü güldürmelidir.**”

yağı körse alp er kızatur mengiz

karışsa boğulur kızıl hem yağız (KB, 2384)

“Kahraman yiğidin yüzü düşmanı görünce güler; düşmanla kapışınca **kızıl kana boyanır.**”

Mengzin al kıl- (Benzini al kılmak): Utandırmak (Şen, 2017: 154).

enğ aşnu yağıka kerek hile al

bu hile bile kıl yağı mengzi al (KB, 2356)

“İlk önce düşmana karşı hile ve aldatmaya başvurmalı; bu hile ağına düştüğü için utançtan düşman yüzünü kızartsın.”

Mengzin sarıg kıl-(Benzini sarı kılmak): Sağlığı bozulmak (Şen, 2017: 154).

sakınçın kadaşı için kadğurup

sarıg kıldı mengzin özin sızgurup (KB, 6276)

“Kardeşi için üzüntü içindeydi; gittikçe **sarardı**, kederden adeta eridi.”

Ot agu bol- (Ateş ve zehir olmak): Çok sinirli ve öfkeli olmak (Şen, 2017: 156).

takı yakşı aymış biliglig büğü

buşar ödte begler bolur ot ağı (KB, 779)

“Bilgili hâkim daha iyisini söylemiş; beyler hiddetlendiklerinde **ateş ve zehir gibi olurlar.**”

Taşı teg içi teg taşı (Dışı içi gibi, içi dışı gibi): Dürüst ikiyüzlü olmayan (Şen, 2017: 178).

taşı teg içi ol içi teg taşı

bu yanglıg bolur ol köni çın kişi (KB, 863)

“**Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir;** doğru ve dürüst kişi böyle olur.”

tişilerni evde küdezgl tuçı

tişining taşı teg bolumaz içi (KB, 4513)

“Kadınları her vakit evde koru kadının **İçİ dışı bir olmaz.**”

Yayı kış bol- (Yazı kış olmak): Neşesi kaçmak (Şen, 2017: 203).

kiming yaşı altmış tüketse sakış

tatiğ bardı andın yayı boldı kış (KB, 367)

“Kimin yaşı altmışı doldurmuşsa, ondan hayatın tadı gitmiş, **yazı kışa dönmüştür.**”

Yuwka köngül (yufka gönül): Çabuk etkilenip üzülebilen (Şen, 2017: 213).

buğun köngli yuvka küdezmeki sarp

köngül sinsa haşmı bayat 'adili tap (KB,3351)

“Halkın gönlü yufkadır, onu korumak çok güçtür; burada gönül kırılırsa, ilâhi adaletle karşılaşılır; buysa yeterlidir.”

yime yakşı aymış büğü bilgi yarp

kişi köngli yuvka küdezmeki sarp (KB, 3393)

“Parlak bilgili hakîm yine çok güzel söylemiş; insanın gönlü yufka ve koruması da güçtür.”

Yüzi boz bol- (Yüzü boz olmak):Yüzü solmak, kötüleşmek (Şen, 2017: 218).

iveklik beling ol kamuğka yavuz

kalı bolsa begke yüzi boldı boz (KB, 1996)

“Acelecilik herkes için fenadır ve deruni bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, **onun yüzü kül renkli olur.**”

Yüzi karar- (Yüzü kararmak): Suratı sevimsiz bir hâl almak (Şen, 2017: 218).

ajun tul tonın keçti kaşın tügüp

kalık yek yüzi teg qarardı onğup (KB, 5029)

“Dünya ıstırap içinde tekrar dul elbisesini giydi; gök, **şeytan yüzü gibi soldu karardı.**”

Yüzi ong (Yüzü sararıp solmak): Yüzü kederli bir hâl almak (Şen, 2017: 218).

yüzi kızdı onğdı yana külçirip

sakındı bir ança uzun kiç irip (KB, 3845)

“Yüzünde kâh sevinç kâh keder belirdi; sonra yine gülümsedi; bir süre teessürle düşünceye daldı.”

Yüzün al kılmak (Yüzünü al kılmak): Yüz kızartmak, birini mahcup etmek (Şen, 2017: 219).

kesildi sözüüm sen esen eğğü kal

iligke bitig bir yüzüm kıлма al (KB, 3709)

“Başka bir diyeceğim kalmadı, sağ ve esen kal; hükümdara bir mektup ver, beni mahcup etme.”

Yüzün karart- (Yüzünü karartmak): Yüzü memnuniyetsiz bir hâl almak (Şen, 2017: 219).

bar erse yazuqum kına erk saŋga

yok erse yüzünġni karartma maŋga (KB, 639)

“Kusurum varsa cezalandır, kudret senindir; kusurum yoksa bana **yüzünü karartma.**”

Yüzün tünert- (Yüzünü karart-): Somurtmak (Şen, 2017: 220).

kalık tğdi kaşın tünertti yüzün

tutup badı barça kişiler közin (KB, 5670)

“Gök kaşlarını çattı, **yüzünü kararttı**; bütün insanların gözünü tutup bağladı.”

4. 2. 2. Atasözleri

Dilin söz varlığı içinde yer alan atasözleri bir toplumun dünya görüşünü, bilgeliğini, anlatım gücünü yansıtarak yüzyıllarca yaşatabilen sözlerdir.

Her dilde o dili konuşan ulusların yaşamında elde ettiği deneyimleri, tecrübeleri, değişik durumlar ve olaylar karşısındaki davranışlarını dile getirmek için atasözleri bulunmaktadır. Toplumlar değişse de dile getirilen sözlerde ve yargılarda benzerlikler bulunmaktadır. Bu sebeple başka başka toplumların, birbiriyle hiç ilişkisi olmayan dil birliklerinin sözvarlığı içinde atasözleri kimi zaman birbirine yakınlık gösterir kimi zaman da birbirinden ayrılır (Aksan, 2006: 146).

Atasözleri değişik konuları ve kavram alanlarını yansıtırken kimi zaman hissedip de söze dönüştüremediğimiz olayları dile getirir. Aynı zamanda sadece karşılaşılan durum ve olaylarda çıkarılan yargıları dile getirmekle kalmaz söylenişlerindeki şiirsel anlatımla kolay hatırdaki kalan bir anlatım biçimi olarak da dikkat çekmektedir. Atasözleri az sözle çok şey anlatan kısa özlü yapılardır. Türkçenin en eski metinlerinden Orhun yazıtlarında da kısa ve özlü bir anlatım tercih edildiğinden atasözleri örnekleri görülmektedir.

Tonyukuk yazıtında yer alan atasözlerinden biri;

“Toruk bukalı semiz bukalı ırakda bilser, semiz buka, toruk buka teyin bilmaz ermiş.”

(İnsan zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilecek olsa [hangilerinin] semiz [hangilerinin] zayıf boğa olduğunu bilmezmiş.) (Aksan, 2002: 149).

Yazıtlardan yaklaşık üç yüzyıl sonra XI. yüzyılda Karahanlı Türkçesi döneminde yer alan metinlerden Divanü Lûgati't- Türk'te, sav adı ile çok sayıda atasözüne rastlanmaktadır.

“Kişi alacası içtin, yıldı alacası taştın” bugün ise bu atasözü “İnsanın (adamın) alacası içinde, hayvanın alacası dışında” olarak kullanılmaktadır. İnsanın niteliğinin dışından anlaşılamayacağını ancak hayvanınkinin dışından hemen belli olduğunu vurgulamaktadır.

Yine bugün Türkiye Türkçesinde kullandığımız pek atasözüne Divan'da rastlamaktayız. “Yogurkanka kösül ayaknı” bugünkü anlamıyla “ayağını yorganına göre uzat” atasözünü karşılamaktadır. Yine Karahanlı sahasının önemli eserlerinden Kutadgu Bilig'de de atasözleri çokça yer almaktadır.

kamug edgülikler bilig asgı ol

bilig birle buldı mesel kökke yol (KB, 208)

“Bütün iyilikler bilginin faydasıdır, **bilgiyle göğe bile yol bulunur.**”

bilışmez kişiler karağı sanı

karağı yorık yazsa sökme anı (KB, 493)

“**Tanıdığı olmayan kişi kör gibidir**; kör yolunu şaşırırsa, onu ayıplama.”

ukušsuz kişi ol yimişsiz yıgaç

yimişsiz yıgaçığ negü kılsun aç (KB, 2455)

“**Akılsız kişi meyvesiz ağaç gibidir**; aç insan meyvesiz ağacı ne yapsın.”

taşı teg içi ol içi teg taşı

bu yanğlıg bolur ol köni çin kişi (KB, 863)

“**Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir;** doğru ve dürüst kişi böyle olur.”

muṅgar meṅzeyür körse öglüg sözi

bu öglüg sözi ol kör ögsüz közi (KB, 1246)

“Dikkat edersen, akıllının buna uygun bir sözü vardır; **akıllının sözü akılsız için gözdür.**”

negü tir eşitgil avuçga sözi

avuçga sözi ol yigitler közi (KB, 2984)

“**Yaşlılar** ne derler, dinle; onların **sözü gençlerin gözüdür.**”

bilig bir teṅiz ol uçı yok tüpi

neçe suv kötürgey semürgük sora (KB, 6609)

“**Bilgi bir denizdir,** onun ucu bucağı yoktur; serçe emse emse bundan ağzına ne kadar su alabilir.”

içi yakşı aymış biliglig sözi

bu bilge sözi ol biligsiz közi (KB, 1048)

“Bilgili çok iyi bir söz söylemiş, **bilgenin sözü, bilgisiz için göz olur.**”

bu dünya içi bir tarıglağ turur

negü ekse munda yarın ol önür (KB, 4733)

“**Bu dünya bir tarladır;** burada bugün ne ekilirse yarın o biçilir.”

tarıglağ turur bu ajun ay ilig

negü ekse anda alır bu elig (KB, 5248)

“Ey hükümdar, **bu dünya tarladır;** bu el buraya ne ekerse, orada onu biçer.”

oyun sakışı ol bu dünya işi

ađaқın tilese birür bu başı (KB, 5927)

“**Bu dünya işi bir oyuna benzer;** ayağını istersen, o sana başını verir.”

tarıglağ erür dünya ilig kıtı

tarısa orar er tirülgü otı (KB, 1393)

“Ey devletli hükümdar, **dünya bir tarladır; insan bu tarlayı ekerse hayat ekinini biçer.**”

tüşün ol bu dünya keligli keçer

yigen yıl büke teg yir erken açar (KB, 1202)

“**Bu dünya bir konak yeridir**, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi yedikçe acıkır.”

biligsiz karağı turur belgülg

ay közsüz karağı bilig al ülg (KB, 271)

“**Bilgisiz, muhakkak ki kördür**; ey gözsüz kör, bilgiden hissene al.”

ukuş körki til ol bu til körki söz

kişi körki yüz ol bu yüz körki köz (KB, 274)

“**Akılın süsü dil, dilin süsü sözdür; kişinin süsü yüz, yüzün süsü gözdür.**”

bu kök tırgüki ol könilik törü

törü artasa kök turumaz örü (KB, 3463)

“**Adalete dayanan kanun bu göğün direğidir**; kanun bozulursa gök yerinde duramaz.”

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANLAMSAL BENZETME

5. 1. DEYİM AKTARMALARI (İĞRETİLEME, METAFOR)

Dilin temel niteliklerinden sayılan ve çok anlamlılığı sağlayan etkenlerin başında gelen anlam olayı aktarmalardır. Değişik türü bulunan aktarmalarda, benzetmelerde olduğu gibi, anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır; böylece gösterge yeni bir anlam kazanır (Aksan, 2016: 79).

Pek çok dilci, düşünür ve uzman tarafından incelenen aktarmalar etkili anlatımı sağlayan söz sanatları arasında ele alınmıştır. Reisig'den, Bréal'den başlayarak anlambilimcilerin üzerinde durduğu konulardan olmuştur (Aksan, 2016: 79).

Aktarmalar benzetmenin ileri bir aşaması olup anlatıma güç kazandırmak için başvurulan söz sanatlarıdır.

Aktarmaların en yaygın türlerinden biri ise deyim aktarması ya da öğretilmedir. Yunanca *metaphora* ifadesi ile karşılanmaktadır. İ.Ö 4. yüzyılda, deyim aktarmaların türleri üzerinde durarak örnekler veren isimler arasında Aristoteles ve Kainz bulunmaktadır. Kainz deyim aktarmalarını dil yaşamının ilk belirtisi olduğuna değinir ve dilin metaforik bir temele dayandığını, her dilin az ya da çok, bir deyim aktarmaları sözlüğü olduğunu söyler. (Aksan, 2016: 80).

Deyim aktarmalarının benzetmeyle ilgilerini birkaç örnekle açıklayacak olursak bir genç kızın fidan gibi ince, narin yapılı ve çekici olduğunu belirtmek için *fidan gibi* ya da *ceylan gibi* benzetmeleri yapılır. Benzetme edatı kaldırıldığında fidan ya da ceylan göstergeleri ile anlatılırsa deyim aktarmasına dönüşür.

5. 1. 1. İnsandan Doğaya Aktarım

Organların ve vücudun bölümlerinin adlarının aynı eğilimle doğadaki nesnelere aktarılarak yeni yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. İnsandan doğaya aktarmada, insana ait fiziksel ve ruhsal özellikler doğadaki varlıklara aktarılarak gerçekleşir. Bu aktarmada nesnelere vücutla ilgili kavramlara biçim ve işlev açısından yakınlığı ve benzerliği temel alınır. İnsandan doğaya aktarım türüne genellikle yazın ve şiir dilinde sıkça rastlanmaktadır. Doğadaki varlıkları bir nevi kişileştirdiği için kişileştirme (personification) da denilir (Aksan, 2016: 81-83).

Türkiye Türkçesinde genellikle insanın vücudunun bir bölümü ve organlarının yanı sıra giyeceklerin kimi bölümleri de doğadaki nesnelere anlatmak üzere doğaya aktarılır. *Göz, kulak, baş, ağız, boğaz, boyun, göğüs, el, kol, ayak, dirsek, ayak, bacak, taban, parmak, tırnak* gibi göstergelerin yanı sıra *yaka, etek, paça* gibi giysi bölümleri de doğadaki varlıkların niteliklerini belirlemede kullanılmaktadır (Aksan, 2016: 142-143).

yagız yer yaşıl torku yüzke badı

hitay arkışı: yadı tavgac edi (KB, 68)

“Yağız yer, yüzüne yeşil ipek bağladı; Hitay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı.”

Bu beyitte ilkbahar tasviri göze çarpmaktadır. İlkbaharın gelişi ile kara yerin canlanarak yeşil renge dönmesi, yüzüne ipek bağlayan bir insanla özdeşleştirilmiştir. Yeryüzü canlı bir varlık olan insana benzetilmiştir. Çin kumaşının yayılması da renk renk açan çiçekleri temsil etmektedir.

yazı tag kır oprı töşendi yadıp

itindi kolı kaşı, kök al kedip (KB, 69)

“Düzlükler dağlar, kırlar ve ovalar bunu yayıp döşendi; vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek süslendi.”

Yine baharın gelmesiyle dağlar, kırlar, ovaların üzerine yeşil çiçekler serildi. Vadiler ve yamaçlar da canlı bir varlık olan insan gibi al ve yeşil renkte elbisesini giydi.

tümen til çiçekler yazıldı küle

yıpar toldı, kafur ajun yıd bile (KB, 70)

“Binlerce çiçek gülererek açıldı; dünya misk ve kâfur kokusuyla doldu.”

Binlerce çiçek de tıpkı bir insan gibi gülererek açıldı. Dünya misk ve kâfur kokusuyla doldu.

kalık kaşı tügdi közi yaş, saçar

çiçek yazdı yüz kor küler katgurar (KB, 80)

“Gök kaşını çattı, gözünden yaş saçıyor: çiçek yüzünü açtı bak, gülmekten katılıyor.”

Bu beyitte ise ilkbaharın habercisi olan bir doğa olayı yağmurun yağması tasvir ediliyor. Yağmur yağmadan önce olan gök gürültüsü ise insanın kaşını çatmasına benzetilmiştir. Daha sonra yağın yağmur da göğün gözünden gelen yaşa benzetilmektedir. Yağmurun yağması ile bereketini alan toprakta açan çiçek ise gülererek yüzünü açtı ve gülüyor diyor. Burada gerçekleşen olaylarda doğa tıpkı bir insan gibi betimlenmiştir.

bu ödte ajun öz özinge bakıp

küvenip sevinip edinge bakıp (KB, 81)

“Bu sırada dünya kendi kendine baktı; sevinip övünerek hazinesini gözden geçirdi.”

Baharın gelişi ile dünya tıpkı bir insan gibi kendine bakıp sevindi, övündü hazinesini gözden geçirdi.

yaga tursu yagmur yazılsu çiçek

kurırniş yıgaçdın salınsu küjek (KB, 118)

“Yağmur yağmaya devam etsin, çiçekler açılsın; kurumuş ağaçlardan perçemler sarksın.”

Bu beyitte ise yağmur yağmaya devam etsin, çiçekler açılsın, kuruyan ağaçlardan da tıpkı bir insandaki gibi kâküller sarksın diyor. Ağaç dallarından sarkan yeşillikler insan saçına benzetilmiştir.

yaşık badı yüzke kara yüz bağı

ajun toldı bütrü kara yir toğı (KB, 4884)

“Güneş yüzüne kara peçe örttü, her tarafı toz duman rengi kapladı.”

Bu beyitte güneş yüzüne siyah keçe bağladı ifadesi ile cansız bir varlık olan güneş, insana ait bir özellik olan yüze peçe bağlama hareketi ile insanla özdeşleştirilerek insana benzetilmiştir. Yüzüne peçe örtmesi ile birlikte de güneş batmış, her tarafı toz duman rengi kaplamıştır.

tükel zengi yüzi urundı kalık

uçar tındı koğtı yoriğı yoriğ (KB, 4886)

“Göğün her yanı zenci yüzüne döndü; uçan kuşlar kondu, dolaşan mahlûklar durdu.”

Bu beyitte ise muhtemelen güneşin batışının ardından gökyüzü tasvir edilmiştir. Güneş battıktan sonra ortaya çıkan karanlıkla göğün her yanı zenci yüzüne benzetilmiştir. Güneş battıktan sonra uçan kuşlar durdu ve dolaşan mahlûklar da durdu diye ifade edilmektedir.

kalık yırttı kedmiş kara könglekin

açıldı yaruğ yüz kötürdi eğin (KB, 4966)

“Gökyüzü üzerine geçirdiği kara gömleği yırttı; peçesini kaldırdı ve parlak yüzü açıldı.”

Bu beyitte ise karanlığın ardından güneşin doğuşu tasvir edilmiştir. Gökyüzü üzerine geçirdiği kara gömleği yırttı; peçesini kaldırdı ve parlak yüzü açıldı. İnsana ait bir özellik olan peçeyi kaldırmak eylemi güneşe atfedilmiştir. Güneş bir insan gibi yüzünden peçesini kaldırmış ve yeryüzü aydınlanmıştır.

yaruğ dünya yüzke eşünse eşük

men ötrü barayın ay eski tüşük (KB, 5003)

“Parlak dünya yüzüne örtü örtünce, ben oraya gelirim, ey eski düşkün.”

Bu beyitte de bir zaman tasviri var. Kişi geleceği tahmini zaman dilimini anlatırken parlak dünya yüzüne örtü örtünce, yani muhtemelen hava kararınca geleceğim diye

söylemektedir. Yine güneşin yüzüne canlı bir varlık olan insan gibi peçe örtmesinden söz edilmektedir.

yaşık yirke indi yüzün gizledi

kararıp tuman tozdı dünya tudı(KB, 5028)

“Güneş yere indi, yüzünü gizledi; dünyayı kara bir duman kapladı.”

Güneşin yere inmesi ifadesi ile yine güneşin batışı anlatılmaktadır. Güneş batarken yere inmiş, insan gibi yüzünü gizlemiştir. Güneşin batması ile de dünyayı kara bir bulut kaplamıştır.

ay beg men tigüçi beğütme köngül

vefasız turur dünya devlet tönğül (KB, 5174)

“Ey “ben beyim!” diyen, gurur getirme; dünya ve devlet vefasızdır, ondan vazgeç.”

Bu beyitte de Ey beyim! Gururlanma bu dünya ve talih bir insan gibi vefasızdır. Ondandır vazgeç diyor.

bu dünya kutınga inanma ayıg

inançsız turur kör kılınçı yayıg (KB, 5175)

“Bu dünya mutluluğuna pek güvenme; onun doğası dönektir, ona inanılmaz.”

Yine bu beyitte de dünya mutluluğunun insan gibi dönektir olduğundan ona inanma ve güvenme diye nasihat ediyor.

bu dünya yağı ol bu nefsiñg yağı

bu iki yağınñg yağıgıg ağı (KB, 5322)

“Bu dünya bir düşmandır, nefsin ise başka bir düşman; bu iki düşmanın tuzağı her yerde hazırdır.”

Bu beyitte ise dünya düşmana benzetilmektedir. İnsan için iki düşman olduğu birisinin nefis, diğerinin de dünya olduğu ifade edilmiştir. Bu ikisinin tuzakları her yerde hazırdır.

toğardın yaşık baş kötürdi örü

kuğu kırtısı boldı dünya tolu (KB, 5449)

“Doğudan güneş başını yukarı kaldırdı; dünyanın her tarafı kuğu rengine büründü.”

Güneşin doğuşunun tasviri yapılan bu beyitte ise güneş sanki bir insan gibi başını yukarı kaldırmış ve her taraf aydınlanarak kuğu rengine bürünmüştür.

yayığ dünya sindin evürse yüzi

kerek bolğu edgü turur ay kozı (KB, 5925)

“Dönek dünya senden yüz çevirirse, ey kuzum, ordan beraberinde götüreceğim tek şey yaptığım iyiliklerdir.”

Bu beyitte ise dünyanın tıpkı bir insan gibi dönek huylu olduğundan söz edilmektedir. Dünya senden yüz çevirirse, yani ölürsen dünyadan beraberinde götüreceğin tek şeyin yaptığın iyilikler olduğunu unutma diye nasihat ediyor.

tükel kız kılıçlığ turur bu ajun

sini armasunı ay kılkı tüzün (KB, 6122)

“Bu dünya tam bir kıza benzer; o seni aldatmasın, ey yumuşak huylu.”

Burada ise dünya kıza benzetilmiştir. Ey yumuşak huylu insan dünya seni aldatmasın diye nasihat edilmektedir.

kılıkı cefa ol kılınçı otun

yarukluğu azrak öküşi tütün (KB, 6127)

“Onun doğası cefacı ve küstahtır; aydınlığı az, tozu ve dumanı daha çoktur.”

Bu beyitte dünya cefacı olarak nitelendirilmiştir. Tabiatı cefacı ve küstah şeklinde kişileştirilerek insana benzetilmiştir. Anlatılan dünya insan için sıkıntıların kaynağı olmuştur. Beyitin ikinci mısrasında ise aydınlığın az, dumanın daha fazla olduğundan söz edilmiştir. Aydınlık “yarukluk” kavramı ile muhtemelen dünyada yaşanan saadet, “tütün” kavramı ile de sıkıntı ve hüznün karşılanmak istenmiştir.

bezenür kişike özin körkitür

köngül birdiñ erke adağ berkitür (KB, 6128)

“Süslenir ve insana kendini gösterir; gönül verersen, senin elini ayağını bağlar.”

Dünyanın canlı bir varlık olan insan gibi süslenip kendini gösterdiğinden eğer gönül verip dünya hayatına meyledersen senin elini ayağını bağlar diyor.

yaşık yirke indi yüzün kizledi

kalık karşı keldi izin izledi (KB, 6211)

“Güneş yere indi ve yüzünü gizledi; gökyüzü karşısından yükselerek onun izini izledi.”

Burada ise güneşin batışı tasvir edilmektedir. Güneş insana benzetilmiştir. Batışı esnasında ortadan kaybolması “yüzünü gizledi” ifadesi ile anlatılmaktadır. Yüzünü gizleme eylemi insana has olan bir eylemdir. Beyitin diğer mısrasında ise gökyüzü ise güneşin karşısında onun izini takip etmektedir.

takı kut evürmedi sindin yüzün

yayığ dünya devlet yarutur közin (KB, 6230)

“Henüz mutluluk senden yüz çevirmedi; bu döne dünya ve mutluluk henüz sana gülümsüyor.”

Bu beyitte ise soyut bir kavram olan mutluluk kişileştirilerek insana benzetilmiştir. Kişiyeye mutluluk senden yüz çevirmedi diyor. İkinci mısradaki ise güvenilmez döne dünya ve mutluluk sana gülümsüyor diyor.

inançsız ajun kılkı irsel yayığ

uğuşluğ özindin yırağ tur yıra (KB, 6629)

“Bu dünya itimada şayan değildir; vefasız ve döne huyludur; ey akıllı insan, ondan uzak dur, uzaklaş.”

Bu beyitte dünya insana benzetilmiştir. Güvenilmeyecek olduğundan, vefasız ve tabiatının sürekli değişip döndüğünden bahsedilmektedir. Muhtemel ki değişip dönmesi ile dünyada yaşanan saadetlerin kalıcı olmadığı bir anda değişebileceği anlatılmak istenmiştir. İkinci mısradaki ise Ey akıllı insan ondan uzak dur diye nasihat ediyor.

5. 1. 2. Doğadan İnsana Aktarım

Doğadaki nesnelere gösteren ögeler ve niteleyen sözcüklerin insanlar için kullanılması da her dilde görülen bir türdür. Türkiye Türkçesinde aslan, koç, kuzu, kaz, tilki, kurt, çakal, öküz, eşek, ayı, domuz, köpek, maymun gibi göstergeler insanları betimleyerek kullanılır (Aksan, 2006: 123).

Bu tip kullanımların temelinde yine benzetme vardır. Bunların kullanımı anlam değerine göre değişmektedir. Aslanım, koçum, kuzum gibi örneklerin altında yüceltme ve sevgi ifadesi bulunmakta iken tilki, çakal, maymun, eşek, hıyar, armut gibi ifadelerde ise daha çok aşağılayıcı bir benzetme yatmaktadır.

Yazın incelemelerinde açık istiare (istiâre-i musarraha) adı ile anılmaktadır. Aynı eğilime Divan şiirinde sıkça rastlanmaktadır. Mâh, meh 'ay', serv 'servi', büt 'put', güzel' goncanın ağız dürr 'inci'nin gözyaşı yerine getirmesi de yine aynı anlam olayı ile ilgilidir (Aksan, 2006: 123-124).

Kutadgu Bilig'de de anlatıma canlılık kazandırmak için bu yöntem sıkça başvurulmuştur. Metinde başvurulan yöntem eserin yazarının dili çok iyi kullandığını hem de Türkçenin ne kadar zengin bir dil olduğunu göstermektedir.

Eserde olumsuz insan tipleri için Yusuf Has Hacib hayvanlara ait benzetme ögelerinden sıkça yararlanmıştır.

sizlik ot ol ot küyürgen bolur

yolunda kecig yok; ötülgen bolur (KB, 249)

“Kötülük atestir, ates ise yakıcıdır; onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur.”

Bu beyitte ise soyut olan kötülük kavramı somut olan ateş ile özdeşleştirilmiştir. Kötülük ateş gibi yakıcıdır. Dikkat et onun yolunda gideceklere geçit yoktur diye ifade etmektedir.

amulluk siliglik ukuş kılkı ol

ukuşsuz kişiler kamuğ yılkı ol (KB, 585)

“Sükûnet ve zarafet aklın niteliğidir; akılsız kişiler hayvan sürüsüne benzer.”

Sükûnet ve zarafet akıllı insanlara ait özelliklerdendir. Akılsız kişiler ise hayvan sürüsüne benzemektedirler.

bu begler ot ol otka barma yağuk

kalı bardıng erse küyürmek anuk (KB, 653)

“Bu beyler ateştir, ateşe yaklaşma; yaklaşırsan yanacağın kesindir.”

Bu beyitte ise beyler ateştir metaforu dikkat çekmektedir. Beyler yanan ateşe benzetilmektedir. Beylere yaklaşırken dikkatli ol, yanacağın kesindir diye ifade etmektedir.

takı yakşı aymış biliglig büğü

buşar ödte begler bolur ot ağı (KB, 779)

“Bilgili hakîm daha iyisini söylemiş; beyler hiddetlendiklerinde ateş ve zehir gibi olurlar.”

Bilgili olan hakîm, beylerin hiddetlendikleri zaman ateş ve zehire benzediklerini söylemektedir.

kara karnı todsa kör ud teg yatur

yava sözke avnur özin semritür (KB, 988)

“Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur, vücudunu semirtir.”

Ud “sığır” kavramı ile birlikte insan yatan, kendini düşünen boş sözlerle kendini avutan bencil bir varlık olarak nitelenmiştir.

odur beg sözi kür büke yolçılıg

kür arslan münügli kılıç kamçılıg (KB, 2354)

“Uyanık beylerin sözleri cesur ejderha gibi yol göstericidir, onun sözüyle arslanlar kılıç ve kamçıyla atlara binenlerdir.”

Beylerin sözleri cesur ejderhaya benzetilmiş. Beyin sözü ile arslanlar kılıçlı kamçılı askerler gibi olmaktadır.

yalıng yüzlüg erdim bütürdi sakal

ğara kuzgun erdim kuğu kıldı çal (KB, 1098)

“Tüysüzdüm, sakal bitirdi; kuzgun gibi karaydım, kuğu gibi ak yaptı.”

Bu beyitte ise kuzgun tüyü ile kastedilen siyah saç ve sakal, yani gençlik anlatılmaktadır. Kuğu tüyüne çevirdi derken kuğunun da beyaz olması sebebiyle burada da yaşlandığını anlatmaktadır.

yise toğsa kılkı bolur buğrağu

ğalı ğarnı açsa bilip yir ağu (KB, 1126)

“Yiyip karnı doydu mu deve aygırı kesilir; eğer karnı acıkırsa, bile bile zehir yer.”

Burada ise anlatılmak istenilen karnı doyp ihtiyaçlarını karşılamış insan, yapısı itibarıyla güçlü olan “deve aygırı” ile özdeşleştirilip deve aygırına benzetilmiştir.

yori uđ atanrna kişilik kıla

kişike kişi bol kişilik bile (KB, 1599)

“Yürü, adın öküze çıkmasın, insanlık yap; insanlara karşı insaniyetle hareket ederek insan ol.”

Bu beyitte ise insanlara karşı iyilikle muamale et, insan ol diye nasihat edilmektedir. İnsanlara karşı insaniyetle hareket etmeyenler ise öküze benzetilmiştir.

kiming bolsa ğoldaş adaşı telim

anınğ arkası bek ğaya ol yalım (KB, 1698)

“Kimin arkadaşı ve dostu çoksa o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamış demektir.”

Eski Türkler savaşırken arkadan gelecek herhangi bir saldırıyı önleyebilmek için sırtlarını ağaca, kayaya veya taşa dayayarak ok atarlarmış. Bu sırta dayanan nesne genellikle taş olurmuş. Yıllar sonra bu “arka taş” “arkadaş” şeklinde dilimize yerleşmiştir. Bizi arkadan vurmayacak olan, samimiyetine güvendiğimiz kişilere verdiğimiz isim haline dönüşmüştür. Bu beyitte de buna atıf yapılmaktadır. Arkadaşlar sağlam ve yalçın bir kayaya benzetilmiştir.

kişi k ngli bağ ol yařaręu suvu

bu begler sözi birle eđęu savu(KB, 1807)

“İnsanın gönlü bir bahçedir: onu yetiştiren su, beylerin sözleri ve nasihatleridir.”

Burada insanın gönlü bahçeye benzetilmektedir. Bu bahçeyi yetiştiren ise beylerin sözleri ve nasihatleridir.

ukuşsuz kişi ol yimişsiz yığaç

yimişsiz yığaığ negü kalsun a (KB, 2455)

“Akılsız kişi meyvesiz ağaç gibidir; a insan meyvesiz ağacı ne yapsın.”

“ukuşsuz kişi” “akılsız insan” faydasız ve yararsız olması sebebiyle meyvesiz ağaca “yimişsiz ağaca” benzetilmektedir. Meyve veren ağaç, insanlar ve canlılar için faydalı ve yararlıdır. İnsan akılı sayesinde çevresine yararlı olur.

Arslan yüreklig: Cesur korkusuz

yağıda k r arslan y reki kerek

ķarıřtuķta esri bileki kerek (KB, 2310)

“Onun yüreği savaşta arslan yüreği gibi, dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalı.”

Yusuf Has Hacib arslan metaforunu yürekli ve cesur olma anlamında kullanmaktadır. Savaştaki cesaretinden dolayı hükümdarı arslan yürekli benzetmesiyle karşılamaktadır.

tonęuz teg titimlig b ri teg k i

ağığlayu azęır ķutuz teg  i (KB, 2311)

“O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırını gibi kinci olmalı.”

Bu beyitte de yine Hacib farklı benzetmelere başvurmuştur. Hükümdarın inadını domuz inadıyla özdeşleştirmiştir. Yine Türk mitolojisinde erkin sembolü olan kurt motifi ile de kuvvetli olmasına vurgu yapmıştır ve hükümdarı ayı gibi gözünün hiçbir Şey görmemesi ve yaban sığırını gibi kinci oluşunu benzetmeler ile aktarmaktadır.

yana alçı bolsa kızıl tilkü teg

titir buğrası teg kör çö sürse keg (KB, 2312)

“Aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekâr olmalı; deve aygırı gibi kin ve öç gütmeli.”

Burada geçen tilki kurnazlığı temsil etmektedir. Ama bu beyitte olumsuz anlamda kullanılmamaktadır. Kumandanın düşmanın hilelerini anlayabilmesi için uyanık olması açısından bir benzetme amacıyla kullanılmaktadır. Deve aygırı gibi düşmanına kin ve öç gütmeli demektedir.

başında keçip er yorık tüzmeşe

köni sözlemiş boldı yılkı tise (KB, 4639)

“Başından geçenlere rağmen hareketini düzenleyemeyen kişiye "hayvan" derlerse doğru söylemiş olurlar.”

Burada anlatılmak istenen ise insanlar başından geçen tecrübelerle akıllanıp olgunlaşırlar. Edindiği tecrübelerle rağmen o kişi tabiatını düzeltmiyorsa o kişi hayvana benzer. Hayvan dense yeridir denilmektedir.

açığ süçig aşlar boğuz tatğı ol

boğuz tatğı sürgen kişi yılkı ol (KB, 4772)

“Ekşi veya tatlı yemekler boğaz zevkidir; boğazına düşkün kişi hayvandan başka bir şey değildir.”

Yukarıdaki beyitte yer alan “yılkı” “hayvan sürüsü, hayvan” kavramı boğazına düşkün insana benzetilmiştir. Boğazına düşkün olan kişi olumsuz insan özelliği olarak nitelendirilmiştir. Hayvan ile anlatılmak istenen akla ve iradeye sahip olmama, boğazına düşkün olma gibi özelliklerdir. Bu özelliklere sahip olmayan insan da hayvan kavramı ile ifade edilmiştir.

yimek içmek erse yidim içtim uđ teg

tilek sürmek erse tümen toğ tozittım (KB, 6535)

“Yerken içerken öküz gibi yedim içtim; heva ve heves peşinde koşarken tozu dumana kattım.”

Bu beyitte Yusuf Has Hacib insanı arzuları peşinde koşan, doymayan açgözlü bir sığira benzetmektedir. Yine mitolojide öküz metaforu dünya malına doymayan, açgözlü, nefesine düşkün bir varlığı temsil etmektedir.

et öz toğsa kıansa bolur buğrağu

kaçar edđülerin süre ığmağu (KB, 6367)

“Vücut doyar ve kanarsa deve aygırı gibi olur; yaptığın iyilikleri önüne katarak sürer götürür, onu bırakmamalıdır.”

Buğra metaforu ile kin güden ve oç almaya niyetli insan anlatılmaktadır. Yine yemek içmekten başka bir şeyi düşünmeyen bir insan betimlenmektedir.

yana aydı ilig bu dünya içi

yılanı çadanı telim tikgüçi (KB, 6379)

“Hükümdar devam etti, dedi ki: Bu dünya birçok zehirli yılan ve çıyan ile doludur.”

Dünya çok tehlikeli bir yer olarak anlatılmaktadır. “yılan ve çadan” kavramları kötü ve tehlikeli insanları karşılamaktadır.

isiz işke yakma saña kılğa kor

isizlik yılan ol sini tikge kör (KB, 1297)

“Kötü arkadaşına yaklaşma sana, zarar getirir; kötülük yılanıdır, dikkat et seni sokar.”

Yılan metaforu kötü arkadaşına atfedilmektedir. Kötülük kavramı yılanı benzetilmektedir. Kötü arkadaşta tıpkı bir yılan gibidir. Ondaki gelecek zarara karşı dikkatli ol. O seni sokar diye ifade edilmektedir.

tünek ol bu dünya içi oç yılan

mını koç yaruğ çın ajunğa ulan (KB, 5421)

“Bu dünya, içi engerek yılanıyla dolu bir zindandır; onu bırak, aydın ve gerçek dünyaya ulaşmaya çalış.”

Bu beyitte de yılan metaforu ile dünya içi kötü insanlarla dolu bir zindana benzetilmektedir, Aslolanın gerçek dünya olduğu vurgulanmaktadır.

çadan teg tikerler çibun teg sorarlar

köpek teg ürerler kayusun urayı (KB, 6601)

“Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar; hangisine yetişeyim.”

Çadan> çıyan akrep sözcüğünü karşılamaktadır. “çadan teg tik-” deyimini “akrep gibi sokmak” deyimini karşılamaktadır. İnsanlar kötü sözleriyle akrebe benzetilmektedir.

sağızğanda sakrak kerek tutsa öz

kaya kuzunu teg yırağ tutsa köz (KB,2313)

“Kendini saksığandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmeli.”

Burada ise saksığan dikkatli insana benzetilmiştir. Kuzgun ise gençliği temsil etmektedir.

tegürdi manğa elgin elig yaşım

kuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım (KB, 365)

“Elli yaşım bana elini değırdirdi; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi.”

Kuzgun tüyü gibi olan baştaki siyah saç ile gençlik anlatılmaktadır. Kuğu tüyüne çevirdi ifadesi ile de kuğunun da beyaz olması sebebiyle yaşlılık anlatılmaktadır.

5. 1. 3. Doğadaki Nesnelere Arasında Aktarım

Doğadaki varlıklar arasında da yine benzetmelere dayanan ve benzetmenin ileri bir aşaması olan aktarmalardır. Bu aktarmaların arasında da hayvandan bitkiye, hayvandan hayvana gibi aktarmalara rastlanır. Kimi bitkilere biçim benzerlikleri nedeniyle kuşburnu, katırtırnağı, tavşankulağı gibi adlar verilmesi bu eğilimin özelliklerindedir (Aksan, 2016: 84).

körü barsa dünya kılınçı teni

yigen yıl büke teg bu yılka yanı (KB, 6388)

“Dikkat edersen, dünyanın, doğası gibi tavrı ve hareketi de doymak bilmez bir ejdere benzer.”

Bu beyitte Yusuf Has Hacib, dünyayı yiyerek doymayan bir ejderhaya benzetmiştir. Ejderha mitolojik bir varlıktır ve ağzından ateş saçarak insanları yutmasıyla tanınır. Yaşadığı dünyayı da insanları yutan, doymayan ejderhaya benzetmektedir.

ğara borçı boldı neñgi boldı yıl

begi borçı bolsa kaçan turğa il (KB, 2097)

“Avam içkiye müptela oldu, malı rüzgâr gibi uçtu; bey içkiye müptela olursa memleketi nasıl durur.”

Halkın cahil kısmı içkiye müptela oldu. Halkın elindeki mal içki belası yüzünden adeta bir rüzgâr gibi uçmuş, tükenmiştir. Burada mal rüzgâra benzetilmiştir. Beyitin ikinci mısrasında ise elindeki mala sahip olamayan beyin içki müptelası olursa memleketin hâli ne olur diye sorulmaktadır.

5. 1. 4. Duyular Arası Aktarım

Anlatımı güçlü ve etkili kılmanın bir diğer yollarından biri de duyular arası aktarımdır. Duyular arası aktarımda farklı duyu alanlarına ait kavramların bir araya getirilerek canlı bir anlatım sağlanması söz konusudur. Örneğin, dokunma duyusuna ait olan *sıcak* sıfatının ‘sıcak bir bakış, sıcak bir renk’ gibi bir ifade ile kullandığımızda görme duyusu ile ilgili adları nitelemektedir. Aynı sıfatı ‘sıcak bir ses’ ifadesi ile kullandığımızda ise işitme duyusu ile ilgili adları niteler.

yüzi körklüg erdi körüp köz kamar

sözi yumşak erdi tili tüz tamar (KB, 464)

“Yüzü, baktığında göz kamaştırarak kadar güzeldi; **sözü yumuşaktı**, fakat doğru söylerdi.”

isig yüzlüg ol kör kamuğka sevüg

kişilerke andın asıglar ülüg (KB, 1854)

“**Sıcak yüzlüdür** herkes için sevimlidir; insanlar ondan fayda görür.”

yiti közlüg ol kör bakışı yırak

kayu işke tegse bekitür adak (KB, 1855)

“**Keskin gözlü** ve uzak görüşlüdür; hangi işe el uzatırsa, ayağını sağlam basar.”

ilig aydı uktum bu söz barça çın

köni sözleding söz yıpar burdı kin (KB, 1937)

“Hükümdar dedi ki: Anladım, bunların hepsi doğrudur; bu sözü doğru söyledin, **sözün misk gibi koktu.**”

tilin sözlese söz şekerde süçig

boyun birdi beg kul uluğ ya kiçig (KB, 2070)

“**Ağızından çıkan sözler şekerden tatlı olsun**; böylece bey kul, büyük küçük, hepsi sana boyun eğer.”

isig söz küler yüz bile birgü neng

bu üç neng kişike bolur edgü yang (KB, 2405)

“**Tatlı söz** ve güler yüz ile onlara mal vermelidir, bu üç şey insan için iyi bir anane olur.”

küler yüz isig söz üle neng tavar

boş azad kişiler bu üçke avar (KB, 2408)

“Onlara güler yüz göster, **tatlı söz** söyle, mal ve mülk dağıt; serbest ve hür insanlar bu üç şeyin etrafında toplanır.”

köngül koçkı bolsa kamuğka kiçig

tili bolsa yumşak şekerde süçig (KB, 2475)

“Herkes karşı küçük ve alçakgönüllü davranmalı; **dili yumuşak ve şekerden daha tatlı** olmalı.”

köngül koçkı tutsa bulur kut erig

küler yüz isig sözke tirlür tirig (KB, 2478)

“İnsan gönlünü alçak tutarsa mutluluk gelip onu bulur; hayatta herkes güler yüz ve **tatlı söz** etrafında toplanır.”

tügük yüz açığ söz kişig tumlitur

tiriglikte kitmez köngülde yatur (KB, 2577)

“Asık surat **acı söz** kişiyi dondurur (incitir), hayat boyu gitmez yürekte kalır.”

irig sözke yumşak yanıt kılsa öz

açığ sözleseler süçig tutsa söz (KB, 3426)

“**Kaba söze yumuşak yanıt** vermeli, acı sözlere de **tatlı sözle** karşılık vermeli.”

küler yüz isig sözke yalnıguğ isir

isinse bu yalnıguğ bolur kul esir (KB, 2479)

“Güler yüz ve **tatlı söze** insan ısınır; insan kime ısınırsa ona kul köle olur.”

sü başı ya il başı bolsa özünğ

köni bol yiti tut kulağıng közüng (KB,4143)

“Eğer ordu veya eyalet başına geçersen, doğruluktan ayrılma, **kulağımanı keskin tut.**”

köni söz açığ ol singürgil anı

yarın asğı kelgey süçitkey sini (KB, 5777)

“**Doğru söz acıdır**; onu hazmedebilirsen, yarın faydasını görürsün, o sana zevk verir.”

köni söz köngülke kör açığ irig

irig söz köni ol köni söz kanı (KB, 5778)

“Doğru söz, bak, gönle **acı ve sert** gelir; **sert söz** doğrudur; o doğru söz nerede.”

küler yüz isig söz kılınç edğü tut

bolu birge ödlek kelü birge kut (KB, 6095)

“Güler yüzlü, **tatlı sözlü** ol ve iyi hareket et; böylece devir döner ve sana mutluluk geliverir.”

içi yakşı aymış köni sözlüg er

*işig aşru körmiş **yiti közlüg** er (KB, 6191)*

“Doğru sözlü ve her işi önceden gören **keskin görüşlü** insan çok güzel söylemiş:”

mini bulğuçı kılkı alçak kerek

*köngül kodkı **tilde yumşak** kerek (KB, 703)*

“Beni bulan kişi mütevazı doğalı, alçakgönüllü ve **tatlı dilli** olmalı.”

***tili birle yumşak süçig** tumlıtur*

tiriglikte kitmez köngülde yatur (KB, 2576)

“Kapıcıbaşı yumşak ve **tatlı sözlü** olmalı; gönlünü açık tutmalı, her zaman güler yüz göstermeli.”

*kerek köngli kodkı ma **yumşak tili***

bu ol kör kişike sevittür yolu (KB, 2229)

“Vezirin gönlü alçak ve **dili yumşak** olmalı; böylelikle kişi kendini başkalarına sevdirebilir.”

SONUÇ

Bir dilde durumları, olayları ve anlatımı güçlü kılmanın yollarından biri de benzetmelere başvurmaktır. Kalıplaşmış sözler (deyimler), ikilemeler, atasözleri, metaforlar hem düzyazıda hem de şiirde sözü daha etkili hâle getirmek ve anlatımı somutlaştırmak için kullanılır. Benzetme yapılarının temel amacı, benzeyenin anlamsal bir yönünü dış dünya ile ilişkilendirerek daha somut bir şekilde ortaya koymaktır. Bu çalışmada Karahanlı sahasında yazılan İslamî dönem Türk edebiyatının ilk eseri olan Kutadgu Bilig’de benzetme ilgisi taşıyan dizeler incelenmiştir. Benzetme konusuna dair teori ve temel kavramlar araştırmacılar tarafından yapılan görüşlerle beraber ele alınmıştır. İncelemede Reşit Rahmeti Arat’ın Kutadgu Bilig adlı çalışması ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Dört bölümde incelenen eser benzetme kategorileri sınıflandırılarak biçimbirimsel benzetme, sözcüksel benzetme, söz dizimsel benzetme, anlamsal benzetme başlıkları altında incelenmiştir. Benzetme kategorileri, metin içerisinden benzetme işleviyle kullanılan tüm örnekleri temsil edecek sayıda örneklerle incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü olan biçimbirimsel benzetme kısmında, isimlere benzetme amacıyla anlamlı biçimbirimlerin getirildiği gözlenmektedir. Bu kategoride benzetme ilgisi oluşturan bazı ekler tespit edilmiştir. Bu ekler: $+CA$, $+lAyU$, $+sIg$, $+çIn$ ekleridir.

$+CA$ eki ya da bilinen adıyla ekvatif eki, isimlere gelerek eklendiği kelimeye benzetme anlam ilgisi katmaktadır. $+CA$ ekinin “yakınlık derecesiyle benzetme” işlevi ile de kullanıldığı metin içerisinde tanıklayan örneklerle gösterilmiştir.

Eserde $+lAyU$ ekinin de sıkça kullanılması dikkati çekmektedir. $+lAyU$ yapısı ise $+lA$ isimden fiil yapan yapım eki ile $-U$ zarf-fiil (gerindium) ekinden oluşmaktadır. Hâl eki kategorisine ait olan bu ekin isimleri fiillere bağlayarak benzetme ilgisi kurduğu tespit edilmiştir. Somut ve cins isimlere gelerek özellikle hayvan adlarında kullanılarak benzerlik bildirdiği görülmektedir. Bir diğer tespit edilen ek $+sIg$ eki de “benzer, gibi” anlamında fonksiyon icra etmektedir.

+çIn ekinin ise metinde renk isimlerine veya renk ifadesinde kullanılan isimler üzerine geldiği ve benzerlik sıfatı türettiği görülmektedir.

Üçüncü bölümde ise sözcüksel benzetme kategorisine yer verilmiştir. Bu kategoride benzetmenin sadece edatlarla sınırlı olmadığı gözlenmiştir. Yapılan tarama neticesinde benzetme kuran edatlar, zarflar, fiiller tespit edilmiştir. Benzetme ilgisi kuran edatlar şunlardır: *teg, neteg kim, meñzetü, meñzeg, oğşağı, osuğluğ, yañglıg, yañzağ, sanı, tuşı, mişāli.*'dir. Zarfların ise *teg* edatı ile birleşip edat olmaktan çıkarak durum (hâl) zarfına döndüğü gözlemlenmiştir. Bunlar: *andağ, mundağ, muni teg.* Zamir kökenli durum zarfları ise: *ança, munça.* Fiiller ise: *meñze-, oğşa -, san-, sağın-, yañza-*'dir.

Dördüncü bölüm olan söz dizimsel benzetme kategorisinde benzetme öbeklerinin cümle içerisinde nasıl konumlandırıldığı araştırılmıştır. İnceleme sonucunda benzetme kuran edat öbekleri tespit edilmiştir. Benzetme kuran edat öbeklerinin söz dizimsel görünüşleri incelendiğinde öbek yapılarının büyük oranda *sıfat* ya da *zarf* türünden sözcüklerle dizime girdiği gözlemlenmektedir. Bunun dışında metin içerisinde benzetme ilgisi ile kurulu deyim ve atasözü öbekleri de bulunmaktadır.

Beşinci bölümde anlamsal benzetme kategorisine yer verilmiştir. Bu bölümde değişik türü bulunan deyim aktarmalarının benzetmeyle olan ilgileri metin içerisinden seçilen örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen aktarma türleri *insandan doğaya aktarım, doğadan insana aktarım, doğadaki nesnelere arası aktarım* ve *duyular arası aktarım*'dir. Metin içerisinde yer alan bu aktarımların büyük bir çoğunluğu somutlamaya dayanmaktadır. Bu şekilde soyut olan kavramlar daha somut bir şekilde ifade edilerek anlatım daha da etkili hâle getirilip metnin edebî yönü daha da güçlendirilmiştir.

Sonuç olarak İslami dönem Türk edebiyatının ilk eseri olan Kutadgu Bilig manzum bir siyasetname olmasının yanı sıra aynı zamanda bir nasihatnamedir. Eserde eski Türk toplum yapısı, devlet ve yönetim anlayışının da ele alınması eserin Türk millî kültürünün temel kaynaklarından biri olduğunun göstergesidir.

Kutadgu Bilig aynı zamanda bir hâl kitabıdır. Hâlden geleceğe mesajlar iletmektedir. Eserde ideal bir insanın ve ideal bir devletin nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. Ortaya konulan ideal devlet ve insan tipi akli ve bilgiyi öne çıkaran bir idealin

ürünüdür. Bu bağlamda eser nasihatname türünde ve didaktik tarzda yazılmıştır. Eserin nasihatname türünde oluşu ve didaktik bir tarzda yazılması ile söz daha etkili bir biçimde ifade edilmek istenmiş ve bu sebeple de benzetmelere daha sık başvurulmuş olabilir. Böylece didaktik olan bu eserde benzetme ilgisi ile kurulan nasihatler daha etkili bir biçimde somutlaştırılarak akılda yer edindirmek istenmiş olabilir. Hem günlük dilde hem de şiir dilinde benzetmelerin kullanılmasının amacı anlatımı güçlendirmek ve okuyucuya yeni hayal pencereleri açmaktır. Bu yüzden köklü dillerde benzetmeli ifadeler sıkça rastlanmaktadır.

Kutadgu Bilig’de yer alan benzetme ilgisi ile kurulan bu yapılar bize Türkçenin tarihinin en eski devirlerinden birinde, XI. yüzyılda bile ne kadar köklü, işlek, zengin, gelişmiş edebî bir dil olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adalı O (1979) *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Ağca F (2019) Kutadgu Bilig'de Geçen Benzetme Edatları ve Sanı 'gibi' Edatı. *Yeni Türkiye* 105: 102-111.
- Akar A (2005) *Türk Dili Tarihi* (Ötüken Neşriyat, İstanbul).
- Aksan D (2002) *Anadilimizin Söz Denzinde* (Bilgi Yayınevi, Ankara).
- Aksan D (2006) *Türkçenin Gücü* (Bilgi Yayınevi, Ankara).
- Aksan, D (2009) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim III.Cilt* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Aksan D (2016) *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (Bilgi Yayınevi, Ankara).
- Arat R R (1991) *Kutadgu Bilig -1- Metin* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara).
- Arat R. R (2018) *Kutadgu Bilig* (Kabalcı Yayınevi, İstanbul).
- Aristoteles (2012) *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan. (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul)
- Atalay B (1940) *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi I, II* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Atmaca E (2013) Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Eşgösterenlilik. *Dil Araştırmaları* 12: 117-138.
- Banguoğlu T (2007) *Türkçenin Grameri* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Bilgegil K (1980) *Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1 Belagat* (Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara).
- Caferoğlu A (2001) *Türk Dili Tarihi II* (Alfa Yayınları, Bursa).
- Caferoğlu A (2015) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

- Çelik AE (2020) *Türkçede Benzetme Görünümleri: Anlambilmsel, Sözdizimsel ve Kültürebilimsel Bir Analiz*. Konya.
- Çiftçi S (2016) Türkiye Türkçesinde Benzerlik İşlevi ile Kullanılan Ekler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(2): 189-210.
- Eliaçık M (2013) Bazı Belagat Kitaplarında "Teşbîh" Sanatı Hakkında Tanım ve Tasnifler. *Turkish Studies* (8)8 : 565-581.
- Ercilasun AB (2008a) *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Ercilasun AB (2008b) La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi. *Dil Araştırmaları Dergisi* 2: 35-56.
- Ercilasun AB (2014) *Kutadgu Bilig Grameri* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Erdal M (1991) *Old Turkic Word Formation* (Otto Harrassowitz, Wiesbaden).
- Ergene O (2018) Türkiye Türkçesinde Benzerlik, Yakınlık, Yaklaşıklık, Denklik ve Özdeşlik İfadeleri. *International Journal of Languages Education and Teaching* 6(3): 395-440.
- Ergin M (2008) *Türk Dil Bilgisi* (Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul).
- Gabain A (2007) *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara)
- Genç R (2002) *Karahanlı Devlet Teşkilatı* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara).
- Göksu E (2019) *Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdarlık Sanatı* (Kronik Yayınları, İstanbul).
- Gömeç SY (2010) Kara Unvanı ve Kara Hanlıların Menşei Üzerine. *History Studies* 2(2): 29-33.
- Hacıeminoğlu N (1992) *Türk Dilinde Edatlar* (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul).
- Hacıeminoğlu N (2019) *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

- Hatipoğlu V (1969) *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Hirik E (2020) Türkçede Varlık-Yokluk Bağlamında Yakınlık Belirten İşaretleyiciler. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 129: 39-65.
- Kafesoğlu İ (1980) *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri* (Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul).
- Karaağaç G (2013) *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)* (Kesit Yayınları, İstanbul).
- Kıran Z, Kıran A (2006) *Dilbilime Giriş* (Seçkin Yayınları, Ankara).
- Koca Sarı S (2012) Kutadgu Bilig'de Metafor. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Korkmaz Z (1959) Türk Dilinde +Ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 3(4): 275-358.
- Köprülü MF (1997) *Hacib İslam Ansiklopedisi* (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul).
- Küçük S (2016) /+lAyI/, /+lAyU/, /+lAy /ve /+lAyIn/ İsimden İsim Yapım Eki ve İşlevleri. *The Journal of Academic Social Science Studies* 47: 207-213.
- Külekçi N (2011) *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Saraç Y (2016) *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (Bilimevi Basın Yayın, İstanbul).
- Şen S (2017) *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Şirin H (2016) *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Tabaklar Ö (2010) *Karahanlı Türkçesi Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri* (Kesit Yayınları, İstanbul).
- Taş İ (2015) *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).

- Taş İ (2020, Temmuz-Ağustos) Kutadgu Bilig : Türkçenin Kudreti. *Söğüt Dergisi* 4: 50-51.
- Tosun İ (2010) Türkiye Türkçesinde +CA ekinin Anlam Çeşitliliği. *Turkish Studies* 5(4): 1472-1486.
- Türk V, Özalan U (2014) Kutadgu Bilig'deki Sanı Edatı Üzerine. *Bilig* 71: 233-246.
- Türk Dil Kurumu (2005) *Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Pilten Ufuk Ş (2015, Kasım-Aralık) Dil Bilimsel Açıdan Benzetme Sait Faik'in Hikâyelerindeki Görünümleri. *Türk Dili Dergisi* 109: 318-342.
- Pilten Ufuk Ş (2016) Çağdaş Türk Edebiyatında Yeni Bir Benzetme Kategorisi: Ritmik Benzetmeler. *Türkbilig* 31:171-188.
- Uysal İN (2016) Kutadgu Bilig'deki “Tuşı” Çekim Edatı Üzerine. *Erdem dergisi* 69: 87-100.
- Zülfikar H (2011) *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).